

ERDÉLYI MÚZEUM

XLVII. KÖTET

1942. 3. FÜZET

SZERKESZTI

SZABÓ T. ATTILA

ÚJ FOLYAM XIII.

KOLOZSVÁR, 1942

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

TARTALOM

TANULMÁNYOK

<i>Bíró Vencel</i> : Gróf Zichy Domonkos Erdélyben	337
<i>Gunda Béla</i> : A románság erdélyi őshonossága román néprajzi bizonyítékok megvilágításában	357
<i>Herepei János</i> : Az erdélyi nyomdászat történetéhez	363
<i>Tolnai Gábor</i> : Gróf Lázár János, a Voltaire-fordító	388
<i>Palotay Gertrud és Szabó T. Attila</i> : Adatok a mezősegi hímzés ismeretéhez	398

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Ifj. Csemegi József</i> : Két, Krisztust az Olajfák hegyén ábrázoló ismeretlen erdélyi dombormű a XV. századból	407
<i>Jászay Károly</i> : A kolozsvári lutheránus egyház orgonáinak története	409

NYELVMŰVELÉS

<i>Brüll Emánuel</i> : A chiasmus vagyis keresztveződés. — Kis hibák — gyakori vétségek VII.	412
---	-----

SZEMLE

<i>Kovács István</i> : A Torma Zsófia-gyűjtemény az Erdélyi Nemzeti Múzeumban. — <i>Szta</i> : Dr. Oroszhegyi Józsa és <i>Román élet-e</i> . — <i>László Gyula</i> : A kolozsvári Nemzeti Képzőművészeti és Építészeti Kiállítás tanulságai	418
--	-----

ADATTÁR

<i>Balogh Ödön</i> : Csügési szójegyzék	428
--	-----

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KÖZLEMÉNYEI

<i>Kántor Lajos</i> : Jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1941. évi működéséről. — <i>Valentiny Antal</i> : Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtáráról. — <i>Roska Márton</i> : Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának 1941. évi működéséről	447
---	-----

Gróf Zichy Domonkos Erdélyben

Zichy Domonkos rozsnyói, majd veszprémi püspök, magas állásáról lemondván, Erdélybe jött és itt húsz éven keresztül egy kis román faluba visszavonulva, élte tovább életét. Méltánylást keltő szereplés után, a jövő emelkedés eshetőségei elől kitérve, a szerény ájtatosság és megalázkodás nemes cselekedeteiben kereste felzaklatott lelkének és elbetegesedő testének nyugalját.

Néhány szóba összezsugorítva, így fest Zichy erdélyi pályája. A lassú víz csendes folyása ez, annak feltűnő sodrása nélkül. Aki tehát az ő erdélyi életében rendkívülit keres, hiába áll kérdő tekintettel az ő öreg korára elváltozott arca előtt. Arisztokratikus, kemény tartása a régi, szemének erős fénye ugyanaz, megjelenése azonban már kora nemes és polgár emberének átlagos külseje. E foglalkozásában a népművelés, az emberszeretet, az úrgalmasság és egyben a vallásosság akkora erejét vitte be, hogy személye csendesebb erdélyi tevékenykedése közben is érdekel bennünket.

Zichy 1808-ban született. Az 1823—24. tanév befejezésekor, mint a tatai kegyesrendi rendház konviktor, a záróünnepélyen az ebédlőben arról a kérdéstről beszélt, milyen ifjút lehet üdvözölni a tanév végén. Mindenesetre a jóviseletű és jótanuló diákok, mint amilyen ő is volt. A következő tanév befejezése után az esztergomi érseki egyházmegye papnövéndékei közé lépett, hogy tennivágyása a vallás szolgálatában találjon kielégülést. 1832-ben már révalmási plebános, hálaérzésének bizonyosságául beiktatására a tatai társház tagjait is meghívta. Csakhamar Szőnyben lett plebános. Jótékonykodó természetére, kegyes érzésére vall, hogy 1840-ben, mint győri kanonok, ugyane társház templomának kibővítésére 1000 forintot adományozott és ugyanott alapítványt is tett. A következő évben már a rozsnyói püspöki székhelyben találjuk, 1842. június 7-én meg a tatai rektor mint már újonnan kinevezett veszprémi püspököt üdvözölte őt. E méltóságában a nyugdíjas papokat intézményes megsegítésben részesítette, nyugdíjintézet alapítása révén. Az intézet az ő nevével a *Dominicanum* nevet vette fel. Templomok, iskolák segélyezésére sokat áldozott és sok jótékonyt gyarapított. Püspöki körlevelei a gondos páztor lelkületét tükrözik.

Így következett el az 1848—49-i szabadságharc, előzetesen a kiegyezésel együttjáró berendezkedési időszak, amely az egyházi ügyek terén is megérintett. Zichy püspök nagy igyekezettel abban fáradt, hogy papságát és híveit a megrázkódtatásoktól megóvjá. Váratlanul ért csapás azonban életének folyását hirtelen más mederbe terelte. Testvérét, Ödönt (Jenőt) Görgey Artur őrnagy ugyanis a Jellasi csatával való egyetértés vádján haditörvényszék elé állította és 1848. szeptember 30-án kivégeztette. Bár Jellasi katonái a püspököt családi birtokán is hántalmazták, mindamellett a kivégzés alkalmával felizgatott tömeg Veszprémben, az ő püspök palotája

előtt ellene is tüntetést rendezett. A püspök úgy tudta, hogy személye az állami hatóság előtt is gyanús; erre bizalmas embereinek tanácsára Ausztriába menekült. Távollétében, távozását hűtlenségnek magyarázván, a Honvédelmi Bizottmány őt püspökségétől megfosztotta.

Testvérének kivégeztése miatt előállott lelki megrázkódtatása, saját személyének veszélyeztetése, hívei bizalmának mesterséges megrendítése, ahogy maga mondotta, arra bírta őt, hogy püspökségétől önként visszalépjen és 1849. március 4-én Rómában, továbbá az Olmützben tartózkodó Ferenc József király előtt lemondását be is nyújtotta. Miután kérése mindkét helyen rövidesen teljesült, 1850-től évekig családi birtokain élt. Ezek rangjához mért megélhetést biztosítottak számára. Közben betegségei felfezaporodtak. Már Ausztriába menekülése idején a szenvedett bántalmazás következtében beállott vértódulás kínoztta, ehhez nagy fejfájások és szédülések járultak.¹ Úgy látszik ilyenmő bajok gyakrabban kínozták, innét magyarázható, hogy egészséges helyekre vágyva, az ország keleti részébe húzódott. Egyideig Bihar megyében, Lugoson (Élesd közelében) tartózkodott; ottani házában kápolnát is szereltetett fel magának.²

Amikor erdélyi életének adatai a források világosságánál kibontakoznak, olyannak tüntetik őt fel, mint aki tüdőbaj ellen keresett gyógyulást. Tiszta, magaslati levegőre volt tehát különösebben szüksége. Beszterce-Naszód vármegyében talált megfelelő helyre és állandó otthonra. Óradna közelében. Borberekén nyaralót épített, vagy vásárolt, hogy ott üdülést találjon. Házát faoszlopok tartották, azért utóbb nem maradt fönn épésben, új tulajdonos birtokában azonban még ma is megvan. Szép nagy-kiterjedésű telek tartozik hozzá. Ugyanígy nyaralója volt Dombhátfürdőn, amely hely ásványvizéről nevezetes. E kis fürdőhely két kilométerre van Major (Majer vagy Mayer) falutól, Zichy állandóvá vált tartózkodási helyétől.

Major község hegyes vidéken, 504 m magasságban a Nagyszamos két partján terül el. Kb. 1000 lakóházában mintegy 5200 lakosa van, csekély kivétellel gör. kat. románok. Nagyobbrészen földművesek, főleg állattenyésztéssel foglalkoznak, egyrésztük erdei munkát végez. A falut manapság a bethlen-óradnai vasútvonal érinti.

A falu fekvése eszerint megmagyarázza, hogy Zichy miért éppen e lakóhelyet választotta. A hagyomány szerint Óradnán keresett először megfelelő

¹ Dr. Horváth Szaléz: Gróf Zichy Domonkos veszprémi püspök. Veszprémi Hírlap 1928—9. évf.

Dr. Horváth Szaléz: Gróf Zichy Domonkos meghűreoltatása 1848—49-ben. Katholikus Szemle 1933:81—96, 170—184.

Dr. Meszlényi Antal: Gróf Zichy Domonkos veszprémi püspök egyházlátogatása 1845—46-ban. Veszprém 1941. Ugyanő Zichy rozsnói püspökségének történetét is megírta.

Fábián Imre: A tatai piarista convictus története (1767—1930). Tatai kegyesrendi reálgimn. 1929—30. tanévi értesítőjében.

Itt is köszönetet mondok dr. Simon György veszprémi prelátus-kanonok-nagyprépost úrnak, aki Zichy veszprémi püspök korabeli képét saját költségén lefényképezette s elküldötte. A kép eredetije a veszprémi püspöki palotában van. Dr. Meszlényi Antal közölte.

² Bejegyzés az óradnai róm. kat. plebánia *Domus Historiae*-ban 1878-ban. 66 l. E kéziratot könyv felhasználását Bánffy László plebánosnak köszönhetem. Az óradnai anyag összegyűjtésére dr. Polónyi Nóra egyetemi tanársegéd szállt ki. Zichy püspök öregkori képét is Bánffy László plebános boesátotta rendelkezésre. A kép az óradnai plebánia tulajdona.

háza, de ott nem talált. Viszont Major is csak 7 km-re van Óradnától, tehát közel Borberekhez, még közelebb Dombhátfürdőhöz, folyó partján, magaslati helyen, erdős vidéken.³ Egyes kortársak érzetik abbéli sejtésüket, hogy Zichyt testvéreinek kivégzése sodorta román környezetbe. Ez azonban csak látszat szerinti következtetés. Ő sohasem szakadt el a magyarságtól. Figyelemmel kísérte politikai erőfeszítéseit, sőt adat van rá, hogy a politikába cselekvőleg is beavatkozott. A lelkesülő kor szokása szerint magyarszabású ruhában járt, öreg korában szakállt és bajuszt is növesztett. A helybeli román templomba Szent István képét helyezte el. Nyilvánvaló tehát, hogy csak gyógyulást keresett az egészséges vidéken. Egykorú följegyzés említi, hogy a radnai (borberekí) fürdőben előzőleg kezelte magát és itt ki is gyógyult súlyos betegségéből. „Ez bírta őt arra, hogy annak közelében válassza utolsó lakhelyét.”⁴

Majori háza, elhanyagolt állapotban, az Óradna felé vezető út mellett, a falu végén, ma is áll. A határvadászok parancsnokának egykori háza volt ez, amelyet Zichy megszerzett és saját ízlése szerint átalakított. Emeletet húzatott rá és az ő társadalmi állásának megfelelő külsőt, és belső berendezést adott neki. A kőből, téglából épült kastély tíz szobából állott. A gazdasági épület, két más épület ugyanez építőanyagból készült, ezeken kívül svájci módra építve, szép, fából épült villa is állott a két és fél holdnyi, egy tagban fekvő területen. E nagy terület kertet alkotott, szép nagy fákkal. Zichy a falu határában földeket vásárolt; az itteni bükkfaerdő is üdülőhelyül szolgált. Dombhátfürdőn Zichy szép villája fenyőfák között állott, körülötte 3—4 holdnyi terület. E fürdő festőies fája a borberekivel vetekedik.

Major, Borberek és Dombhátfürdő így került összefüggésbe, hogy a püspök egészségét szolgálja mindenik. De csak az év egy részében, amennyiben annak más, jelentékeny részét melegebb vidékeken töltötte. Ugyanis gyorsan meghűlt és erős köhögést kapott. Utazásvágya is gyakran arra ösztönözte, hogy lakóhelyét változtassa. Dunántúli birtokain kívül főleg Ausztria, Németország és Olaszország vonzották. Legtöbbet Dél-tirolban időzött.⁵ Kedvelt helye volt Arco, a Garda-tó északi partvidékén. A természettől védett fekvése miatt hófoka télen is 0° körül marad.

Majori életét 1879-ben bekövetkezett halálakor orvosa eképpen összegezte: „... emléke élni fog azon számos szűkölködők lelkében, kiknek betegségükben és más szükségükben húsz év alatt itteni lakásán orvosával együtt

³ Zichy majori életére vonatkozólag sok becses adatot nyújtott *Groze Alexandrina*, Groze Vazul egykorú majori esperes-plebános menyje, Groze Hieronymus özvegye, és *Groze Felicia*, annak leánya. Ez utóbbi a feltett kérdésekre írásban felelt, levelei eszerint marandó bizonyítékok. Ugyanők rendelkezésre bocsátották a német nyelven írt leveleket, amelyeket Zichy püspök Groze espereshez intézett. Több helyi fényképet is készítettek. Támogatásukért e helyen nekik is köszönetet mondok éppen úgy, mint *Pop Gyula*, majori gör. kat. esperes-plebánosnak, aki számos kiegészítő adatot nyújtott az összeállításban, amelyet az 1938. évi egyházmegyei schematizmus részére készített. A képek előállításában is segédkezett. Az adatok dr. *Jagăr Gábor*, teológiai tanár közvetítésével kerültek hozzám. Adatokkal szolgált még *Uşeriu Gyula*, jelenleg felsőborgói lakos, aki a püspökkel összeköttetésben állott *Uşeriu Anasztáz* fia

⁴ Magyar Állam 1879. nov. 4. sz.

⁵ Groze Felicia levele. Major, 1941. okt. 23., dec. 18.

működve segítyt nyújtott.⁶ Ugyane tevékenységét hirdeti sírfelirata is: „A szenvedő felebarátok jótevője, orvosa, ápolója áldott emlékének.“ Nem kedvtelés, időtöltés, különlegesség keresés tehát, ami Zichy emberszerető cselekedeteiben megnyilatkozik, hanem a hivatását betöltő ember kitartó fáradozása, egybekötve azzal a megalázkodással, amelyet a vallás sugall. Amikor a püspök a Felsőhegyhez intézett iratában hivatalától való feloldozását kérte, jövő életrendjét is megjelölte: „célul tűzvéni ki magamnak, — úgvmond — csendes elvonultságban szolgálni Istennek és a jóakarató embereknek.“⁷ E kettős cél-egybekapcsolás szabott irányt jövő életének, az Údvözítő bízató szavai alapján: „Bizony mondom nektek, amit egynek e legkisebb atyámfiái közül cselekedtek, nekem cselekedtetek.“⁸ Példaadás, templomlátogatás, templomépítés és felszerelés, testi megsegítés és lelki örömkeltés mindmegannyi megnyilatkozások, amelyek az ő Isten- és ember-szerető érzületéből fakadtak.

A püspök 1858-ban kerülhetett Majorba, amikor egészsége már megromlott. E miatt egyházi ténykedéseket nem végzett, négylovas hintáján vasárnaponként a gör. kat. templomba járt, ott a szentélyt elváltató képállványon (iconostas) belől, baloldalon az oltár mellett, erkélyről figyelte a szertartást. Példás jámborsága ma is él a köztudatban. De azért házában is volt imahelye.

Házának udvarán három szobából álló épületben kórházat rendezett be, amelyben a szegényeket kezelte. Nemcsak a helységből, közelebbi és távolabbi vidékekről, a Szamosvölgyből, a Borgóvölgyből is jöttek betegek, akik itt ingyenes kezelésben és ellátásban részesültek. Gyógyításukra orvost tartott, Bartók Zsigmondot, egyben kincstári bányorvost.⁹ Ennek ő maga is segédkezett, sőt még az ápolásban is résztvett. „Igen kellemesen lepelt meg engem, — írta a püspöknél tisztelgő óradnai róm. kat. plebános, — ezen nagy embert a szenvedés és nyomor által levett, elkínzott szerencsétlennek vigasztalása és gyógyításával foglalkozva találnom.“¹⁰ A szeretet látása, amely a magas jótevő lényéből ez emberbaráti tett révén kiáradt, már magában véve is lelki erőmértést jelenthetett. Fokozta a megnyugvást, amelyet a szegénységben az ingyenes segítségnyújtás tudata keltett. Valóban, mint az irgalmas szamaritánus, forgolódott a betegek között, saját kezével is enyhítve a betegek szenvedéseit. Kertje egyben a betegeknek is üdülést nyújtott.

A kórházat kiegészítette a gyógyszertár, amelyet szintén házában rendezett be. Itt is az ajándékozás rendszere járta,¹¹ hogy eképpen a szegény, a velegyakorolt jótettet kétszeresen is érezze. Testi és lelki tettek kapcsolódtak így egybe, hogy a szenvedéseket megkönnyítsék.

Zichy azon segített, aki betegségében és szegénységében éppen hozzá-

⁶ Magyar Állam i. h.

⁷ Dr. Horváth Szaléz említett értekezésében. Kat. Szemle 1933:179.

⁸ Máté evangélium 25., 40.

⁹ Groze Felicia levele. Major, 1941. okt. 23. — Szentiványi dr. Bartók Zsigmond, mint ny. kincstári bányorvos, az aranyéremkereszt tulajdonosa, az unitárius egyház tanácsosa, 1895. július 3-án Gyulafehérvárt halt meg 80 éves korában (Az Erdélyi Múzeum Levéltárának gyászjelentés gyűjteménye).

¹⁰ Zagya Mihály plebános az óradnai plebánia Domus Historiae-ban. 1873. 57. l.

¹¹ Groze Felicia levele. Major, 1941. okt. 23.

fordult. A szeretet magaslatán az embert nézte és mellétekintet nélkül megsegítette őket. Természetes, hogy jótettének áldásait elsősorban azok a szegények érezték, akik azokhoz a közelség miatt leginkább hozzájuthattak. Sehol feljegyzés, vagy emlékezet arról nincs, hogy nem látott volna mindenkit egyforma szeretettel. A kegyes főpap, egyben magyar főúr, nemes osztó mozdulata ez, az Údvözítő utánzása, amikor ez a csodás kenyérszaporításkor oszt tíznek, száznak, ezernek, ötezernek.

Gr. Zichy Domonkos veszprémi püspök korában

Jószívűsége nyilatkozik meg az apróbb örömkeltésekben és a kárvallottak támogatásában, amelyeket szintén rendszeresen gyakorolt. Az öregek emlékezetében ma is él, hogy akiket elemi csapás, nem várt veszteség ért, Zichy megsegítésükre és megvigasztalásukra sietett. Tette azt annak az emberies elvnek alapján, hogy a segítség akkor jőjjön, amikor arra a legnagyobb szükség van. „Vigasztalja meg tönkrement ökreiért Juont (udvarbíráját, Rebrosan Juont), én segíteni fogom őt, — írta a püspök a helység plebánosának, — nincs semmi oka rá, hogy búsuljon, csak kérni kell Istent

gyakran, hogy szerencsésen hazaérkezsem...¹² Ugyane plebánost kérte, tudassa, mit dolgozott Misi (más alkalmazott) az ő távollétében, miként viselkedett, hogy megítélhesse, mit vegyen neki, hogy azzal örömet okozzon.¹³

Ugyanígy a plebános feleségének Bécsből vitt ajándékot. Hogy mit?, — írta, — azt nem mondja meg előre, de tudja, hogy örülni fog neki, mint ki szintén az ő lelki leánya.¹⁴

Ilyen lelki leányának tekintette Gaftone Iionát, egy nálánál 31 évvel fiatalabb görög katolikus román asszonyt,¹⁵ aki Kisilváról betegen került a kórházba,¹⁶ onnét, mint háztartásvezetőnő, az ő házába. „Ő pedig engem híven, becsületesen szolgált, betegségemben ápolta” — írta róla a püspök 1876-ban kiállított végrendeletében.¹⁷ Ez ápolás miatt őt Zichy állandó környezetében találjuk, volt rá eset, hogy tiroli gyógykezelése idején is magával vitte. A hálás püspök a plebánoshoz intézett leveleiben Iionát „kedves leányunk”-nak, „a mi kis Ilánánk” (Ilana, Ileana)-nak írta. Többnyire a plebános családjának küldött üzenetek keretében emlékezett meg róla, ami arra mutat, hogy az egyszerű sorsból kiemelkedő asszony oda bejáratos volt. Miként a plebános feleségét, Iionát is megajándékozta utazásai alkalmával, vagy kérésére vásárolt számára. A külföldi érintkezés megkönnyítésére német nyelvre is taníttatta őt.¹⁸

Iona a püspök halála után egy ideig Besztercén lakott, ott újból férjhez ment, 73 éves korában Majorban fejezte be életét. Temetésének érdekessége, hogy a nép virág helyett sok kalapját helyezte rá koporsójára.¹⁹ Doamna Ileana (Ilona úrnő) néven ma is él szülőfaluja emlékezetében.

Bartók Zsigmond orvoson kívül a püspök szűkebb környezetébe tartozott még huszárja, Szűcs István, a leveleiben sokat emlegetett Pista, utóbb egyik kisebb birtokának kezelője.²⁰

Időszerű jótékonykodásain kívül állandó jellegű alapítások bizonyítják a kegyes püspök nemes áldozatkészségét. Erdélyi jótékonykodásai egyébként csak kiegészítői egyéb helyeken tett hasonló adakozásainak. Így Kajáron (a Dunántúlon) kápolnát épített, a pápai irgalmas szerzetesek kórházában ez években két betegágyat alapított, 1872-ben az óradnai római katolikus templomnak „gyönyörű” készleteket vett, majd lilaszínű miseruhát ajándékozott. A következő évben ugyanoda orgonát ígért, melyet utóbb el is készített. 1874-ben mennyezetet (baldachint), miseruhát, négy év múlva meg 2 oltárt ajándékozott e templomnak. Egyikét lugosi házikápolnájából, a másikat Olaszországból hozatta. Ez utóbbi ereklyés oltárt a horberek

¹² Zichy Domonkos Groze Vazulnak. Arco, 1872. ápr. 42.

¹³ Ua. uannak. Uo. 1872. márc. 18.

¹⁴ „... wie auch meine fata de suflet”. Uaz. uannak, Bécs, 1869. márc. 4.

¹⁵ Gaftone Iona halotti bejegyzését l. a majori gör. kat. plebánia könyvében 1912. május 13. VIII. 70. l. Pop Gyula majori esperes szíves közlése.

¹⁶ *Eusu Vazul* kisilvai gör. kat. lelkész tudósítása *Peris Artur* útján.

¹⁷ A végrendelet kelte 1876. febr. 10. Major. Eredetiye a budapesti m. kir. törvényszéken. Lefényképezését, egyéb utánjárásokkal együtt *Biró Imre* piarista rendfőnöki tanácsos szíves segítségének köszönhetem.

¹⁸ Zichy Domonkos levelei Groze Vazulhoz. 1870. dec. 31., 1871. márc. 15. Arco, 1877. nov. 19. Tridentum.

¹⁹ *Szilassy Iona*, özv. Utalea Oktávné tudósítása. Kolozsvár.

²⁰ Zichy jelzett végrendelete.

templomban helyezték el. Az óradnai templomnak 1879-ben is ajándékozott miseruhákat. Áldozatkészsége jutalmazására az ottani egyházközség őt 1877-ben tiszteletbeli főgondnökká választotta. Ez alkalommal a püspök 50 forint ajándékot adott.²¹

Fogarasy Mihály, erdélyi róm. kat. püspök, 1868-ban a szegény lelkészi állások jobb ellátására felállította és szabályozta az egyházmegyei alapot. Ez alapot a papság adományaiból gyűjtötte össze. Ehhez 1874-ben Zichy püspök is 40 forinttal járult. Amikor ugyanez az erdélyi püspök Vicén 13.616 forint költséggel a római katolikusok részére templomot építtetett, Zichy püspök 5460 forinttal segítette.²² Az építési költségnek tehát közel felét fizette.

Jótekyony kezét a görög katolikusok is érezték, az ő részükre két templomot építtetett. Egyet Majorban, egyet Kisilván.²³ A majori templom építé-

Borberek

séhez fűződő sok tervezgetésbe, gondoskodásba, a falu plebánosához, Groze Vazulhoz írt levelek engednek bepillantást. E leveleket Zichy intézte hozzá. Ő Grozeval bizalmas viszonyban állott. Ez esperes, anyanyelvén kívül, tökéletesen beszélt magyarul, németül, olaszul. Vallásos ihlettel áthatott férfiú volt, szerény ember, jó szónok, teológiaiag kiválóan képzett. Zichy kívánságára három csomót kitevő gyászbeszédeit küldötte meg neki Bécsbe. A püspök szerint ezek összeállítására nehéz feladat volt, ilyenmű beszédek ott is nagyon szokatlanok. Groze a püspököt sokszor elkísérte utazásaiban, volt vele a Dunántúl és külföldi útjain. A püspök dunántúli birtokain, megbízásából, gazdasági ellenőrzést is gyakorolt, és örömmel töltötte el a szíves fogadtatás, amellyel ilyen alkalmakkor találkozott. Sok szolgálataért a

²¹ Óradnai jelzett *Domus Historiae*. 1872. 51. l., 1873., 1874. máj. 10., ápr. 3. 59. l., 1877. ápr. 7. 65. l., 1878. máj. 66. l., 1879. máj. 20. 67. l.

²² *Imets F. János*: Erdély püspöki megye krónikája a XIX. században. V. köt. 1874. és 1880. év adatai között. Kéziratot adatgyűjtés a gyulafehérvári Batthyány könyvtárban.

²³ Zichy jelzett végrendelete.

püspök sem volt hálátlan. Két fiát: Domonkost és Hieronymust, akiket keresztvíz alá tartott, anyagilag segítette. Érdekében a balászfalvi érseknél eljárt.²⁴ Groze 1895-ben halt meg.

A templomépítésre vonatkozólag, — értesítette a püspök 1870-ben Grozet —, nyugodtan megkötheti a szerződést, mert a szükséges pénzüsszeg a következő év folyamán teljes egészében rendelkezésre áll. 1872. év elején az építés terve már kibontakozott. A munkát Adleff Rudolf beszercei építész végezte, a tervet is ő dolgozta ki. A püspök kifejezte abbéli reményét, hogy május 1-én az építés az ő jelenlétében megkezdődhetik.²⁵ Ez évben csakugyan meg is kezdődött s a következő évben be is fejeződött. Az újonnan épült templomot a régibb fatemplom helyén állították fel, mivel az már tönkrement. Fáját most téglaegetéshez használták fel. A püspök magához a téglaeépítéshez 3450 frt. 4 cent. költséggel járult.²⁶

A templom a szokásos formában épült, tágas és szép. A püspököt a kép-állvány (iconostas) művészi kivitele különösképpen foglalkoztatta. Az állvány fenyőfából való vázát helyben készítették el, a képek megfestésének a püspök személyesen maga járt utána. A tervezetet az esperes állította össze, a kivitel a püspökre maradt. A küldött tervek a méreteket feltüntették, de a püspök úgy látta jobbnak, hogy hozzáértő emberekkel személyesen tárgyaljon Bécsbe érkezésekor. „Mindenesetre, — írta, — (az építéssel) olyasmit akarok, amennyire az emberileg lehetséges, ami egy Istenházához méltó, a községet jámborságra buzdítja és az én hódolatomnak megfelel. Örülök, hogy a mi építésvállalkozónk ez elveket szem előtt tartja, adja Isten, hogy a kivitel jól sikerüljön.“

Attól tartott, hogy a négy nap, amelyet tiroli útjából visszatérőben Bécsben tölt, nem lesz elég a képek elkészítésére, a szobrász- és aranyozó-munka elvégzésére, alkalmas személyek meglegelésére, a velük való megállapodásra, a Szent Borbáláról nevezett gör. kat. templomban helyszínen történő magyarázatadásra. Az elkészült képállványt 1877-ben megjavíttatta. Ez utóbbi munkát Pichler nevű bécsi festő végezte.²⁷

A képek alsó sorában jobboldalt látható Szent István képe, amint Magyarország koronáját Isten Anyjának felajánlja. A király jobbtérdére ereszkedve, kezében a szent koronával tekint Isten Anyjára, aki Szent Fiával karján a felhők között látszik. A festmény szerkezeti hibáit (a térdeplő láb alkalmatlan elhelyezése, a hátracsúsztatott fül, a tökéletlen korona-forma) ellensúlyozza a szép palást, amely a királyt fedi.

A püspök a képek alakjaul a négyszegletes formát ajánlotta. Úgy számította, hogy azok 1872. szeptemberére elkészülnek. „Jobb sietni, — vélte, — szükséges, hogy minden még életemben befejeződjk, és amiatt nincs elvesztegetni való idő, mivel öreg vagyok.“²⁸

²⁴ Groze Felícia levele. Major, 1941. dec. 18. Rusu Vazul kisilvai lelkész tudósítása. Zichy levele Grozehoz, 1869. márc. 4. Bécs, Zichy végrendelete.

²⁵ Zichy Domonkos Groze Vazulhoz. Arco, 1870. dec. 31., 1872. febr. 3.

²⁶ Pop Gyula esperes-plebános összeállítása a gör. kat. egyházmegyei 1938. évi kéziratos schematizmus számára.

²⁷ Zichy Domonkos Groze Vazulhoz 1870. dec. 31., 1872. márc. 22., ápr. 12. Arco, 1877. nov. 19. Tridentum.

²⁸ Ua. uannak. 1872. márc. 22. Arco.

A kisilvai templom is tágas, közel ezer ember befogadására alkalmas. A 38.000 forintból épült templom költségeit majdnem teljesen Zichy fedezte. Az építés 1873-ban kezdődött, kolera-járvány miatt három évre megakadt, majd ismét folytatódott. A nemes áldozatkésztséget a templom Aranykönyvének előszava is megörökíti. A templomot Zichy több ízben meglátogatta, ilyen alkalmakkor a község ünnepélyesen fogadta. Négylovas hintóját a gyermekek vidáman vették körül. A jószívű püspök ugyanis örömkeltésükre pénzt szórt közéjük,²⁹ akárcsak Majorban is ilyen alkalmakkor.

Építkezései, templomfelszerelései a püspököt a bőkezű patrónusok színvonalára emelték. Erdély több templommal lett gazdagabb az ő adakozása és műértő fáradozás révén. Az erkölcsi hatáson kívül, amely e templomokból kiárad, művészet, ízlés is sugárzik felénk ez alkotásokból, a magyar mágnás-püspök személyén keresztül érzékelhető szeretet átfogó erejével. A

Major község a templommal

templomok és templomi felszerelések a művészetterjesztésnek mindmegannyi forrásai. Zichy következetessége, ízlése mutatja, hogy nála nem ötletszerű pénzkiadásról, hanem tervszerű, Isten dicsőségére, az emberek lelki felemelésére szánt érték-elhelyezésekről van szó. Az erdélyi egyházi művészet azért Zichy püspök előtt mindig fejet hajt.

Másirányú építkezései a borbereki, dombhátfürdői villái, legfőképpen pedig majori kastélya. Ezek építése, vagy fejlesztése a méltó környezet-teremtésen, ízlésterjesztésen kívül, egyben a helyi ipar s a helyi munkásság foglalkoztatásának is számottevő alkalmi. Egyházi és világi építkezéseibe, berendezéseibe Óradna és Beszterce is belekapcsolódott. A püspök itt-idejeze eszerint a vidék anyagi jólétére határozottan kedvezően hatott.

A kérdés részletei majori házának egyik átrendezésével kapcsolatban kiváltképpen megfigyelhetők. A két nyugati szoba, a szalon mennyezete részére Bécsben vásárolt faldíszítő papírt, a két sarokszobája részére szükséges anyagot meg lugosi birtokáról küldötte. Intézkedett, hogy a papir felragasz-

²⁹ Rusu Vazul kisilvai lelkész tudósítása.

tása előtt a padló és az ablakok készen álljanak, kiszáradjanak, ellenkező esetben a nedves vakolatról a papir leválik vagy felpattogzik. Két emeleti szobára Pesten vételett kályhákat. Más új, Meissner-kályhát is vásárolt az időben. Szükségesnek tartotta, hogy a kályhák környékén a padlóra vékony kőlapokat fektessenek le, mert ha az agyag kő nélkül csak a fára kerül, nem kerül el a tűzveszélyt. Nagyon jó lenne, ha a volt veres-szobában a padlót felszaggatnák, a földet másfél lábnyira kihánynák, a munkával meg legalább 4 hétig várnának. Akkor majd egy újjnyi mélyen oltatlan meszet kell először bőven lerakni, erre felaprózott szenet, e fölé meg száraz homokot rakni. Ilyen módon egészséges szobát nyernek. A többi szobában száraz homok is elegendő. Érdeklődött: Kaphat-e száraz padlófát? A radnai új asztalos az emeleten az ajtó munkálatokat megkezdette-e? A deszkákat legalább kályhatűznél kiszáritották-e?³⁰

A lakás átalakítása 1870-ben már megkezdődött, a következő évben folytatódott. 1872 tavaszán Zichy örömmel értesült, hogy az emeleten a munka befejeződik. Azt kívánta, hogy Mihály mester az emeleti nagy szobában ugyanolyan ablaktáblákat helyezzen el, aminők a földszinten vannak. Így ugyanis a tavaszi és az őszi meleg jobban bennmarad. A hozzávaló vasalást bizonyos Tergovicsnál lehet megvásárolni. Az emeletre szánt bútorokat Bécsből hozatta, e helyet gyakori átutazásai alkalmával kisebb vásárlásokra is felhasználta. Bécsből mosó-készüléket, ruha-csavaró gépet is vásárolt.³¹

E néhány adat is mutatja, hogy a püspök a beteg embert jellemző aggodalmaskodással, sok hozzáértéssel és gondossággal rendezte be lakását. Utmutatásai kétségkívül tanulsággal szolgáltak, az iparosokat, a munkásokat módszeres eljáráshoz szoktatták. A tapasztalat teszi az embert — elv alapján az ő oktató munkája bizonyosan hatással volt az évekig ott foglalatatoskodó iparosok további szakmunkájára is.

Önképzése tervszerűségére jellemző adat: Bizonyos Lindorfer kereste fel őt Besztercén, — írta egyik levelében, — és a mészégetés körül szerzett tapasztalatait közölte vele. Felkeltette érdeklődését, — mondta, — a biztos próba: ha a követ választóvízzel leöntjük, tejfelszerű fehér anyag vonja be, amely gyorsan megszáradva porrá lesz, akkor a kő biztosan jó. Az ő házánál történő próba eredményére kíváncsi.³² Ez adat arra mutat, hogy hirtokán meszet is égettek.

Közvetlenebb és nagyobb kört érintő eredmény volt a környék mezőgazdaságára gyakorolt hatása. Az öregek a jó szántás dicséretére manapság is azt mondják: így dolgoztak a grófnál is.³³ Zichynek a majori és óradnai határban alig 17 holdat kitevő birtoka volt ugyan,³⁴ de ezt bérlettel is nagyobbította. Így az iskola kertjével is, amely az övéivel határos volt.³⁵ A majori hegyes határ gabonafélék termesztésére kevésbé alkalmas. Zabból több van, de búza kevés, emiatt búzából és még burgonyából is behozatalra

³⁰ Zichy Domonkos Groze Vazulnak. 1870. dec. 31., 1871. márc. 15. Arco.

³¹ Ua. uannak. 1869. márc. 4. Bécs, 1872. márc. 22., ápr. 12. Arco.

³² Ua. uannak. Dec. 14. ?v nélkül. Arco.

³³ „Aşa se lucra la groful.“ Groze Felicia 1941. okt. 23-i leveléből. Major.

³⁴ Zichy Domonkos jelzett végrendelete.

³⁵ Zichy Domonkos Groze Vazulnak. 1869. márc. 4. Bécs.

szorultak. Zichy a helyzetet felismerte és talajjavítással, okszerű gazdálkodással igyekezett a hiányt pótolni. Munkásságával példaadó lett a földművelésben és neve említést érdemel a vidék gazdaságtörténetében.

Talajjavítás céljából megvételre jó trágyát kerestetett. Az ő rétje — mondotta — nagyon rossz és nem akarná, hogy az előző évi szénahiány megismétlődjék. Ezen csak trágyával lehet segíteni, mivel így a föld melegebb lesz, előbb hoz zsenge vetést. E műveletnek az őszi eső beállta előtt kell megtörténnie, mivel az a zsenge vetés egy részét évenként megrontja. Semmi úgy ki nem fizeti magát, — állította, — mint e rossz földeken való trágyázás. Elégedetten nézte, hogy a hideg az egyik évben jó jeget hozott, mivel így a trágya-kihordás könnyű lesz. A mély-szántásra vonatkozólag is maradt fenn intézkedése. Melegebb idő beálltával — rendelkezett — a burgonya-földet szántsák fel vasekével, de igazán mélyen.

Zichy háza Majorban

Ugyane hozzáértéssel dolgoztatott veteményes kertjében. Ezt újra megtrágyáztatta, mivel az eső a rossz földből az előzőt elhordta. Ha nem segítenek rajta — mondotta —, megint nem lesz rendes termés. Házikertjét ökrökkel vasboronával megboronáltatta. És pedig hálóformában, azaz keresztben. Az ilyen réteken ugyanis negyedrésszel több széna terem — vélte —, amely negyedrészt helyét most moha foglalja el.

Gazdasági elgondolásába a kertművelés szorosan belekapcsolódott. Nem ötletszerűen, hanem hozzáértéssel, sőt szaktudással fáradt e gazdálkodási ág karbantartásában és felvirágoztatásában. Miután a Pesten rendelt főzelékmagvakkal nem volt megelégedve, a rákövetkező évben Kassáról hozott ilyenmű magvakat. Ezekhez még legalább 25 más virágfaj járult.³⁶

Mindezekből nyilvánvaló, hogy Zichy majori kicsiny birtoka is az erdélyi nagybirtok-gazdálkodás arculatát mutatta. Személyi és dologi tekintetben egyaránt olyan elveket érvényesített, amelyek százados gyakorlatból

³⁶ Ua. uannak. 1870. dec. 31., 1872. febr. 3., febr. 28., márc. 18. Arco. Dec 14, év nélkül, Arco. Egy levéltöredék, hely és év nélkül.

következtek. E gazdálkodásban az udvarház, mint gazdasági egység jelentkezett annak jellegzetességeivel együtt. Maga a név is élt a udvarbíró elnevezésben, amelyet maga Zichy is használt. Földjei kezelőjét ugyanis a régi udvarbíró szóval nevezte meg.³⁷ A házhoz tartozó kertek: a füves, a veteményes kert az udvarház járuléka, mint rendes jövedelmi források. Füves kertjei házikertek néven jönnek elő, szénatermő helyül szolgáltak, e mellett egészség ápolást is céloztak. A virágfajok hozatala mutatja, hogy a püspök ezek termelésére gondot fordított. Tömeges megrendelésükből következően, belőlük virágos kertet alkotott; ez szintén járuléka az udvarháznak. Nemcsak a dísz, hanem egyben méhtenyésztés miatt is.

A veteményes, a virágos kert, általában a házi gazdaság Gaftone Ilonának volt a gondja; őt a püspök gazdasszonynak nevezte.³⁸ Munkabeosztása mutatja, hogy ez elnevezés is régi erdélyi értelmet jelöl.³⁹ Zichy házában is külön volt főzőnő, máskor szakács. Bécsben maga is fáradt, jó főzőnő keresésében. Betegsége miatt ugyanis körülményesebb életrend megtartására kényszerült. Addigi főzőnője volt huszárjához, Szűcs Istvánhoz ment férjhez és a püspök lugosi birtokára költözött. Zichy szociális gondolkozására vall, hogy a német főzőnő szobáját mennyezetel látatta el, mivel — mint mondotta — német főzőnő előtt szoba mennyezet nélkül elképzelhetetlen.⁴⁰ A huszár elnevezést maga a püspök használta személyi szolgája jelölésére.⁴¹ Ennek magyar egyenruhája a püspök magyar zsinórzatú ruházatával szép összhangban állott.

A régi erdélyi nagybirtok-gazdálkodás jellegzetessége még, hogy az utasítások magától a nagybirtokostól származtak. Ez eljárás Zichy esetében is beigazolódott. Ő rendelkezett, irányított a házban, a szántóföldeken, a kertekben, mindenütt az ő előírása érvényesült. Utasításai végrehajtásáról az ő távollétében Bartók Zsigmond orvos, vagy Groze esperes gondoskodott. Bartók többször kapott pénzt, Groze bőven megbízásokat. Úgy tűnik fel, hogy az egyik parancsolt, a másik anyagi lebonyolítást végzett. A külső gazdálkodás az udvarbíróra maradt. A püspök e bizalmi emberei a Dunántúlon Tóth Gyulával, veszprémi püspöksége idejéből való meghatalmazottjának: Tóth Jánosnak családtagjával, továbbá Kustor Istvánnal, az ő ödöni (Fehér m.) birtokán lévő versenymesterével állottak összeköttetésben. A püspök megbízásából ezek pénzt küldtek, vagy személyi megbízásokat teljesítettek. Amikor a püspök Groze esperes kérésére a majori templom részére Bécsben Szent Paraschiva (Prisca, Piroska)-pecsétnyomót vésetett, az elintézésben Tóth János leánya fáradt.⁴²

Az első 5—6 év kivételével, az év melegebb részét a püspök Majorban töltötte. Napirendjét a betegekkel, gazdasági ügyekkel való törődés, önmagára egészségének gondozása, szórakozás töltötte ki. Nem fejtett ki nagyobb pom-

^{37—38} Jelzett végrendeletében.

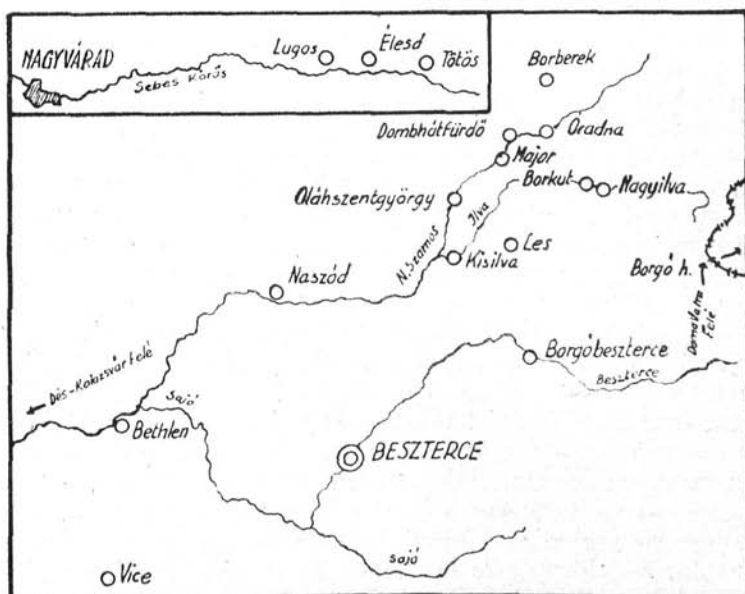
³⁹ Mint díszítő jelzöt a háztartást, a kert gazdálkodást vezető háziasszonyok sem tartották megalázónak e nevet. Így br. Apor Péter író feleségének a síriratában is belefoglalta: Jó gazdasszonyságnak mutató példája.

⁴⁰ Zichy Domonkos Groze Vazulnak. 1872. márc. 18., ápr. 12. Areo. 1877. nov. 19. Tridentium.

⁴¹ Jelzett végrendeletében.

⁴² Zichy Domonkos Groze Vazulnak. 1870. dec. 31., 1871. márc. 15., 1872. febr. 3., 23., márc. 18., 22. Areo.

pát, rangját azonban szem előtt tartotta. „Környezete és háztartása csaknem egyszerűnek mondható, de azért a széles ismeretű, nagytudományú, lelkes főpapot és magyar arisztokratát rögtön fel lehet benne ismerni“ — jegyezte fel róla 1873-ban Zagyva Mihály óradnai plebános majori bemutatkozó látogatása alkalmából. Elődje, Apostol Alajos, az elmúlt év decemberében írta a püspökről: „Évek mulva e napon jött először Óradnára. Nagy szenzációt keltett, igen jó benyomást tett.“⁴³ A feltűnést négy lovas hintájának, hosszabb idő multán bekövetkezett megjelenésének és annak a bizonyos fokú litokzatosságnak köszönhetően, amely személyét körülvette. Teljes elvonultságban töltött élete, kapcsolatba hozva azt a testvérét ért megrendítő véggel, továbbá messzibb földről való beköltözése, jórészt román környezetben élése

E tanulmányban előforduló helyek térképvázlata

alakja köré legendát vont, amely eltérő felfogásokat tükrözött vissza. A környékbeli köznép manapság is azt hiszi, hogy Zichy püspök testvérének kivégzése után Rozsnyón, Máramaroson át azonnal Erdélybe menekült. Itt Óradnán, mint bőrkereskedő jó ideig álnév alatt lappangott, míg aztán Majorba jutott. Az említett Apostol Alajos plebános Zichynek templomkészlet ajándékozásával kapcsolatban, 1872-ben, egészen különlegesen látta a helyzetet. „Ez ember itteni életéről — jegyezte fel — mondanivalókat utódomra hagyom. Még nem ismerem egészen, talán elfogult is lennék s így igaztalan, attól pedig remegek és undorodok. Különböznél pedig szomorú érzettel gondolok reá és lelkem fájdalommal telik meg adakozásai megemlékezésénél is. Másként áldja meg az ég, mit e szegény templomért tett, hiszen az övé ugyanis.“⁴⁴

⁴³ Óradnai róm. kat. plebánia Domus Historiae-ban. 1873., 1872. dec. 25., 54. és 57. l.

⁴⁴ Uo. 1872. 51. l.

A Zichyt félreismerő, a szóbeszéd után induló Apostolt ítéletében a vett jók látása megzavarta. Érzése Zichy ellen hangolta, igazságkeresése viszont a lesújtó beállítástól visszatartotta. Felvetődik a kérdés, vajjon Apostolnak gondolkozásmódja és Zichynek Óradnától való huzamos távolmaradása között nincs-e összefüggés? Tény, hogy Zagyva plébános már a püspök bizalmába jutott, lelkiekben is őhöz fordult, Zagyva már a saját tapasztalata után indul, megállapításai a meggyőződés erejével hatnak.⁴⁵ „Ezen első találkozás teljesen meggyőzőtt, hogy a világ igen sokszor igaztalan ítéletet hoz dolgokról, mit legkevésbé ismer“, — jegyezte fel Zagyva a püspökkel történt első szembeálétele után.

A jó benyomáskeltés, amelyről Apostol is szól, Zichy egyéniségéből sugárzott. Már előző életfolyásából ismert nagy műveltsége, tudása, most is lépten-nyomon megnyilatkozott. Az emberekkel való kegyes bánásmódja, jóakarata azonnal előtűnt. A tudós, a lelkes főpap és magyar arisztokrata jelleg, amelyekről Zagyva beszélt, — benne a papi megalázkodásban és a főúri határozottságban mutatkozott. Személyét ezek tették becsültté és bizalomkeltővé. Innét a vele érintkezés kedvező hatása.

Önképzése magányában sem szünetelt. Sokat olvasott állandóan. Valóságos elmélyülése is az utókor emlékezetében maradt. Hintáján naponként utat tett Groze esperes társaságában. Ehhez gyakrabban eljárt, más társaságot nem keresett. Az esperessel együtt azonban alkalmilag egyszerűbb emberekhez is belátogatott. Népszórakozásokban nem vett részt, nem vadászott.⁴⁶ A falu népével az érintkezést megkönnyítette, hogy a román nyelvben is volt jártassága.⁴⁷ Grozeval németül levelezett, ebből következtetve ugyane nyelven beszélt. A faluból, üdülőhelyein kívül, Besztercére járt gyakrabban. Onnét a Biasini-társaskocsin a kolozsvári vasútállomáshoz is eljuthatott. Beszterce 48 km-nyire van Majortól. Nagyobb küldeményeit is rendszeren Besztercen keresztül juttatta lakóhelyére. Megfordult Naszódon (Majortól 35 km-re), Borkúton, Oláhszentgyörgyön, az utóbbi helyen Uşeriu Atanáz szolgabíró családjával állott kapcsolatban.

Hosszabb-rövidebb útjaira beszerzett egyik hintájának vételéről leveleiben többször esik szó. A kocsit alkalmilag hozta valaki Borkútra, onnan Besztercére. A püspöknek a kocsi megtetszett, mivel nem volt nehéz súlyú. Megvételére 400 forintot szánt, de 550-et kértek érte. 5 év múlva is szó esik a vásárolt kocsiról. Kocsisának neve Jaz Simon.⁴⁸

Utazásai közben az önművelés alkalmait nem szalasztotta el. Így Bécsben nagy érdeklődéssel tekintett dr. Hyrtl professzor előadásai elé. Szerzett benyomásai művészi igényeit felfokozták ugyannyira, hogy a közelebbi műemlékek szemében a kelleténél kisebb jelentőségűeknek tűntek fel. Így pld. azt kockáztatta meg, hogy Kolozsvárt nincs szép templom, Nagyváradon nincs semmi néznievaló. Ellenben Pesten és Bécsben annyi a szépség, amennyit az ember akar.⁴⁹ Igaz, hogy e megállapítását csak magánlevélben tette,

⁴⁵ Uo. 1873. 57. l.

⁴⁶ Groze Felicia levele. 1941. okt. 23. Major.

⁴⁷ Zichy Domonkos Groze Vazulnak. 1872. márc. 18. Arco.

⁴⁸ Ua. uannak. 1872. febr. 3., márc. 18., 22. Arco. 1877. nov. 19. Tridentum,

⁴⁹ Ua. uannak. 1869. márc. 4. Bécs. 1871. márc. 15. Arco.

kedvezőtlen véleménye azonban most éppen e közzététellel nyilvánossá válik. Helyszeretünk az ő nézetének mindenestre ellentmond.

A püspök birtokpolitikai gondolkozásának megemlítése is időszerű. Azt az álláspontot vallotta, hogy keresztény földbirtok, keresztény kézben maradjon. Amikor tehát egy birtok eladóvá vált, Groze útján megvételére törekedett. Az igazi ok, — mondotta — hogy mint társbirtokost, zsidót ne kapjanak a községbe. Azonban nevetségesnek tartotta a követelt nagy árt, amelyen nézete szerint zsidó se venné meg.⁵⁰

A betegeskedésével kapcsolatos adatok élete utolsó 10 esztendejéből tűnnek elő tömegesebben. E szaka ragyogó példája a hanyatló test erősödő lelki emelkedettségének, a megbékülő lélek önfeláldozó tettkészségének. Mutatja az akaraterőt, amely az Isten szolgálattal és emberszeretettel gyakorlásával keresi az egyensúlyt a tett jó és az elkövetett hibák között.

Zichy sírja Óradnán

Zichy öreg korában

Az 1869. év tavaszán Bécsben időzött. Fázós természetét erős köhögése mutatta. Védekezésül fülsüveget rendelt Pestről, Bécsben ugyanis ilyenek készítéséhez senki sem értett. Az volt a szándéka, hogy onnan Krakkóba utazik; ha az időjárás engedi Varsóba rándul pár napra, kedvezőtlen idő esetén Krakkóból útját Lembergbe, Csernovitzba folytatja, és innét alkalmas módon, amennyiben a postakocsin való utazás neki nehezebbre esik, (Borgó) Besztercére jut. Útiterve megvalósítását köhögésétől tette függővé. A dohányzással mindamellet nem hagyott fel. Huszárja, Szücs István ugyanis szivart olyan bőségben és olyan minőségben rakott össze számára.

⁵⁰ Ua. uannak. 1872. márc. 18. Arco.

hogy annyi és olyan finom szivarja se Lugoson, se Majorban már rég idő óta nem volt.⁵¹

Ugyanez év telét Arco-ban, Dél-tirolban töltötte.⁵² A következő év telén újból itt találjuk őt. 1870. december 19-én érkezett oda kedvezőtlen körülmények között. A trienti postakocsi rugója ugyanis útközben eltörött, mire közel két órát gyalogolnia kellett. Az időjárás is rossz volt, esett, havazott. Bár a hideg éjjel a fagypontra alá szállott, a legtöbb beteg nem fűtött. Főleg tüdőbajosok voltak ott, negyvenöten, többnyire poroszok és hannoveri németek. A püspök ide várta Groze esperest is. Utazása elősegítésére megbízottjának, Tóth Gyulának, utasításokat adott. Meghagyta, hogy ez az esperest Pesten várja, őt az ő dunántúli birtokain kísérje és ellássa, a Triestbe szóló jegyet pedig neki kézbesítse. Ide már ő maga készült személyesen az esperes elé. A rákényszerített élet terhére esett a püspöknek, azért, mihelyt köhögése engedni, hazakészült. Annál is inkább, mivel házának átalakítása folyamatban volt és a majori templom építése is megkezdődött.⁵³

A tavasz Zichyt még Arco-ban érte. Március hónapban már virágoztak a fák, röpdöstek a lepkék. Köhögése is kimaradt, amely pedig elkésztet ideindulása és az útközben szenvedett hideg miatt nagyon elhatalmasodott. Ugyanez időben Groze esperes Pestre készülődött. A püspök embere, Tóth Gyula, most is felkészült a fogadására. A püspök megírta az esperesnek, hogy a Vadászkiirtbe szálljon. A vonatnál a bérkocsisnak mondja meg a szálláshelyet, de semmit ne kérdezzen, hanem megérkezéskor a kapustól érdeklődjön meg a viteldíjat, mert különben becsapják.⁵⁴

Zichy a következő 1871—72. évi télen is Arco-ban tartózkodott. Ez időben szemfájásról is panaszkodott. Húsvétra hazakészülődött, ha az időjárás megfelelő lesz. Köhögése állásával ugyanis meg volt elégedve, nem akart tehát meghülni. Útjára szerint április 19-én vonaton indul, Lánzen, Bécsen keresztül utazik tovább. Ha az idő kedvező lesz és ő nem lesz fáradt, az esetben innét indulva megszakítás nélkül megy Lembergbe, Csernovitzba. Tehát ez esetben is a szokott Krakkó—Lemberg—Csernovitz, majd Dorna-Vatra—Borgó hágó—(Borgó) Beszterce—Kisilva útvonalon jutott Majorba.⁵⁵

Betegeskedései, ismételt hangoztatott öregsége⁵⁶ az idő múlását közben állandóan szeméi elé tárták. A közelgő távozás tudata elrendezendő ügyeinek végzésére ösztönözte őt; ezt Majorban 1876 február 10-én első ízben meg is tette. Sajátkezűleg írt végrendeletében részletesen és pontokba foglaltan felsorolta adakozásait. A családi vagyoni méltányos elosztásán túlmenően, egyházi és emberbaráti célokra nagy összegeket szánt. Áldozatkész lelkületét e hagyakozásai méginkább megvilágítják.

„Tudván, hogy mindenkinek egyszer meg kell halni, de a halálnak órája bizonytalan lévén, most, még Isten kegyelméből ép testtel és lélekkel, utolsó akaratomat írásban foglalom. Halhatatlan lelkemet Isten irgalmasságában ajánlom, és ő Szent Felségétől minden elkövetett számtalan

⁵¹ Ua. uannak. 1869. márc. 4. Bécs.

⁵² Ua. uannak. 1870. dec. 31. Arco.

⁵³ Ua. uannak. n. o.

⁵⁴ Ua. uannak. 1871. márc. 15. Arco.

⁵⁵ Ua. uannak. 1872. febr. 3., 23., márc. 18., 22. Dec. 4. (év nélkül). Arco,

⁵⁶ Ua. uannak. 1872. márc. 22. Dec. 14 (év nélkül). Arco.

Szent István képe a majori gör. kat. templomban

bűneimért töredelmes szívvel bocsánatot kérek." E kegyeletes szavakkal vezette be végrendeletét. Elrendelte, hogy a helybeli szegények között azonnal 100 frt. osztassék ki és ezek imádkozzanak érte. Lelke üdvéért meg tizenkét szentmise szolgáltatassék. Halálát azonnal tudassák a veszprémi püspökkel, hogy ezt az egyházmegyei papsággal, amellyel haláláig lelki-közösségben (in communione suffragiorum) élt, közölhesse. Hasonló tudósítást kapjon a rosznyói püspök is.

Nemes hagykozásai: Az esztergomi érseki szeminárium 1.500 frtot és Breviáriumát kapja. Értékpapírjaiból a győregyházmegyei révalmási templomnak 1.200, a szőnyinek 1.000, a rosznyói egyházmegyében a munkaképtelen agg papok segélyző pénztárának 2.000, a szegénysorsú lelkészek, a rosznyói róm. kat. gimnáziumban járó szegénytanulók segélyezésére 2.000—2.000, a rosznyói egyházmegyei pénztárnak 2.000, a megtértek pénztárának, a rosznyói ispotálynak 1.000—1.000, a káptalan kezelése alatt lévő szegények pénztárának 2.000 frt értékűt adjanak. Imfulája a rosznyói püspöki templomé legyen. A veszprémi egyházmegyében a Domonkos-intézet 5.000, a szeminárium 1.000, a megyei pénztár 4.000, a Dávid Árvaház 2.000, a püspökök és kanonokoktól alapított ispotály 2.000 frtot kapjon. A zákányi és gyékényesi plebánia templom 1.500—1.500, a kajári kápolna 1.000, a récsei plebánia 200 forintot vegyen fel. A veszprémi káptalan kezelésében levő szegények pénztára részére 5.000, a pápai irgalmas barátok ispotályában a tőle alapított két ágy fennartására 500 forintot tegyenek le. Mindez összegek értékpapirokban adassanak át. A pesti vakok intézete, a váci süketnéma intézet 2.000—2.000, a Szent István Társulat és a Szent László Társulat 400—400 forint értékű értékpapírt kapjanak. A tötösi (Élesd mellett) gör. katolikus templomnak 400 forint értékű papírt, a majori és kisilvai templomnak 100—100 forint készpénzt állapított meg. A szentiványi kápolnában lévő egyházi ruháit több dunántúli templom között osztotta szét. Még néhány mise alapítványt is tett.

Távolabbra szóló gondoskodása mellett feltűnő bőkezűséggel intézkedett azok javára, akik közvetlenebb környezetét alkották, neki segítségére voltak, vagy körülötte szolgálatot teljesítettek. Intézkedése szerint gazdasági tisztjei, akik őt 12 éven túl híven szolgálták, vagy akik koruk, betegségük miatt a szolgálatra nem alkalmasak, nyugdíjat kapjanak, s „köztök vígasztalás nélkül ne maradjon egy sem." A nyugdíjösszeg megállapításában örököseinek azt ajánlotta, hogy a tőle követett szokást utánozzák. Amely nyugdíjakat még ő maga szabott meg, azokat változtatás nélkül fizessék.

Groze plebánosnak 2.000 forintot hagyott. Ez intézkedését azonban 1879. augusztus 2-án „Vale-Kalin"-ban (azaz Valea lui Călin-ban, a borbereki állami iskola mellett) tett pótló végrendeletében törölte. Groze két fiának ugyanúgy a lesi görög kat. plebános, Coşbuc Valér, fiának részére, akiket ő tartott keresztvíz alá, a brassói pénztárba évenként nyugdíjösszeg részletet fizetett be, halála esetére örököseit is ugyanerre kötelezte. Mivel pedig Groze esperes Domonkos nevű fia időközben meghalt, pótló végrendeletében az egész összeget az életben maradt két keresztfia javára kötötte le.

Előbbeni huszárját, most egyik birtoka „gazdáját", Szűcs Istvánt, mint

aki kisebb gazdaság kezelésére alkalmas, további alkalmazásra ajánlotta örökösének. Ha meg őt nem akarnák megtartani, évi 300 forint nyugdíjat adjanak neki. Blaga Vazul lugosi kertész-legénye, ha őt haláláig szolgálja, 100 forintot, Rebrosan Juon majori udvarbírája meg 50 forintot kapjon. Többi, személye körüli cselédjeinek meg, akik hónapi díjra lévén felfogadva, nem állandók, ha fél éven túl szolgáltak, végkielégítésül 3 havi bérüket adják ki.

A majori és óradnai határban lévő földjei haszonélvezetét haláláig Gaftone Ilona kapta. Az ingóságok meg, a készpénz kivételével örök tulajdonába menjenek át. Mivel pedig e vagyomból meg nem élhet és örökös betegeskedése miatt magának mit sem szerezhet, azért becsületes szolgálata, az ő betegségeiben való ápolása fejében évi 800 forintot kapjon nyugdíjul. A pótló végrendelet az átadandó ingóságok közül kivette a püspök mellkeresztjét, egy ébresztő órát, amelyet édesanyjától kapott, továbbá a Landauer-hintót. Az évi nyugdíjat meg 1.000 forintra emelte. Zichy atyai szeretettel gondoskodott még nemes Tóth Jánosnak, meghatalmazottjának, leányáról, Teréziáról, férjezett Somogyi Antalnéról. Tóth őt majd fél századig a leghűségesebben szolgálta; leányának a püspök végrendeletében 8.500 forintot hagyott. Ugyanoly szeretettel Uşeriu Anastáz oláhszentgyörgyi szolgabíró feleségének, Lencsés Rózának, a végrendelet 2.000 forintot juttatott. A pótló végrendelet ez utóbbi összeget törölte, viszont Uşeriuinak 5.000 forintot állapított meg.

„Kérem örökösöimet, hogy pártfogásukat ne vonják meg soha a Catholikus Egyháztól, az árváktól és özvegyektől és a betegetől s iparkodjanak az Isten dicsőségét minden csak tőlük kitelhető módon előmozdítani, mert csak úgy várhatják ők is az Isten áldását. Igyekezzenek a reájuk hagyott jószágokat minden adósság nélkül úgy fentartani, amint adósság nélkül ezt tőlem átvételek.”⁵⁷ A végrendelet e szavaiban tömörül össze Zichy két vezető gondolata, mint a jótékony ember és a jó gazda életszemlélete. E tulajdonságai tömötték be lényét, hogy azokkal embertársainak javára szolgáljon.

Egészségi állapota a következő években egyre hanyatlott. Az 1877. év őszén újra déltiroli üdülőhelyén találkozunk vele. Szokott érdeklődését, gazdagságszeretetét még megőrizte. Így átrándult a szomszédos Trientbe, hogy ott olasz országos vásárt lásson. Remélte, hogy híres tiroli fajtehenet láthat, azonban szép tejelő tehenet nem sikerült észrevennie.

Köhögése már erősebbé vált. Panaszkodott, hogyha két nap csendesebben is van, a harmadik éjjel már végigkínozza őt a szárazköhögés. Bort már nem ivott, a dohányzással is felhagyott, naponként 9—12 óra között a szabadban ült, mindennap egy órát sétált. Mindamelllett javulás nem akart mutatkozni. Úgy gondolta, hogy hazulról két héttel előbb kellett volna elindulnia. Az is baj volt, hogy útközben két alkalommal hóvihar dühöngött és ráadásul az egyik útitársa az ablakot állandóan nyitogatta. Ebédet saját lakásán főzetett. Bécsből küldött főzőnője, havi 10 forint fizetés ellenében,

⁵⁷ Végrendeletére l. 17. jegyzetet. Pótló végrendelete kelte 1879. aug. 2. Ez utóbbi eredetije is a budapesti m. kir. törvényszékben.

egyben szobáját is gondozta. Egy Középlombárdiába való határőrmester — Forstinger Ignác — is naponként felkereste őt és ügyeiben eljárta.⁵⁸

Visszaérkezése után erős érzelmi átalakuláson esett keresztül. Ennek oka a politika terére vezet bennünket. Az 1878. év nyarán ugyanis, a Deák-párt és a Tisza Kálmán vezetése alatt álló balközép párt egyesülése után, országos képviselőválasztás zajlott le. Erdélyben a románság a választástól tartózkodott, visszavonulási politikát, passzív rezisztenciát kezdett. A román választók 1878. július 20-i szebeni gyűlésén kifejtett indokolása ez állásfoglalás okául az említett fuziót, az ország rész önkormányzatának megszűnését és román sérelmeket nevezett meg. E magatartás szerint nem vesznek részt a képviselő-választáson, képviselői megbízást el nem fogadnak. Állásokat azonban vállalnak és az érvényben lévő törvényeknek engedelmeskednek. Azt gondolták, e politika legnagyobb haszna lesz, hogy a politikai harcokkal felhagyván, minden erejüket a nép ész- és szívkultúrájának termékeny terén érvényesítik.

Váronteői Gróf Zichy Domonkos

Zichy névalírása

Az óradnai kerületben az új többségi pártnak: a szabadelvű pártnak jelöltje Tanárky Gedeon volt, az ellenzéki meg Földvári János.⁵⁹ Az eddig hallgatag Zichy püspök e jelentős időben a román papságot és rajtuk keresztül a román választókat a visszavonulási politikától el akarta vonni és őket alkotmányos kötelességük teljesítésére rábírní. Az ellenzéki, azaz a Sennyey Pál mögött álló csoport egyik vezető emberének, gróf Zichy Nándornak pártállásából következőleg, a püspök az ellenzéket akarta támogatni. Törekvése sikertelen maradt; ez őt a román papoktól eltérítette.

Az óradnai plebános feljegyzése szerint: „A kegyes úr egészen elfordult a vidéken lévő gör. kat. papoktól, mivel dacára, mind őket, mind templomukat annyi sok jóban részesítette, csúfosan kijátszották a nemrég lefolyt képviselő választás alkalmával. A gróf bizonosan számított rájuk és nem jelentek meg.”⁶⁰ Talán e nézeteltérésnek következménye, hogy Groze esperes a püspök temetésén papi teendőt nem végzett, holott 1876-i végrendelete szerint segédkezhetett volna.

Zichynek az 1879 augusztus havában borbereki nyári villájában tollba mondott németnyelvű pótló végrendelete mutatja, hogy az elmulás gondolata őt egyre jobban foglalkoztatta. A következő nap a végrendelethez néhány sort hozzáfűzött, október 7-én meg magyar nyelven néhány sorban sajátkezűleg egészítette ki. E pótló-végrendelet kiegészítő részeivel együtt főleg a családi vagyoni rendezését tartalmazza. Az október 7-i pótlás már Majorban kelt.

Életbefejezésének ideje ekkor már küszöbön állott. Az óradnai plebá-

⁵⁸ Zichy Domonkos Groze Vazulnak. 1877. nov. 19. Tridentum.

⁵⁹ Kelet (Kolozsvár). 1878. aug. 2., 22., júl. 9. sz.

⁶⁰ Óradnai róm. kat. plebánia Domus Historiae-ja. 1879. nov. 1-i bejegyzés.

nos már szeptember 3-án előkészítette őt a nagy útra. „A mai napon láttam el Zichy püspököt a szentségekkel — jegyezte fel a plebánia kézíratos történetében. Megható és épületes buzgósággal és Isten akaratába helyezett nyugalom és gyermeki bizalommal vette a szent vallás utolsó vígaszát. Nagyön félek, hogy egyházunk e kegyes pártfogóját nemsokára eltemetjük.“⁶¹

A püspök halála 1879. október hó 30-án reggel $\frac{3}{4}$ órakor csakugyan be is következett. Bartók Zsigmond orvosnak a következő napon kiadott gyászjelentése szerint a halált hosszas szenvedés után tüdő- és szívburokvíz-kór okozta. A majori halotti levél tüdővést mutat ki. Bartók jelentése szerint Zichy „a haldoklók kegyeszereiben részesülve s így kibékülve Istennel, nyugodtan szenderült el.“⁶² Mindenesetre azzal a tudattal, hogy sok megalázkodással szépített életében lelki kincseinek és földi javainak osztogatásában nem fukarkodott.

Végrendeletében 1876-ban azt kívánta, hogy halála bekövetkeztével, 48 óra eitelte után, boncolás nélkül, a róm. kat. egyház szertartása szerint, egyszerűen, ahol éppen meghal, pompa nélkül temessék el. Ha Majorban lenne kimúlása, akkor az óradnai róm. kat. papon kívül a majori gör. kat. pap is közreműködhet. Erdélyi vagyonának átadásával is Groze esperest bízta meg.

A gr. Zichy-család a püspök haláláról még aznap értesült. A rávezetett megjegyzés szerint a két végrendelet felbontása is még aznap megtörtént. Zichy Jenő azonnal Majorba utazott, hogy a temetésen résztvegyen.⁶³ A püspök kívánságának megfelelőleg holttestét Óradnára szállították, hogy ott helyezték nyugalomra. „A temetési menet Majortól Radnáig is nagyszerű volt“, a hálás lakosság ugyanis nagy tömegben sorakozott fel. Czetz Péter, temetkezési vállalkozó, Kolozsvár legpompásabb temetkezési készletét és fogatait hozta el.⁶⁴ Bartók halotti jelentése szerint a temetés az óradnai róm. kat. templomban történt beszentelés után ment végbe. A sírbatétel napja 1879. november 1. volt, szombati napon.⁶⁵ A temetést az óradnai plebános végezte minden papi segédkezés nélkül.⁶⁶ Az említett halotti jelentés az engesztelő szentmise napjául november 3-t jelölte meg.

A püspök sírja az óradnai régi, ma már nem használt temetőben a főhelyen van. Kis vasrácskerítés veszi körül. A családtól állított szürke márvány oszlopon a grófi korona alatt neve és éleadatai olvashatók,⁶⁷ e szavakkal együtt: „Róm. cath. egyház rendje szerint püspök.“ Ami jellemzésül következik: „A szenvedő felebarátok jótévedője, orvosa, ápolója áldott emlékének“ — emberszeretétét állandóan hirdetni fogja.

Biró Vencel

⁶¹ Uo. 1879. szept. 3-i bejegyzés. 68—69. l.

⁶² Magyar Állam 1879. nov. 4. Halotti bejegyzés a majori gör. kat. plebánia könyvében. 1879. okt. 30. VII. köt. 95. l.

⁶³ Kelet. 1879. nov. 4. sz.

⁶⁴ Óradnai róm. kat. plebánia Domus Historiae-ja. 1879. nov. 1. Czetz Péter szép temetkezési felszerelésére tett megjegyzés: „De bezzeg meg is fizettette, mert 4000 frt.-os számlát adott be.“

⁶⁵ Kelet. 1879. nov. 4. sz.

⁶⁶ Óradnai róm. kat. plebánia Domus Historiae-ja. 1879. nov. 1.

⁶⁷ A halálozási nap hibásan nov. 30. okt. 30. helyett.

A románság erdélyi őshonossága román néprajzi bizonyítékok megvilágításában

Közelebbről *Mehedinți*, a jól ismert román földrajz-professzor „Was ist Siebenbürgen?” címen¹ egy tetszetős, ügyesen megírt és látszólag tudományos érvekkel alátámasztott munkát adott ki; ebben Erdély román jellegét és a románság itteni ősiségét bizonyítja. Azt igyekszik kimutatni, hogy Erdély a románság néprajzi, antropológiai, történeti, gazdasági, stb. középpontja és az erdélyi románok a dákok meg a római gyarmatosok leszármazottai. A munka elsősorban a német tudományos és politikai világ tájékoztatására íródott s a szerző — amint az soraiból kitűnik — nemcsak tudományos eredményeket óhajt benne közzétenni, hanem azokat a nemzeti hírverés szolgálatába is állítja. Így figyelmünket nyomatékkal a munkára kell irányítani. Reméljük, hogy szakembereink antropológiai, történelmi, nyelvészeti, stb. szempontból is foglalkoznak majd *Mehedinți* munkájával. Mi itt csak a néprajzi vonatkozású részekre mutattunk rá s felhívjuk arra a figyelmet, hogy milyen néprajzi módszerekkel dolgozik a román tudomány.

Hogy a románság a dákok és rómaiak utódaiként több, mint kétezer esztendeje él Erdély földjén, azt *Mehedinți* többek között néprajzi (és „prehistoriai“-nak nevezett néprajzi) adatokkal is próbálja bizonyítani. A néprajzi bizonyítékok közül a viselettel, az agyagművesség egy egyszerű formájával, az élő tűz (*foc viu*)-vétel szokásával és a fejen való teherhordással hozakodik elő.

Lássuk ezeket sorjába.

1. *Mehedinți* szerint az erdélyi románság még ma is azt a viseletet hordja, amely a dákoknál a római uralom idején elterjedt volt (20. l.). Ennek bizonyítására bemutat egy részletet Traján oszlopain lévő domborművekből és megemlíti, hogy a bocskor (*opincă*), a hosszú, bő, a derékon szíjjal átkötött ing és a hosszú haj (*comăți*) ma is megvan a románoknál s azok megegyeznek a kérdéses dák viseleti elemekkel. *Mehedinți*nek ezekhez a bizonyítékaihoz semmi közelebbi hozzáfűzni valónk nincs. Ha valaki a bemutatott Traján-oszlopok viseletábrázolásait valóban összeveti az erdélyi román parasztság mai viseletével, azonnal láthatja, hogy az oszlopok ábrázolásai még csak a viselet külső formai egyezésének megállapítására sem alkalmasak. Aki a viseletkutatás elemeivel tisztában van, tudhatja, hogy az összehasonlítás a szabásforma (legyen az ing, bocskor, stb.) ismerete nélkül teljesen meddő dolog s csak mosolyog *Mehedinți* kezdetleges kísérletezésein. Azután azt is elvártuk volna, hogy megmondja, melyik erdélyi román viselettel hasonlítsuk össze Traján oszlopainak domborműves ábrá-

¹ Prof. S. *Mehedinți*: Was ist Siebenbürgen? Die Dacia-Bücher, Bukarest, 1941.

zolásait, hiszen az erdélyi románság viselete vidékenként lényegesen különbözik egymástól. A bemutatott, pásztort ábrázoló „Bauerntracht aus den Gebirgsgebieten“ semmit nem mond.

2. A Maros völgyében Déda környékén igen egyszerű agyagedénykészítési technika, az ú. n. Spirälwulsttechnik ismeretes: az agyagot megfelelő mennyiségű homokkal összegyúráják és tekercesformára elnyújtják. Az agyagtekerceszt azután kigyóyszerűen megtekerve elkészítik az edény fenekét s a tekeresekből rakják fel az edény oldalát is. Az agyagtekerceszekből készült edényt azután kézzel simítják, formálják, fület raknak rá, stb. Az így készült edények különböző nagyságúak. Az ivócsészéktől kezdve a 10—15 literes fazekakig készítenek ilyen edényeket Déda környékén. Eddig még csak rendben is lenne a dolog. Minden etnográfus örülhet annak, hogy Mehedinți Erdélyből egy igen primitív edénykészítési technikával ismertette meg a szakköröket. De az agyagedény készítésének ehhez az erdélyi román technikájához azt a képtelen megállapítást fűzi a szerző, hogy az a nép, amely ezeket az edényeket előállítja, sohasem lehetett nomád nép s ha mi a Kárpátok területén Erdély szívében ilyen agyagművességet találunk, akkor az azt ismerő ottani román népességnek évezredes múltja van azon a helyen, amelyen most lakik (26—27. l., 10—11. kép).

Az agyagtekerceszekből készült edények kétségkívül igen ősi technikai eljárást öríttek meg, azonban egy nép helyhez kötött történeti múltjának bizonyítására semmiképpen sem alkalmasak. Ha *Mehedinți* csak egy kicsit is fájékozott lenne az irodalomban, tudnia kellene, hogy az agyagművességnek ez a kezdetleges formája Dél- és Kelet Európában még sok helyen ismeretes. Anélkül, hogy a részletes irodalmi adatok felsorakoztatására törekedném, megemlítem, hogy az oroszok az oloneci, moszkvai, tveri, volochovi, kostromai és még más kormányzóságok egyes falvaiban is hasonló módon készítenek edényeket (1. A. kép)¹. Agyagtekerceszből készített edényeket a fehér-oroszoknál és Keletlengyelországban,² szerb-horvát területen,³ sőt a Pyreneusokban⁴ is találhatunk. Természetesen már csak szórványosan. Az agyagtekerceszből készített edényekkel tart rokonságot az edénykészítésnek az a technikája, amikor a tekerces helyett lapos agyagszallag darabokból fokozatosan építik fel az edény oldalát. *Zelenin* mutatott rá arra, hogy Oroszországban az agyag minőségének megfelelően alkalmazták a két technikai eljárást. Ott, ahol az agyag rugalmas, nyújtható agyagtekerceszekből készítenek edényt, ott pedig, ahol kevésbé áll megfelelő rugalmas agyag a fazekasok rendelkezésére, ott lapos agyagszallagokból fokozatosan építik fel az edényt.⁵ Ez utóbbi technikát is ismerik a

¹ *D. Zelenin*: Primitivnaja tehnika gončarstva „nalepom“ (au colombin) v vos-točnoj Evrope. Etnografija, III. Moszkva—Leningrád, 1927. 101—102. — *D. Zelenin*: Russische (Ostslavische) Volkskunde. Berlin—Leipzig, 1927. 102.

² *K. Moszynski*: Kultura ludowa Slowian, I. Kraków, 1929. 347. l. — *K. Moszynski*: Ethnographische Studien in Ostpolen. Kny. az A Journey through the Eastern Provinces of Poland in the Year 1926. c. kötetből. Krakau, 1929. 156.

³ *K. Moszynski*: Kultura ludowa Slowian, 347.

⁴ *A. Heilborn*: Allgemeine Völkerkunde, II. Leipzig u. Berlin, 1915. 49. l. — Vö. még *A. Haberlandt*: Die volkstümliche Kultur Europas in ihrer geschichtlichen Entwicklung. — *G. Buschan*: III. Völkerkunde, II. 2., Stuttgart, 1926. 506—507. l.

⁵ *D. Zelenin*: Primitivnaja tehnika... 104.

nagyoroszkok, de előfordul a zürjéneknél, a Kaukázusban az örményeknél, grúzoknál¹ s a kisázsiai törököknél.²

Mielőtt ezeknek az adatoknak a jelentőségével foglalkoznánk, lássuk, mit mond Mehedinți az „élő tűz“-gyújtás szokásáról. Erről lényegileg a következőket írja: Azon a területen, ahol az agyagtekerceskből készült edények ismeretesek, nevezetesen a Kelemen havasokban, virágzó juhitegyésztés folyik. Tavasszal, amikor a nyájat a havasi legelőkre hajtják, a pásztorok u. n. „élő tüzet“ gyújtanak két fadarab összedörzsölésével vagy pálcikák stgitségével, amelyekkel különböző módon fúró, sodró mozdulatokat végeznek egy keményebb fán. Mehedinți nem részletezi ugyan, de megemlíti, hogy az „élő tűznek“ tisztító, betegség, vészelhárító jelentősége van. Az így gyújtott tűz vagy annak füstje között keresztülhajtott nyájat veszedelem, baj nem éri. Az „élő tűz“ — mondja a szerző — az ősi hegyi juhászatnak a bizonyítéka. Azok a juhászok, akik a sztyeppen vándorolnak keresztül, nem rendelkeznek a tűzgyújtáshoz szükséges fával. A nomádok trágyával és fűvel gyújtanak tüzet. Az „élő tűz“ gyújtása éppen úgy, mint a fenti primitív fazekasság, a románok Erdélyben való letelepülésének régiségét bizonyítja.

1. kép. Az agyagedény készítés egyszerű módjai a nagyoroszkoknál: A. agyagtekercesből, B. agyagszallagból (Moszynski után).

Mehedinți nyomán bemutatom az „élő tűz“ gyújtásnak egyszerű módjait (2. kép.). A 2/1., 3. és 4. képen a tüzet fapálcika ide-oda való sodrásával, fúrással, a 2/2 képen pedig dörzsöléssel állítják elő. A fúrás, dörzsölés helyén a fa lángot vet; a lángot taplóval, száraz ággal fogják fel és élesztetik tovább.

Mehedinți adatai forrásánál Morariu egy tanulmányára hivatkozik.³ Ebben a tanulmányban azonban a bemutatott „élő tűz“-gyújtási módok közül egyik sem vonatkozik a Kelemen havasokra. Mehedinți csak azért ír Kelemen havasokat, hogy az „élő tűz“-gyújtást helyileg összekapcsolhassa az agyagtekerceses kerámiával, gondolván azt, hogy munkája német olvasóközönségének nem igen lesz alkalma elövenni az eredeti forrásmunkát. Mehedinți lelkiismeretlenségére jellemző, hogy 2/2. képének végső forrását nem veszi tekintetbe. Morariu ezt a tűzgyújtási módot Roska Márton

¹ D. Zelenin: Primitivnaja tehnika... 90, 99—100. l., vö. K. Moszynski: Kultura ludowa Slowian, 348.

² Tagán G.: Das alte Töpferhandwerk in Anatolien. Ethnographia, LI, 460. kk.

³ T. Morariu: Contribuțiuni la aprinderea „focului viu“ în Ardeal, Maramureș și Bucovina. Anuarul Archivei de Folklor IV, 229—236.

nyomán közli a szolnokdobokai Magyaröblösről.¹ Roska a tűzgyújtást így írja le: „... négy magyaröblösi legény (Szolnok-Doboka vm.) mutatja be előttem, hogyan lehet tüzet oly módon is gerjeszteni, hogy két puhább fa közé szorítanak egy harmadikat, ez utóbbit addig huzogatják előre és hátra, míg a két puhább fa a dörzsölés helyén lángot fog, mikor is egy ötödik legény hirtelen előre felhasogatott forgácsot tart a lánghoz s rövidesen meggyújtja előre megrakott tűzüket.“² Ezt a magyaröblösi adatot használja fel Mehedinți az erdélyi románok őshonosságának bizonyítására. A 2/1., 3. és a 4. kép pedig a Radnai havasokból és Bukovinából származik.

Amint az agyagtekerceses edénykészítés, úgy az „élő tűz“-gyújtás módja sem alkalmas a románság erdélyi őshonosságának bizonyítására. Ha Mehedinți néhány lappal tovább olvassa az Anuarul Archivei de Folklore IV. kötetét, meggyőződhetett volna arról, hogy hasonló teihnikai eljárásokkal „élő tüzet“ Európa legkülönbözőbb területén gyujtanak.³ De maradjunk csak Erdélyben és a szomszédos területeken. Mehedinți nem tudja, hogy például a gyergyóvárhegyi pásztorok is két száraz gally összedörzsölésével és száraz lomb segítségével gerjesztik az „élő tüzet“ s annak füstjével, lángjával tisztítják meg a pásztortanyát a gonosz szellemektől.⁴ Gyergyó külső szélén lévő Bélbor juhászai a Kelemen havasok alatt ismerik ugyan az 2/1. képen bemutatott tűzgyújtási módot,⁵ de Mehedinți erről sem tud.

A magyarok Erdélyen kívül Baranyában, Somogyban, Göcsejben, a Bodroglókben ismernek hasonló technikájú és hasonló célú tűzgyújtási módokat.⁶ A magyaröblösi tűzgyújtással lényegileg azonos a bodroglózi pákászok tűzgyújtási módja,⁷ amely akkor Mehedinți szerint azt bizonyítaná, hogy a bodroglózi magyaroknak mai lakóhelyükön szintén több évezredes múltjuk van. De akkor ezt bizonyítanák a szlávokkal kapcsolatban a kelet- és dél-európai „élő tűz“-adatok is, t. i. az oroszok, lengyelek, ruszinok, bolgárok, szerbek és horvátok is ismerik a tűzgyújtásnak ezeket a módjait.⁸

Közbevetőleg jegyezzük meg, hogy a katarctikus mágia területére tartozó „élő tűz“ vagy „új tűz“-szokásának általában az indógermán néphit-

¹ Roska M.: A tűz. Kny. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1911. évi vajdahunyadi vándorgyűlésének emlékkönyvéből. Kolozsvár, 1912. 11. l., 6. kép. V. ö. még Roska M.: Tűzgerjesztés dörzsöléssel. Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Erem- és Régiségtárából, II. Kolozsvár, 1911: 137—138.

² Roska Márton: i. m. 11.

³ Erre figyelmeztették volna őt I. Mustea irodalmi utalásai (Materiale pentru cunoașterea și răspândirea „focului viu“ la români. Anuarul Archivei de Folklor, IV. Bukarest, 1937. 242. l.).

⁴ Téglás Gábor: Pásztor szokások Csikgyergyó határszéli községeiben. Népr. Ért. XIV. 1913. 294. l. A gyergyói községek románsága különben is mind a XVII. század végén inneni betelepülő (Vö. Szabó T. Attila: Gyergyó helynevei a XVII—XIX. századból. Bp. 1940. 5 kk.).

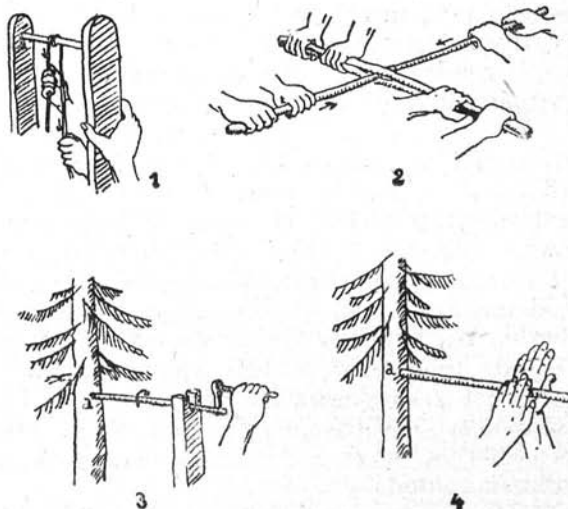
⁵ Téglás G.: i. m. 295.

⁶ Szendrey Á.: Az új tűz. Ethn. XLII, 153—154.

⁷ Fecsedő I.: Ahogyan a bodroglózi pákász tüzet rak. Ethn. XXXI, 168.

⁸ L. pl. az igen gazdag irodalomból K. Moszynski: Kultura ludowa Slowian, I. 237—238. l., D. Zelenin: Russische (Ostslavische) Volkskunde, 97. skk. 1., J. Falkowski: Zachodnia pogranicze huculszczyzny. Lwów, 1937. 30. l., Ch. Vakarelski: Bit na trakijskit' i maloazijskit' b'lgari. Sofia, 1935. 101. l., N. Zega: Volovska bogomolja. Glasnik etnografskog muzeja u Beogradu, III. Beograd, 1927. 18. l., stb.

ben igen nagy jelentősége van. A kultikus „új tűz“ minden fajtája csak utánképzése a szándékosan okozott sztyeppe tüzeknek, amelyekkel az indógermán őshaza állattenyésztői a nagy rovarrajok támadásától védték állataikat.¹ Az indógermán szokásokhoz hasonló eljárás ismeretes a török népeknél is. Az Üzbegisztánban lakó törkök, amikor a tavaszi legelőre hajtják állataikat, először két tűz között úzik keresztül, ezzel segítve elő az állatok gyógyulását és megtisztulását.² Temetkezés után két tűz között haladva át, tisztulnak meg a mongolok állataikkal együtt, amint már erről a XIII. századból *Plano Carpini* is udósít.³ Magának az „új tűz“ szokásának az eredetéről ma a néprajznak az a véleménye, hogy „az új tűz“ ázsiai eredete éppen úgy valószínű, mint az állattenyésztés gazdálkodási formájának átvitele Európába.⁴

2. kép. Az „élő tűz“ gyújtás különböző módja (*Mehedinji* után): 1. Radnai havasok Obcioara nevű része, 2. Magyarköblös (Szolnokdoboka m.), 3. Paltin havas (Máramaros m.), 4. Crulea havas, Bukovina. (A részletes helymegjelölés *Morariu* után).

Az agyagtekerceses edénykészítés és az „élő tűz“-gyújtás szokásának nagy keleteurópai elterjedése tehát nem használható fel egy nép évezredes, jelenlegi települési helyéhez kötött multjának bizonyítására. *Mehedinji* következtetése módszertelen, anyagismerete megbocsáthatatlanul hiányos és ezek mellett még forrásainak adatait meg is hamisítja. *Mehedinji* módszeré-

¹ *R. Hofschlaeger*: Der Ursprung der indogermanischen Notfeuer. Arch. f. die Geschichte der Naturwissenschaften u. der Technik, IV, 1913. 184. l., Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, Bd. VI. Notfeuer.

² *M. F. Gavrilov*: Materiali k etnografii tjurok, Ura-Tjubinskogo rajona. Taskent, 1929. 23.

³ *Plano Carpini* adatait idézi *Munkácsi B.* (A régi magyar lovas temetkezés keleti változatai, *Ethnographia*, VII. 1896., 304. l.).

⁴ *H. Freudenthal*: Das Feuer im deutschen Glauben und Branch, Berlin—Leipzig, 1931. 216.

vel azt is bebizonyíthatjuk, hogy a bodrogi, baranyai magyarok, az oroszok a moszkvai és az oloneci kormányzóságban, a délszlávok a Balkánon már több évezrede laknak. Pedig itt csak arról van szó, hogy bizonyos ősi, egyszerű technikai eljárások, szokások Kelet-Európa zártabb, földrajzilag félreesőbb területein a mai és a történeti népességtől függetlenül megmaradtak és tovább élnek. Sem az agyagtekerceses edénykészítés, sem az „élő tűz“-gyújtás módjainak elterjedése nem kapcsolható szorosan egy néphez vagy népcsoporthoz. Egyik sem tételez fel állandó, több évezredes letelepedést, helyhezköttöttséget. A fenti népek (a magyarok, oroszok, délszlávok) messzire elkerültek őshazájuktól, mégis ismerik az „élő tűz“-vételt vagy az agyagtekerceses edénykészítést. Mindezeket magukkal hozhatták őshazájukból, vagy történetük folyamán más népektől vehették át, — de ennek a vizsgálata most nem tartozik ide. Éppen az agyagtekerceses kerámiát ismerheti egy vándorló nép, mert fazekaskorong használata nem szükséges hozzá. Az edény ilyen technikával bármikor könnyen előállítható, ahol megfelelő agyag áll rendelkezésre. Különb az agyagtekerceses edénykészítés és a tűzgyújtásnak fenti egyszerű módjai a természeti népeknél is ismeretesekek.¹

4. Mehedinți római gyarmatosokkal hozza összefüggésbe az erdélyi fejen való teherhordást is,² amely szerinte elsősorban a Bánátban, Olténiában és Nyugaterdélyben terjedt el, „wo die Zahl der Kolonisten ansehnlich genug war“ (29. l.). A fejen való teherhordás kétségkívül Dél-Európából került Középeurópába. Ennek a segítségével azonban a román-ságot római népelemekkel összekapcsolni teljesen képtelenség. Ismeretes a fejen való teherhordás Erdélyben a magyaroknál is, pl. Kalotaszegen, sőt Kolozsvárt is,³ de főleg a dunántúli magyarságnál.⁴ Kelet-Európában pl. fejen viszik a terhet a nagyorosz kereskedők.⁵ A Balkánon közönséges ez a teherhordási mód a horvátoknál és a szerbeknél.⁶ Mehedinți nyomán akkor joggal kérdezhetjük, hogy a dunántúli magyarok, az oroszok és a délszlávok is a rómaiak utódai-é?

Mehedinți különben nem egyedülálló román tudós, aki újabban néprajzi anyaggal igyekszik bizonyítani a románok erdélyi őshonosságát. Ezekkel, remélem, lesz alkalmam majd szintén foglalkozni.

Gunda Béla

¹ H. Heilborn: i. m. 48. K. Weule: Die Kultur der Kulturlosen. Stuttgart, 1910. 81. l., stb.

² Mehedinți foglalkozik még röviden az ú. n. római típusú kerámiával is (28 l.), mivel azonban semmiféle idevonatkozó bővebb magyarozattal nem hozakodik elő s a hivatkozott B. Slătineanu munka (Ceramica românească, Bukarest, 1938.) pedig teljesen megbízhatatlan (vö. Vári Miklós ismertetésével, Ethnographia LI, 259—263. l.), erre a kérdésre mi sem térünk ki.

³ Sándor Gábor: A kolozsvári Hóstát emberi erővel végzett teherhordási módjai és eszközei. Magyar Néprajz III, 243 kk. (szerk. Bárczi Géza és Szabó T. Attila).

⁴ Magyarság Néprajza II, 251.

⁵ D. Zelenin: Russische (Ostslavische) Volkskunde 148.

⁶ P. Z. Petrovič: Port des charges par les hommes chez nous. Comptes rendus du III-me Congrès des Géographes et Ethnographes Slaves dans le Royaume de Yougoslavie, 1930. Beograd, 1933. 225.

Az erdélyi nyomdászat történetéhez

1.

Bácsi István kolozsvári nyomdász

Neve mint könyvnyomtatóé eleddig nem volt ismeretes. Különben nem tartom valószínűnek, hogy valaha is teljesen önálló tipográfus lett volna. Igy csak az történhetett, hogy netalán mint a *Heltai-féle nyomdában* dolgozó nyomdászlegény feleségül vette az akkori tulajdonos, Hosszú Tamásné Heltai Anna unokahúgát, vagy unokáját, Hosszú Margitot. Ezen a réven azután feltételezhetjük, hogy Makai Nyíró János, Válaszúti András, helyesebben Szilvási András és Abrugyi György mellett ő is irányította e nevezetes nyomdát. Ismételem, hogy az elmondottakat csupán feltételezem, mivel semmi nyom sem maradt reánk *Bácsi István* nyomdászti működéséről. Tulajdonképpen foglalkozását is csak a sírkövére címer-formában kifaragott nyomdász-jelvényből, valamint a fia használta pecsét képéből állapíthattam meg.

Családja a Kolozsvárral szomszédos határu *Bács* községből eredhetett. Már 1577. március 19-én mint kolozsvármegyei királyi ember említetik *Szucsági Báchy Mátyás*.¹ A XVII. század elején a Bácsiak mint kolozsvári magyar törzsökös (patricius) család említetnek.² 1666. április 19-én pedig *Bácsi Istvánt*, a kolozsvári kálvinista egyházközség gondnokát, éppen *egregius et nobilis*-nek írják.³ A továbbiakban azonban, bárha eléggé sok adat áll rendelkezésemre, egyelőre mégsem sikerült részletes leszármazási-fát összehoznom, minthogy e kiterjedt család tagjai között számos egynevű utód fordul elő. Ezen kívül még az is zavarja a nyomozást, hogy egy részük unitárius, más részük pedig a kálvinista vallást követte.⁴

Első kétségtelen adatom, amely a megnevezett *Bácsi Istvánra* vonatkozik, 1614. május 23-án kelt. Ekkor ugyanis Hosszú Istvánné fiának, a minapában elhunyt Hosszú Jánosnak, leánya: Hosszú Margit nevében férje, kolozsvári *Bácsi István* keresetet adott be kolozsvári *Bek János*, mint ugyanazon Hosszú Istvánné testvére: *Mészáros Miklósné* szépunokájának férje ellen, a feleségét illető bizonyos százfenesi birtok kiadása iránt.⁵ A kolozsvári házsongárdi temetőben megtalált sírkő felirata szerint ugyanez a *Bácsi István* 1643. júniusában történt halála alkalmával 53 éves, míg ugyanennek

¹ *Jakab Elek*: Kolozsvár története II, 252.

² I. m. 294.

³ Kolozsvár város törvényszéki jegyzőkönyve. 438. (A város ó-levéltárából. A kvári volt román állami levéltárban használtam).

⁴ RMK. III/1. 443, 451.

⁵ Kvári tszéki jzkv. 154.

az évnek február 2-án elhunyt felesége 44 éves volt. Ezek szerint Bácsi István az 1590, Hosszú Margit pedig az 1598 körüli időben született. Ennélfogva ez a Hosszú Margit, a János leánya, unokahúga, avagy talán unokája lehetett idősebb Heltai Gáspár leányának, Annának, Hosszú Tamás kolozsvári királybíró feleségének.¹

Bácsi István mint városi polgár tevékeny részt vett Kolozsvár közéletében; 1620. április 20-án a várfalak felülvizsgálatára küldetett ki. 1637-ben mint királybíró a városi tanácsosokkal együtt átvizsgálta és kiadta a szappanos céh szabályait. 1640 és 1642-ben pedig mint főbíró említik.²

A kolozsvári unitárius kollégium egykori seniora számadáskönyvében feljegyezte, hogy 1643. június 11-én *Bácsi István főbíró*t nagy pompával temetik, prédikált a püspök Szentgyörgyi B(eke) Dániel, szónoklatot tartott Claris(simus) Dálnoky Mihály.³

Teljesen földbe süllyedt sírkövére az 1925. év őszén a kolozsvári házsongárdi temetőben akadtam rá.⁴ Az elmúlt két évtized kegyetlen sírköromholása azóta — sajnos — ezt a becses emlékünket is nyomtalanul megsemmisítette; így tehát fénykép és pontos rajz hiányában meg kell elégednünk egykori leírással. Minthogy pedig vizsgálódásaimat csak lopva és a hatóságok embereitől mindegyre megakadályozva végezhettem, tehát ebben lelje magyarázatát az a körülmény, hogy e síremléket a tőzsomszédos vasrácskerítés alól nem sikerült annyira kiszabadítanom, hogy a déli lapra kifaragott, egy, vagy két utolsó szövegsort is kibetűzhettem volna. Ezért nem tudtam azután pontosan meghatározni magát az elhalálozás napját, valamint a kő méreteit sem sikerült lemérnem.

A sírkő anyaga mészkő, amely egyszerű koporsó formára volt kifaragva. Keleti vége egy kevéssé rongált, északi lapja pedig erősen kopott. A kímetszett betűk nagy gyakorlottsággal rendelkező, jó mester kezére vallottak. A déli lap címerképe szép munka, a pajzskép kidolgozása lendületes, bárha a pajzs maga nyomott formájú és nagyon szélesen képzett. Az északi lap címerében a teve élettelen, látszik, hogy aki ezt faragta, soha nem látott ilyen állapotot. A pajzs itt sem felel meg a címertani arányoknak. Mindkét címer orrjegyei gazdagon és lendületesen kiképzettek.

A kő *déli lapján*, vagyis a férfi emlékéért megillető helyen, a latin nyelvű distichon-párok előtt, a szöveglap egész magasságában címer formában nyomdász-jelvény volt kifaragva:

Kerekalpú (?) széles pajzsban kiöltött nyelvű, kiterjesztett szárnyú, kunkorodó farkú, ágaskodni kezdő griff mellső lábaival egy festékező labdát markol.⁵ Szembenéző koronás nyíltsakjának díszje a pajzskép növekedő helyzetben, csak hogy a festékező labda helyett ovális pajzsot tart. Gazdagor képzett orrjegy mindkétfelől. E mögött:

¹ Bárha Hosszú Tamásné is volt egy Margit nevű leánya, de ez id. Szörös (Ravius Mátyás kolozsvári városi tanácsos felesége lett (Jakab E. i. m. II, 693, 794., ahol azonban hibás adatot közöl és a Dolgozatok az ENM. Érem- és Régiségtárából, 1917:208).

² Jakab E. i. m. 312, 514, 615. és Kvár-városi sáfárok számadáskönyvei.

³ *Benczédi G.*: Unitárius halottak és temetések (Ker. Magvető XXI, 157).

⁴ II. osztály A. tábla 442. számú sír.

⁵ A kőfaragó nem értvén az elébe rajzolt képet, a griff mellső lábába egy-egy festékező labdácska helyett egyetlen méhkasszerű szerszámot faragott ki.

BACHIADES STEPHANUS IVDIX PRIMARIUS VRBIS
 CLAVDIACAE PATRII GLORIA MAGNA SOLI
 POSTQVAM LVSTRA DECEM NEC NON TRES VIXERAT ANN(OS)
 EXIMIVS PATRIAE CIVIS AMANSQVE DEI
 OCCVBVIT CVIVS (S)ANCTA P(I)ETATE CORVSCANS
 MENS ADIIT CAELOS MEMBRA RELICTA SOLO
 MEMBRA RELICTA SOLO RVR SVM EXPECTANTIA VITAM
 MARMORIS HAC SUBTER MOLE QVIETE CVBANT
 ORBIIT AMPLISS IVDIX STEPH BACHI ANN AETA(TIS)
 // AT QVI IN DNO //

A kő északi lapján, vagyis a nőt megillető helyen, az uránál négy hónappal korábban eltávozott feleség emlékezetére írott distichon-párok voltak kimetszve:

MARGARITA EXIMIIS ORNATA DECORIB. HOSSZV
 ET MATRONALIS NORMA PVDICITIAE
 HIC IACET. VRNA EADEM DVO CORPORA CLAUDIT AMANTVM
 EXIMIAE VXORIS EXIMIHQVE VIRI
 VNANIMES VIXERE // SIMVL PETIERE BEATAS
 CAELORVM SEDES TVMBA EADEMQVE TEGIT
 OBIIT PRAESTANTISS FOEMINA MARGARITA HOSZSZV
 CONSORS AMPL. D. STEPH BACHI A. D. 1643 DIE 2. FEBR. AETATIS
 SVAE ANO XLIV.

A szöveg után, annak teljes magasságában, címerkép volt kifaragva: Kerek talpú széles pajzsban térségen álló kétpúpú teve. Szembenéző koronátlan (vagy csak rongált koronájú) sisakjának díszé acanthus-levél. Gazdagon képzett orrjegy mindkétfelől.²

A Hosszú Margit címerében kiabrázolt kétpúpú tevéről azt gondolom, hogy itt csupán jelvény-, avagy polgári címerképpen³ szerepel és talán a Hosszú-család kalmár (kereskedő) foglalkozását jelzi. E törzsökös kolozsvári család aligha szerezhetett magának nemességet, amelyet mint városi polgár ekkor még amúgy sem gyakorolhatott volna. Ugyanis a városi polgárok közé való felvétel megkívánta a nemes emberektől a nem-polgári jogaikról való lemondást, minthogy kétféle előjogot senki sem élvezhetett.

Bácsi Istvánnak címer-formában kiképzett nyomdászjelvénye azonban határozottan arra a foglalkozásra utal, amely Bácsi tanult mestersége volt. Ugyanis semmiképpen sem jelölhette azt a körülményt, hogy a nyomda tulajdonjoga feleségét családi örökségképpen megilleti. Különösen nem bírhatott ez visszaható erővel a férjre nézve, aki esetleg más foglalkozást

¹ A betűösszevonásokat feloldva kellett közölnöm.

² E sírkövet annak idején Kohn Hillel és Zsakó Gyula is megtalálta. Ők azonban csak az északi lap szövegéhez tudtak hozzáférközni s ezért csak azt írták le. Olvasásukba — a kő kopottsága miatt — sok hiba esúszott be. Különben a címer leírását sem közlik (Kohn-Zsakó: A kvári házsongárdi temető sírkövei 1700-ig, EM. 1911:299).

³ Sándor Imre: A Szeőreőcs-család polgári és nemesi címere (Dolgozatok az ENM. Érem- és Régiségtárából. 1917:204—14).

úzhathatt volna. Így a kolozsvári Szörös-testvérek, akik a Heltai-féle nyomdának utolsó tulajdonosai voltak, sem polgári jelvényükül, sem 1647-ben nyert nemesi címerük helyett soha sem használták a nyomdász-griffet, hanem csak a nyilvesszőkkel átlótt ökorfejet.¹

A nyomdászjelvény használata az erdélyi gyakorlatban eléggé ritka, éppen ezért nagyon sajnálhatjuk, hogy e szép emlékünket a román uralom ideje alatt romboló kezek teljesen megsemmisítették.

A főbíró Bácsi Istvánnal egyidőben egy másik ugyanilyen nevű kolozsvári polgár nevére is találunk. Ennek felesége azonban már 1634. novemberében meghalt. A családi sír emlékkövén pedig könyökben hajló kar taglót tart.² E céhjelvény az itt említett Bácsi Istvánnak mészáros-foglalkozása mellett tanuskodik. Különben ezt bizonyítja az unitárius egyházfiak számadáskönyvének bejegyzése is: 1634. 10. Novem(bris) puls(atum est) Consort(is) Stepani Batzy Meszar(os).³

Tovább kutatva a griff-jelvények itthoni használata után, 1654. január 17-én Kolozsvárt keltezett iratra találtam. Ebben mint egyik fogott közbírónak, *Bacsy Istvan Kissebik*-nek neve, aláírása és pecsétje fordul elő. A papirosba nyomot pecsét képe: kerek talpú pajzsban jobbra lépő szárnyas griff festékező labdát (?) tart. Nyílt sisakjának díszje a pajzskép növekedőleg. Orrjegy mindkétfelől. Körirat: BACZI — ISTVÁN.⁴ Tehát az idősebb Bácsi István használta nyomdászjelvény megismétlődése határozottan arra utal, hogy az 1654. évi kisebbik Bácsi István amannak fia és talán mesterségének folytatója is, bárha az azonos pecsétnyomó használatát nem mindenkor tarthatjuk bizonyítéknak. Ugyanis a hozzátartozók maguk sokszor pecsételtek a család birtokában egyszer már meglevő pecsétnyomóval. Különösen lehetséges ez az adott esetben, amelyben a pecsét köriratául vésett név teljesen megegyezik a pecsételő utód nevével. Mindaddig azonban, amíg ifjabb Bácsi István tulajdonképpen mesterségét nem ismerjük, feltételezhetjük, hogy a rokon Szörös András nyomdájában Abrugyi György mellett mint legény vagy mint mester ő is szedte a típusokat, vagy nyomott a prelumon. Különben az ő személyével kapcsolatosan mindössze csak az a körülmény ismeretes, hogy 1648-ban *iffiu Baczi Istvan* a farkas-utcai tizedben lakott,⁵ s hogy 1660. március 1-e körül már befejezte életét. Ugyanis e napon említetik, hogy *ifjabbik Bacz István kis fiacskájának, Petinek Stenczel Lőrinczné* a gyámja.⁶ Ebben az esetben azután azonosnak kell tartanunk azzal a *Bacsy Istvánnal*, akit 1659. június 13-án temettek el Kolozsvárt.⁷

Ezek után ha összehasonlítjuk a mindkét Bácsi István használta nyomdászjelvényt más, erdélyi vonatkozású és hasonló tartalmú jelvényekkel, — elsősorban is Szenci (Szempei) Kertész Ábrahám nagyváradi, azután kolozsvári, végül pedig szebeni nyomdász 1648. december 10-én

¹ I. m.

² *Herepei János*: A házsongárdi temető régi sírkövei (Kéziratban).

³ Egyházfiak számadáskönyve Kvár város ó-levéltárában.

⁴ A Székely Nemzeti Múzeumban őrzött br. Apor levéltár A. csoport IV, köteg 124. sz. A fejező birtok iratai között.

⁵ A kvár-városi ó-levéltár adószedő könyveiben.

⁶ I. h. a törvénykezési jegyzőkönyvben. 309.

⁷ A kvári ref. harangoztatógazdák számadáskönyve az egyházközség levéltárában.

Gyulafehérváron kelt címeres nemeslevelére utalunk. Ebben ugyanis a címerpajzs¹ felső felében szedőszekrényen jobbra lépő kettősfankú aranygriff áll, mellső lábaiban egy-egy festékező labdacskát tart. A koronás sisak díszé a pajzsbeli griff növekedő helyzetben. Orrjegy mindkét felől.²

Erdélyi vonatkozású nyomdászjelvényt és szerszámokat láthatunk Brassai (Major) Márton címerében. Ezt II. Rákóczi György fejedelem 1651. február 24-én kelt adománylevelével nyerte nemesi címerül. E szerint kék pajzsban széken ülő zöldruhás férfi betűszekrényből betűket szed.³ De ilyenfélét találunk az 1702. március 20-án meghalt Tótfalusi Kis Miklósnak a házsongárdi temetőben levő sírkövén is. A pajzsképen azonban sehol sem látható az Európaszerte általánosan használatos griffes jelvény. Helyette nyitott könyv, betűszedést tördelő férfi és betűöntőkészülék van kiábrázolva.⁴

Erdélyi könyvek címlapjain is még itt-ott előfordul a griffes ábrázolás, de ez mint egyénileg használt megjelölés már nem jöhet számításba.⁵

A Heltai-féle nevezetes nyomda képe még mindig nem eléggé teljes. Ez a dolgozat is csak adattöredékül szolgál *Ferenczi Zoltán* érdemes munkájához.⁶

2.

A gyulafehérvári fejedelmi nyomda történetéhez

Vajmi kevés adatot sikerült összeszedegennem a fejedelmi nyomda történetéhez, pedig Bethlen Gábor már uralkodása első éveiben gondolt arra, hogy Fehérvárott saját pártfogása alatt nyomtató műhelyt szervezzen.

A XVI. század 67-es és 68-as éveiben itt működött *Hoffhalter* (eredeti nevén nemes *Skrzetusky*) *Rajael*-nek 1568-ban történt elhunytá után először özvegye folytatta mesterségét, majd 1569-ben *Wagner György* iskolamester vette kezelésbe a nyomdát.⁷ Ezután azonban mégis éppen egy félszázadnak kellett elteltie, amíg egyszeri megszakítással itt újra magyar nyomdatermékre bukkanhatunk. Bizonyos, hogy a *Hoffhalter*-, illetőleg a *Wagner-féle* nyomtató műhely *János Zsigmond* támogatásával működött; jöllehet egyes nyomtatványain *Hoffhalter* a *typographus regius* címet is használta, ez azonban nem jelent többet, mint hogy a saját felszerelésével, de a fejedelem megbízásából és megrendelésére dolgozott.⁸ Így azután a nyomdász magát mond-

¹ Alsó felében fekete alapon kék liliomból kinövő két szál rózsá ábrázoltatott.

² *Naményi L.*: *Szenci Kertész Ábrahám* címeres nemeslevele Turul 1903:177—80.

— *Naményi L.*: A n-váradai nyomdász története. MKSzele 1901:295. — *Sándor L.*: Czímerlevelek, II, 66—68.

³ *Illésy I.*: Nyomdászati és könyvészeti adatok MKSzele 1896:1874.

⁴ *Herepei J.* idézett kéziratos munkájából.

⁵ Például *Greus Gy.* kiadásában 1583-ban Brassóban megjelent *Der Sachsen inn Siebenbürgen Statuta c.* könyv címlapjának díszes keretében a griffektől tartott Brassóváros címere. Jöllehet ezek a szörnyállatok itt mint címertartók szerepelnek, jelentésük mégis inkább nyomdászati, mint címertani szempontból bírálendő el.

⁶ *Ferenczi Zoltán*: A kolozsvári nyomdász története. Kvár, 896.

⁷ A RMK. I. és II. magában foglalja az itt nyomott munkákat (*Sztripszky* tévesen közli a RMK. II. 122. sz. évszámát 1569 helyett 1570-nek!).

⁸ *Gulyás Pál*: A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században, 135.

hatta ugyan királyi (fejedelmi) nyomdásznak, anélkül azonban, hogy nyomdája a valóságban is fejedelmi nyomda lett volna. Hoffhalter halála után azonban rövidesen meg is szűnt a fehérvári nyomtató műhely, szerepét az unitáriussá lett Heltai Gáspár kolozsvári nyomdája vette át. A fehérvári műhely felszerelését pedig az örökös, *Hoffhalter Rudolf* vitte magával, nyomdájával hol Alsólendván, hol Drávavásárhelyen (Nedeliceu), majd Debrecenben és Váradon, végül pedig ismét Debrecenben telepedett le.¹

E században még csupán csak egyszer, vagyis 1578—79-ben találunk fehérvári nyomtatványt, mégpedig két, szláv nyelvű, cirill betűkkel szedett munkát. Ezt *Lőrinc diákonus* bocsátotta világgá Báthory Kristóf vajda rendeletére.²

Ezek után a szórványos nyomok után fehérvári nyomdatermék legelőbben ismét csak 1619-ből ismeretes. E munka pedig *Nyomtatott az Kegietmes Urunk ó Felsege költsegen Gyula Feierwarott. 1619. Eszt.*³ E szöveg különben egymagában még nem bizonyíték a mellett, hogy e műhely fejedelmi nyomda lett volna, minthogy csupán csak azt tanúsítja, hogy Dézsi István udvari pap munkájának költségeit maga a fejedelem hordozta. A további kiadványokból azonban mégis csak arra kell gondolnunk, hogy Bethlen Gábor ekkorra már egy kisebbszerű nyomdai berendezést és felszerelést is megszerzett. Ugyanis nem felelhet meg a valóságnak a Pallas Lexikon állítása, hogy itt még mindég a Hoffhalter-féle nyomda betűanyagát és felszerelését kellene keresnünk.⁴ Ellene mond ennek az a pontosan félszázadnyi időköz is, amely a Hoffhalter-féle nyomda eleddig utolsóként ismert nyomtatványának megjelenési évétől eltelt, valamint az a körülmény is, hogy Hoffhalter fia hasonlóképpen nyomdász lévén, ekkor már máshol folytatta mesterségét,⁵ magával víve édesapja nyomdai felszerelését is.

Jóllehet Károlyi Zsuzsánna fejedelemasszony felett elmondott temetési beszédek mindkét kötetének címlapja szerint kiadatott 1624-ben s *Nyomtatott Valasz-uti Andreas, es Mezleni Marton* által,⁶ ebből a meghatározásból azonban még nem merem azt következtetni, hogy mindkét egyén akár egyszerre, akár pedig egymás után a fehérvári tipográfiának lett volna a vezetője, sőt elgondolásom éppen az, hogy mind a ketten más-másfelé működtek. Az egyik a kolozsvári Heltai-féle nyomdát, a másik pedig a fehérvári nyomtató műhelyet irányította s így e munka kétfelé szedődött és nyomódott volna. Ugyanis feltételezem, hogy a fehérvári nyomda legalább is kétfajtájú betűsorozatot tartalmazott: egyet az 1622. év előtti alapanyagból, egyet pedig az 1622. évi gyarapodásból, így azután ha e munka szedésében metalán még egy harmadik fajta betűsorozat is előfordulna, már ezzel is annak a körülménynek a lehetősége adódnék, hogy e halotti beszéd-gyűjtemény egy részét más nyomdban szedték és nyomták. Ezt az elgondolást csakugyan

¹ *Csűrös Ferenc*: A debreceni városi nyomda története 41—48. és 54—60. — *Sztripszky-Alexios*: Szegedi Gergely énekeskönyve. 140—42. — *Gulyás*: i. m. 140.

² *Veress Endre*: Erdély- és magyarországi régi oláh könyvek. 14.; *Gulyás*: i. m. 207.

³ RMK. I, 491. sz.

⁴ A Pallas Nagy Lexikona XII, 592.

⁵ *Csűrös*: i. m. 54—60.

⁶ RMK. I, 539. és 428. sz. és *Fekete M.*: Bethlen Gáborné temetése ErdProtKözl. 1871:103.

megerősíti Brüll Emánuel kolozsvári ref. kollégiumi könyvtáros megállapítása. Ertesítése¹ szerint az *Execviae Principales* című könyvben az egyes beszédek szedése nem egyfajtajú betűkből készült, feltűnően meglátszik ez különösen a dőltbetűs szedéseken. ... Ezekben a kurzív nyomású lapokon határozottan legalább három-féle betűtípusú nyomással találkozunk. De ezen kívül még más adatok is bizonyítanak feltevésem mellett. Ugyanis az elsőül megnevezett tipografus a munkánál csupán vendég, helyesebben szólva, Kolozsvárt munkálkodó volt. Erről meggyőződtem a kolozsvári számadáskönyvekből, amelyekben például 1622. július 18-án említik *Typographus Valazuthy Andras-t*.² Bár névmegjelölés nélkül, de valószínűleg vele kapcsolatosan jegyeztetett fel, hogy az előbb említett év és hónap 28. napján *eo kemek* (városi) *Tanaczul a Tipographussal* (fejedelem) *Vr* (unknalk paranczoltttjara kultek Teolczeres Tamast zolgastol Fogarasig. Attam három lotol 16 meli feoldig fl. 6 d. — De ugyancsak erre vonatkozólag írták számadásukban: *Az B* (ecsületes) *Tanachy kwldy Theolchyeres Tamas V* (ramat) *az Typographussal eo fels* (égéhez), *Attam B* (író) *V* (ram) *h* (agyásából) *uthy kéolts* (éget), *harman Fogarassigh fl. 5 d. 17 1/2*. 1623. augusztus 5-én azt látjuk, hogy *Andras Deakot az keonjnjomtatot Vizi Egi Zegenj Ember 2 eok* (rös) *zek* (erén) *Tordaig*, hogy onnan tovább fuvarozzák Fehérvárra.³ A felsorakoztatott adatokból pedig az a legfeltűnőbb, hogy ezek az utazgatások bár jórészen Bethlen Gábor parancsára történtek, a költségek mégsem a fejedelem, hanem a város postálkodása és szekerezése terhére számoltattak el. Ebből pedig az is következik, hogy András deák kolozsvári lakos, vagyis idevaló polgár ember volt, akiért a városnak kellett hordoznia a hivatalos utazgatások költségét. De 1624. november 3-án megint csak megtaláljuk, amint *Andras Deak az Typographus Calendariumot hozvan eo kglmek* (ne) *k az bezuletos Tanacznak; Adattak eo kglk neki aian* (dokban) *fl. 3 d.* —⁴ És végül, Kolozsvári nyomdásztsága mellett bizonyít az a még lappangó 1624. évi naptárocska, amelyet — Kénosi Tözsér — Kolos XVIII. századbéli unitárius egyháztörténetíró tanúsága szerint — *Kolosvárbán nyomtatta Válaszuti András*,⁵ mint a Heltai-féle nyomda vezetője.⁶

A fentírt adatokkal együttesen előkerült néhány utalásból most már pontosan megállapítható az az időpont, amelytől kezdve a fehérvári fejedelmi nyomda átszervezését, vagy mondjuk, korszerűsítését számíthatjuk.

Az 1621. december 31-én létrejött nikolsburgi béke pontjai értelmében Bethlen Gábor a német-római hercegi címmel együtt a sziléziai Oppeln és Ratibor hercegségeket nyerte II. Ferdinándtól. Ekkor került közelebbi összeköttetésbe János Keresztély sziléziai lignitzi és briegi herceggel, akitől tudós férfiakat kért a gyulafehérvári iskola tanáraiul. János Keresztély ajánlatára jött be tehát 1622. május-júniusában a költő *Opitz Márton*,

¹ 1942. febr. 20-án hozzám intézett levele.

² Kolozsvár-városi sáfárpolgárok számadáskönyve. 276 (Az itt hivatkozott iratkötegetek annak idején a kolozsvári volt román állami levéltárban használtam).

³ I. h. 277, 287. és 145.

⁴ I. h. 187.

⁵ MKSzele 1897: 182.

⁶ A további következtetésekre nézve l. *Herepei János*: Adatok a RMK. I. és II. kötetéhez. 15.

továbbá augusztus végén érkezett meg *Kopisch Jakab* és *Pauli Frigyes* professzor.¹ Bethlen azonban a közmívelődés érdekében tett lépései közben természetesen nem elégedett meg, hogy csupán csak az iskola tanári karát egészítse ki külföldi jeles professzorokkal, hanem ugyanekkor a fehérvári nyomdát is átszervezte.

A kolozsvári sáfárpolgárok számadáskönyvében találtam a következő bejegyzést: 1622. november 3-án *Vrunk eő F(elsége) hozat onnan jelljül egy Typographust, Typographiayawal es felesegewel. S(alus) con(ductusa) lwen*, gazdákodtak számukra étellel és itallal. A következő napon, november 4-én, pedig azt jegyezte fel a sáfár, hogy az mely *Typographust eő fel(sé)ge onnan felliewl hozat, adatott B(iró) V(ram) maga es Typographiaya ala, eo fel(sé)ge Paran(csolatára), három zekerett, alaya Thordaigh: 1. Baba Balas 6 Eokr(ét), mely magat es feleséget Vizi Att(am) fl. — d. 75. — 2. Perecy Istwan 6 Eókr(ét), kin az Typographiat vizi. Att(am) fl. — d. 75. — 3. Farago Marton 6 Eokr(ét). Ezenis az Typographiat vizi. Att(am) fl. — d. 75. fuvarozás díjban. Hogy ez zekerekre az Ladakat az Korcholyas jel vetette, adatot Biro V(ram) eő k(egyelme) munkájában fl. d. 20.²*

Tehát ezt a név szerint meg nem nevezett tipográfust Bethlen Gábor onnan felülről, vagyis Erdélyen és a kapcsolt részeken kívüli vidékről hozatta, mégpedig valószínűleg nem Felsőmagyarországról, mert a sáfár ebben az esetben megnevezte volna a várost is. Ugyanis az erdélyiek a Felvidékkel állandó összeköttetésben lévén, a nyomdával rendelkező Kassát vagy Lőcsét névszerint jelölte volna meg. Ennélfogva e körülíráson csakis külföldet érthetünk. Az 1622. év novemberében beköltözött nyomdavezetővel kapcsolatosan pedig gondolhatnánk arra a Mezleni Mártonra, aki a Károlyi Zsuzsánna fejedelemasszony felett tartott halotti beszédeket 1624. tavaszán Válaszuti Andrással együtt nyomtatta ki.³ Ennek a hiedelemnek azonban több olyan körülmény ellene mond, amelyeket a későbbiek során sorakoztatok fel. Így tehát az új nyomdavezető személyére vonatkozó nyomokat valahol a kollégium külföldről behívott tanáraival kapcsolatosan kell keresnünk. Hiszen mi sem látszik természetesebbnek, mint az az elgondolás, hogy a nyomdászt *Opitzék* ajánlották a fejedelemnek. Ezért az ő hazája is körülbelül Felsőszilézia lehetett. Nevét azonban forrásaink nem jelölik meg. Különben ezt az ismeretlenül való lappangást részben annak is tulajdoníthatjuk, hogy az 1622—23. évekből mindössze csak egy fehérvári nyomtatvány ismeretes, amely hivatalos kiadvány (országgyűlési végzések) lévén, nyomdai jelet (impresszumot) nem is nyomtak rája.

Különben az eddig még ismeretlen nevű és működésű nyomdász 1622. november első hetében érkezett meg Fehérvárra, feleségével, holmijával, valamint mesterségéhez tartozó berendezésével és felszerelésével együtt. Műhelyét valószínűleg még abban a hónapban be is rendezhette. De azt hiszem, hogy amiként az 1622. nyarán bejött idegen professzorok egyike sem tudott még egy esztendeig sem itt maradni, azonképpen az ajánlatukra behozott tipográfus sem találván helyét, egy-két éven belül ő is eltávozott.

¹ *Hermann A.*: Opitz Márton Erdélyben 7, 14—16. 1. és *Herepei János*: Bethlen Gábor kollégiumának tanárai (Kézirat).

² A Kolozsvár-városi sáfárpolgárok számadáskönyve. 167 és 224.

³ RMK. I, 539. és II, 428. sz.

A kolozsvári városi sáfárpolgárok számadáskönyvükbe 1623. szeptember 10-én azt jegyezték fel, hogy az *feierúary Typographús feleseget vitte el Tot Marton negy eokron Huniadigh*.¹ Onnan azután más szekérral tovább menvén, valószínűleg hazájába kifelé vette útját. Feltételezzük, hogy ura is rövidesen követte portékáival és nyomdájával egyetemben.

A Pallas-Lexikon egyik írójánál erre az időtájról vonatkozólag a következő felvilágosítást olvashatjuk: Mezléni Márton nyomdász 1624-ben vette át Válaszuti András után a Gyulafehérvári Hoffhalter nyomda vezetését.² Ez az állítás a leírt alakban teljesen hibás. Ugyanis a Hoffhalter-féle gyulafehérvári nyomda félszázad óta megszűnt, helyesebben szólva, Erdélyből is elköltözött; Válaszútiról pedig láttuk, hogy mint nyomdavezető nem itt, hanem Kolozsvárott működött. Mezléniről azonban már megállapíthatjuk, hogy neve először a már előbb is említett halotti beszédek nyomdai jelén, 1624. tavaszán fordul először elő. Természetesen őt nem tarthatjuk egy személynek a német professzorok tanácsára behívott külföldi nyomdással. Ennek első sorban is ellene mond az a körülmény, hogy ő nem idegen, hanem magyar ember volt s mint ilyen valószínűleg eléggé szegény is ahhoz, hogy megelőzőleg már olyan felszerelt saját nyomdával rendelkezhetett volna, mint amilyent az 1622-ben betelepített külföldi nyomdász két hatókrős szekeren magával hozott. Különben is, mint önálló nyomdászra, sehol sem sikerült rátalálnom.

Neve a már említett 1624. évi nyomtatványon *Mezleni*-nek szedetett, de már 1625-ben és 1626-ban *Martinus Mezleni Typographus Suae Serenitatis*-nak nevezi magát.³ Bárha nevét az ezután következő években kiadott nyomdai termékeken többé nem is találjuk meg, mégis tudjuk, hogy az újonnan hozott külföldi nyomdavezetők mellett továbbra is itt maradt, főképpen mint a magyar nyelvű nyomdai termékek gondozója.

Meszléni vagy Meszlény Márton a vasmegyei Meszlén községből eredhetett. Ugyanilyen nevű birtokos családot is találunk, amelynek Benedek nevű tagja 1569-ben nyert nemeslevelet.⁴ A név egyezése miatt azonban mégsem szükséges azonos családra gondolnunk, jöllehet 1815-ben Erdélyben is előfordul egy *meszlényi Meszlény Mihály* nevű fogaras-vidéki főjegyző. Erről Nagy Iván⁵ úgy vélekedik, hogy tán ennek előde azon Mezléni Márton, ki 1624-ben Gyulafehérvárott nyomdász volt.

A Bethlen Gábor idejébéli fehérvári első nyomda megszervezése körülbelől egyidőben történhetett, avagy csak kevéssel előzhette meg a külföldi tanárok első csoportjának 1619—20. körüli behozatalát. A második (?) nyomdavezető szegődtetése pedig rövidesen követte Opitzék meghívását, míglen Mezléni alkalmazását talán egy újabb csoport külföldi meghívásával vehetjük egyidejűnek. Végül is a negyedik kísérlet Alstedt, Bisterfeld és Piscator professzorok bejövetelét alig egy évvel előzhette meg.⁶ E visszatérő és egyező

¹ A klvári sáfárpolgárok számadáskönyve 135.

² A Pallas Nagy Lexikona XII, 592.

³ MKSzele 1895: 256—57. és RMK. I, 555 sz.

⁴ *Kempelen*: Magyar Nemes családok VII, 172—73. és *Szilky—Borovszky*: Magyarország vármegyéi és városai. Vas vármegye 66. és 569.

⁵ Magyarország családai VII, 457—58.

⁶ *Herepei*: Bethlen Gábor kollégiumának professzorai (Kézirat).

időszakokat annak a szoros viszonyoknak kell tulajdonítanunk, amely az iskola és a nyomda vezetésében fennállott. Különösen pedig az iskolánál bekövetkezett személyi és igazgatásbeli változások — úgy látszik — magukkal vonták a nyomda újabb és újabb átszervezését.

Báthori Gábor fejedelem emlékére az 1628. év utolsó negyedében nyomtatott, de ma egyetlen példányban sem ismeretes temetési beszédek nyomdajele (impresszum) szerint a nyomtatómester *Jacobus E. Lignicensis* volt.¹ Tehát bizonyos, hogy ez az új nyomdavezető Meszléni Márton idejében hozott ide és Meszléni Márton fölébe helyeztetett. Ennek bizonyosságául szolgál az a körülmény, hogy ezután a magyar nyomdai termékekre is az új tipográfus neve kerül. Így találjuk ezután a továbbiakban egészen az 1634. évig bezárólag. Nevének változatai: *Lignicei Effmurd* vagy *Efmurd*, vagy pedig *Effmurt Jakob*, néhol megjelölve: *Suae Serenitatis Typographus*, vagy magyarul: *Ő Felsője könyvnyomtatója*, sőt *Fejedelem Vrnk Könyvnyomtató es Compactora*.² Ha neve Meszlénit megelőzve bár egyszer is előfordult volna, inkább őt lennék hajlandó az 1622-ben bejött Opitz Márton professzorral közel-egyidőben betelepülő nyomdavezetőnek tartani, minthogy nevének előtagjául használt *Lignicei* megjelölés *János-Keresztély lignitzi és briegei herceg*, avagy a tőle ajánlott professzorok közvetítésére utalhatna. Tekintettel azonban arra, hogy az 1628. évet megelőzőleg már meglazultak Bethlen sziléziai összeköttetései, ezért inkább azt tételezhetnők fel, hogy ha *Effmurd* netalan azonos is az 1622. évben betelepedett nyomdással, de honfiktársaitól elhagyva, egyedül érezte magát s így Opitzék után nemsokára ő is összeszedte sátorfáját. Ennélfogva 1628. évi megjelenése — azt gondolom — második beköltözés lehetett. Hiszen az ilyen fajta jövés-ménés abban az időben egyáltalában nem volt szokatlan jelenség. Maga Opitz Márton is, eltávozás után nem is egészen három év múlva, már azon gondolkozott, hogy ismét visszatér Erdélybe, abba az országba, ahonnan azelőtt annyira szívszakadva elvagyott.³ A folytonos vándorlásokkal kapcsolatosan pedig csak az idősebb, meg az ifjabb Hoffhalter, avagy a mi nyughatatlan vérű Senczi Molnár Albertünk nevét említem meg.

Bethlen Gábor fejedelem és tudós környezete nem elégedett meg azzal, hogy a fejedelmi nyomda személyzetét megfelelő munkaerőket alkalmazzon, a felszerelést is korszerűvé kívánta tenni. Így találtam a kolozsvári sárfarpolgárok számadáskönyvében a fejedelem életének utolsó évében 1629. szeptember 28-án feljegyezve: „...erkezek *Lengjel Orszagból megh Rosas Istuan Vram az Keony Nyomtatoval edgjüt hoztak Vrnk szamara az Tipographiaiahoz valo szer szamokot*.”⁴ Tehát a szedő- és nyomtatóműhelyt ekkor, feltételezhetőleg, betűmetsző és öntő felszereléssel és szerszámokkal is gazdagította. Még előbb azonban szervesen hozzájuk csatolta a könyvkötő üzemet is. Erre vall *Effmurd* 1632. évi nyomdai jele,

¹ RMK. I. 569. sz.

² RMK. I, 592, 613—14, 616—17; II, 458—63, 485. sz., MKSzele 1895: 257—59; 1897: 52; 1900: 199 és EM. 1906: 40. — Összefoglaló kimutatásában Stripszky tévesen hivatkozik a RMK. I, 645, 701. számra, valamint a MKSzele 1895: 259. lapon közölt 1634. 1635 és 1640 évi nyomtatványra, mint amelyeken a nyomdavezető neve meg volna jelölve!

³ *Hermann A.*: i. m. 12.

⁴ Kvári számadáskönyvek, 487.

amelyben magát a fejedelem typographusának és compactorának nevezte meg.

Bethlen Gábor fejedelem ugyan már 1629. november 15-én meghalt, de törekvéseinek megvalósítása halála után sem hanyatlott. Alig érkezett meg *Alstedius* és utána másik két professzor, sürgősen hozzá fogtak iskolafejlesztési tervezetük kidolgozásához. E tervezet pedig, amely valószínűleg *Alstedius* munkája, 1630. február 10-én Gyulafehérvárott kelteztetett és nyújtatott át az özvegy fejedelemasszonynak. Munkálatában a Német- és Francia-, valamint más nyugati országokban virágzó iskolák szervezetét választotta mintaképül. Ennek kilencedik pontja a nyomdáról emlékezik meg. Összehasonlítás kedvéért érdemesnek tartom annak szövegét újra idézni: „*Typographiam sic oportet reformare, ut typographus sibi prospiciat de uno et altero, qui typos recte ordinat, quique ordinatos rite imprimat. Deinde typi graece ex civitatibus transilvano saxonice, et quidam hebraici curandi sunt. Oportet enim typographo excudendos dare libellos scholasticos, utpote Catechesim Heidelbergensem, Grammaticae latinae et graecae compendium, Rhetoricam, Logicam, etc.*“¹

E tervezetben kifejtett pontok pedig mind az iskolával, mind pedig a nyomdával kapcsolatosan aligha maradtak csupán írott betűnek. Az iskolai törvények, amelyek rövidesen követhették a fejlesztési tervezetet, a nyomdával kapcsolatosan a szedők mellett már a nyomtatómesternek is megszabják kötelességét: „*De typographo. 1. Rectori et Senatui pareto. 2. Diligentiam et fidelitatem suam in arte sua omnibus probato. 3. Ne quid prelo subjiciat, quod Senatus censuram non sustinuerit. 4. Operas typographicas Rectori et Senatui subesse cogitato. 5. Correctorem exercitatum alito. 6. Disputationes publicas sine tergiversatione imprimito.*“²

E tervezet és e törvény világosan bizonyítja, hogy a fejedelmi nyomda a fehérvári iskolának szervesen kiegészítő része. Teljesen az igazgató és az iskolai tanács rendelkezése alatt állván, az iskolának mintegy tankönyvnyomtató műhelyéül terveztetett. De ugyancsak itt nyomandók a tanulók nyilvános vitatkozásai s valószínűleg az iskola minden egyéb nyomtatványa. Azonban mind ezeket, mind pedig a külső munkákat is csupán csak az iskolai tanács jóváhagyása után lehetett kinyomtatni. Ezek tehát mind arra utalnak, hogy a nyomdavezető nem rendelkezett teljes önállósággal, az iskolának olyanféle alkalmazottja lehetett, mint a törvény megelőző pontjaiban említett kulcsár, gazda, számvevő és gondviselő.

A nyomdavezető ebben az időben egészen 1634-ig bezárólag az előbbi Lignicei Effmurdtt Jakab volt. De egy későbbi adatból visszakövetkeztetve, tudjuk, hogy még mindég itt dolgozott az egykori nyomdavezető, Meszléni Márton is. Rajtuk kívül azonban egy harmadik nyomdászról is van névszerinti tudomásunk. Ugyanis 1630. április 11-én jegyezték fel a kolozsvári

¹ *Koncz J.*: A marosvásárhelyi evang. reform. koll. története. 544. — *Koncz J.*: A fehérvári főiskola történetéhez. *TörtTár* 1884: 199—200. — *Váró F.*: Bethlen Gábor kollégiuma. 110.

² *Szabó K.*: A Bethlen G. által alapított gyula-fehérvári főiskola törvényei. *Erd. ProtKözl.* 1872: 30. — *Szabó K.*: A gyula-fehérvári Bthlen-féle főtanoda szervezeti szabályzata. *TörtTár* 1879: 805. — *Koncz J.*: A m-vásárhelyi evang. reform. koll. történet. 555. — *Váró F.*: Bethlen Gábor kollégiuma 116—17.

sáfárpolgárok: „... *erkezek Azszinounk eo felge Thipograffusa, Balint Deak Varadrul.*“¹ Minthogy pedig az országot most már Brandenburgi Katalin kormányozta, tehát a fejedelmi nyomda is az ő rendelkezése alatt állott. Ezért a megnevezett *Bálint diáknak* is a fehérvári nyomda személyzetéhez kellett tartoznia. Különbén is, mivel Váradon ebből az időből semmiféle nyomda létele nem ismeretes,² ezért ez a város csupán csak közbeeső szekéres lóváltó állomása lehetett a fejedelmi címerrel utazó Bálint diáknak. Megtörténhetik az is, hogy éppen most érkezett, valamelyik más nyomdától Fehérvárra szerződtetve.

1630. november 26-án Rákóczi György fejedelemmé választatván, maga is követni akarta nagy elődje közművelődési terveit. Így az ő gondja sem volt kisebb az iskolák és a könyvnyomtató műhelyek fejlesztésére nézve. E célra Rákóczi sem kímélte a költségeket, amint ezt nagyszámú intézkedése bizonyítja.³

1631. szeptember 5-én Kolozsvárra érkezett *az Fejervari Könyv nyomtato Jakab, Lengyel országban akruan menni*, de már október 9-ére vissza is tért onnan, Kolozsvárra *erkezuen Karakóbol Vrunk eo Nga könjnyomtatoja Ejjfurti Jakab egi Hordo könyuet hozvan*, Enyeden át megyen Fehérvárra.⁴ Úgy látszik azonban, hogy Jakab mester csak az 1634 tájáig vezette a fejedelmi nyomtatóműhely összes üzemeit, minthogy nevére ezután többé nem akadunk rája. 1635-től kezdve pedig hosszú ideig, egészen 1644-ig nem árulják el a nyomdajelek a nyomdavezető kilétét, legfennebb csak azt jelölik meg, hogy a könyv *Albae-Juliae, Typis Celsissimi Principis Transylvaniae* készült. Ebből is bizonyosnak merem mondani, hogy a nyomda vezetése ekkorra ismét más kezekbe került. Sőt talán még jobban meg is szorított a vezető hatásköre, úgy hogy az eddig netalán még megmaradt valamelyes kis önállósága is megszűnhetett. Különbén a műhelyeknek ekkorra már megszorodik a munkája. 1634-től kezdődőleg mind több és több a reánk maradt kiadványok száma, közöttük olyan hatalmas arányú és nagy gyakorlatosságot igénylő munkával is próbára téve a személyzet minden képességét, mint a nagyrészen hangjegy-szedésből álló *Öreg Gradual*. Természetes, hogy egy-egy ilyen könyv a legügyesebb külföldi nyomtató műhelyet is kemény feladat elé állíthatta volna, nemhogy a kellő gyakorlatossággal még nem rendelkező fejedelmi nyomda munkásainak ne okozott volna alig-alig legyőzhető nehézséget. Az akkori kor nem érthette meg, hogy parancsszóval és erőszakkal nem lehet a hiányzó gyakorlatot pótolni. Az öreg Graduált már jó korán, 1635-ben kezdték szedni és a kiszedett betűanyagot kinyomni. Bár egyszerre két könyvsajtó (prelum) is nyomta az íveket, a fejedelem mégis csak azt panasolta Tolnai Istvánnak, a sárospataki udvari papnak, hogy *itt magunk szemünk előtt vagyon egy magyar könyvnyomtatónk, veretjük, tömlöcöztetjük s ugyan semmi.*⁵ Valószínű, hogy tulajdonképpen nem is a fejedelem rendeletére, hanem csak utólagos tudomásul vételével történhetett a nyomtatásnak ilyen formán való irányítása, mivel a munkás felett a nyom-

¹ Kvári számadáskönyvek 163.

² *Naményi L.*: A n.-váradai nyomdászat története. MKSze 1901: 280.

³ *Herepei J.*: Középfokú iskolák Erdélyben a XVII. században (Kézirat).

⁴ Kvári számadáskönyvek 356. és 152.

⁵ *Szilágyi S.*: I. Rákóczi György. 290.

davezető, a felett pedig, az iskolai tanács állott s így Rákóczi a tipográfia ügyeiről csak egészen közvetett úton szerzethetett tudomást. Ennek a megrendszabályozott nyomdásznak pedig *Meszléni Márton*nal, a nyomdának egy évtizeddel azelőtti vezetőjével kell azonosnak lennie.

Mikor pedig már azt látta a fejedelem, hogy az erőszakos módszer sem vezet kellő eredményre, még 1635 október hónapja előtt a lengyel király útlevelével Hamburgon keresztül Németalföldről hozatott nyomdászokat.¹ Valószínűleg ezzel egyidejűleg „*nagy költséggel kétt könyvnyomtató házat állatott, és sok szép hasznos Deák s Magyar munkáuknak kinyomtatásához fogatott.*”²

Bizonyosan az új emberekre való tekintettel *Alstedt* professzor, mint talán az iskola scholarchája és irányító szelleme, szabályokat készített a nyomdászok számára s ezzel kapcsolatosan megszerkesztette az eskümintát is. Minthogy pedig a fejedelmi nyomda felügyelete a kollégium professzoraira és mint felettes testületre: az iskolai tanácsra volt bízva, ezért ennek tagjai a püspökön s az udvari papokon kívül a közvetlenül irányító tanári testület volt. Tehát ezek jelenlétében tétették le az esküt az új, de egyszersmind a régi munkásokkal is s íraták alá velük a felolvasott szöveget. Ennek az iratnak eredeti példánya ép állapotban megmaradt a kolozsvári református kollégium levéltárában.³ Az ívrétű papiros külső lapjára *Leges Typographorum Coll(egii) Alben(sis)* cím jegyeztetett fel. A szöveg pedig, amely a papiros 1 A. és B. levelére íratott, az aláíróképpen is szereplő *Alstedius János Henrik* kezevonása, míg a keltezés *Geleji Katona István* püspök írása.⁴

LEGES TYPOGRAPHORUM.

1. *Director conceptis verbis juramentum infrà scriptum praestatum.*
2. *Typothetae et impressores stipulatâ manu promittuntô fidelitatem Illustrissimo Principi; et directori, obedientiam.*
3. *Singuli quotidianum suum pensum absolvunt.*
4. *Typos diligenter aservant.*
5. *Formas probè eluunt.*
6. *Diligenter curant, ne chartae alicujus exemplaris inter imprimendum perveniant ad manûs aliorum.*
7. *Typothetae correctionem authoris vel correctoris accuratè observant.*
8. *Omnes et singuli concordiam inter sese alunt; nominatim verò directores: ac proinde à calumniis abstinunt; et unus alterius labores atq; conatus laudabiles ne impedito, sed potiùs promovet.*
9. *Qui praevaricabitur adversus has leges, poenam arbitrariam superiorum incurrit.*

¹ I. m.

² *Zsilinszky M.*: Geleji István, Tiszabecsi Tamás, Petri Ferenc és Csulay György lelkészek levele gr. Bethlen Istvánhoz (Szamosújvár, 1836. február 3.). Magyar Prot. Egyházi és Iskolai Figyelmező. 1877:40.

³ *Typographiakról való levelek* kötegében.

⁴ A papiros vízjele: nemesi párta alatt kétfejű sas, szív pajzsos. Kísérők: H - K betűk.

FOMULA JURAMENTI.

Ego N. N. director typographiae Illustrissimi Principis Transylvaniae juro in nomine individuae Trinitatis, Dei Patris, Filii, et Spiritus Sancti, me

1. *Fideliter conservaturum typos.*
2. *Pensum diurnum singularis prae/crypturum, et ab iis exacturum, prout conscientia mea dictabit.*
3. *Rationem chartae accuratam redditurum.*
4. *Superioribus sincerè, indicaturum, si qui defectus in hac vel illa re typographicâ se mihi offerant.*
5. *Curaturum, ne vel minima charta exemplaris imprimendi perveniat ad manus aliorum.*

Ita me juvet DEus unus et trinus, benedictus in secula, Amen.

Matthias Elsholtz mpria / Albertus Martin / Paulus de Vitzte Gedanensis mpria / Martinus Meszleny / ADAM HAS / — Actum Ao. 1636. 1. Jan. Albae Juliae / praesentibus nobis / Stephano K. Geleji E. / Wolfgangus Delj mpria / I. H. Alstedius mp / Georgius Csulajj mp. /

Az 1636. január 1-én keltezett szabályzat tulajdonképpeni megalkotója tehát a szövegíró *Alstedius* professzor, míg *Geleji Katona István* püspök, *Delj Farkas* udvari jószágigazgató¹ és *Csulaji György* udvari pap, az iskolai tanács tagjai lehettek. A nyomda személyzete pedig — úgy látszik — csupán öt emberből állott. De ha visszagondolunk e törvényekre, egy és más dologról való hallgatásukból azt sejttem, hogy a kötészet ekkor már aligha lehetett a nyomdával annyira egybe kapcsolva, miként még csak *Effmurd*t idejében is, sőt ekkor talán még betűmetsző sem volt a nyomdai személyzet között. Ennélfogva a szedő és nyomó munkák ellátására, az akkori munkaviszonyok mellett, öt embernek is elégségesnek kellett lennie. A nyomdavezető pedig, vagyis az akkori elnevezés szerinti *director*, s egyúttal talán *corrector* is valószínűleg az esküszöveget elsőnek aláíró *Elsholtz Mátyás*, mígnem a szedők és a mai szakkifejezéssel meghatározható gépmesterek: *Martin Albert*, nemes (?) *danzigi Vitzte Pál*, *Meszlény Márton* és *Has Ádám* voltak. Megállapítani azonban nem tudom, hogy közülök kik lehettek a Németalföldről behozottak, minthogy a nevek egyike sem wall holland, vagy belga eredetre.

A szabályzathól különösen érdekes a nyomdavezető és a munkások egymás közti viszonyának, valamint a nyomdavezető és a munkások kötelességének megállapítása. Egybevetve a fehérvári iskolai tervezet és a szabályzatok megfelelő pontjaival, kevés, sőt mondhatnám, semmi önállóságot sem fedezhetünk fel bennök a nyomdavezető hatáskörére nézve, csupán az iskolai tanács rendelkezéseinek végrehajtójául s szaktudása alapján a munkamenet felügyelőjéül alkalmaztatott. Tulajdonképpen pedig sem az ő,

¹ 1632. április 1-én mint fehérmegyei főszolgabíró (*ErdProtKözl.* 1874: 71.) és 1637. április 10-én mint elhunyt praefectus említették (*Beke—Barabás: I. Rákóczy Gy. és a porta.* 270.).

sem a legények feladatköre nincsen a szabályzatban minden munkakörre nézve teljes mértékben körülírva. Éppen ezért azt hiszem, hogy e törvényeket Alstedt aligha másolta valamely külföldi mintáról, hanem úgy szerkesztette meg, ahogyan az egyes kívánalmak neki, mint nem-szakembernek, eszébe jutottak. Ugyanis nem szól a betűk és dúcok elosztásáról, valamint kezeléséről. Nem emlékezik meg a nyomáshoz szükséges festék töréséről és használatáról, a sajtó-gépek kezeléséről, továbbá a papirossal való takarékoságról. Ezen kívül nem rendelkezik a patricákról s a matricákról, az ólom-anyag s a papiros beszerzéséről, továbbá a kinyomtatott exemplárok sorsáról, valamint a könyvek forgalomba hozatalának módjáról. Különben lehetséges, hogy az utóbbi pontok már nem is tartoztak a nyomtatóműhely vezetőjének gondjai közé, hanem elvégezte ezeket egyrészen az iskola sáfára, másrészen pedig a talán különválasztott könyvkötészet. Kétségtelen azonban, hogy e szabályzattal, amely talán az első e nyomda történetében, becses bizonyítékhoz jutottunk háromszáz évvel ezelőtti nyomdászatunk belső ügymenetére vonatkozólag.

A felrészített nyomdai személyzet most már nagyobb felkészültséggel foghatott hozzá az Óreg Gradual további szedéséhez és nyomásához úgy annyira, hogy e 200 példányban megjelent nagy munka 1636. augusztusára teljesen el is készülhetett.

A fehérvári nyomdának szedő és nyomó üzemága azonban nem maradt sokáig magára. 1637-ben papiroskészítőt hozatott a fejedelem. „Az melj papiros czinalot Vrunck Slesiabol hozatott David Sinkot, vitettem Enyedre;” — jegyezte fel 1637. április 17-én a kolozsvári sáfárpolgár.¹ A fehérvári iskola (?) papirossmalma ettől kezdve állandóan dolgozott. Legalább is erre utal, hogy 1646. szeptember 29-én Kolozsvárra „erkezek szekeli Andras Fejeruarrol vitetett kett szeker Papyrossat az Varadi Typographiaban.” Hasonlóképpen 1648. június 4-én Kolozsvárra „erk(ezéne)k Fejervarrol ket szeker papirossal, Varadra viszik, ket Fel Enyedi szabadosok velle.” De tizenegy nap mulva, június 15-én már vissza is térnek. Kolozsvárra erkezenek Varadrol ket szeker nyomtatot papirossal, Fejervarra viszik, két Enyedi ember velle.”² 1638-ban Rákóczi betűmetszőt is hozat s ezzel az öntőműhelyet is megszervezi: július 18-án Kolozsvárra „erkezek salussal Desreol Christophorus Vham harmad magaval, Vrunck betw meczcöje.”³ Ugyanis a fejedelem ekkor Désen tartozkodott s minthogy mindég megkívánta, hogy a kívülről jövők előbb nála jelentkezzenek, ezért Uham Kristóf uram is csak ezután foglalhatta el beosztását a fejedelmi nyomdában. Munkálkodásáról mitsem tudunk, de feltételezzük, hogy a kapott cirill betű-anyag gyarapításán is dolgozhatott.

A fejedelem fehérvári könyvkötői közül csupán kettőnek a nevét ismerem. Az egyik az 1628—34-ben ott munkálkodott nyomdavezető *Lignicei Effmurd* Jakob; neki tulajdonítom Rákóczi György 1608. évi hanai kiadású Bibliájának 1632 előtti legyeződíszes kötését.⁴ A másik pedig *Strumpt*

¹ Kvári számadáskönyvek 170.

² I. h. 131, 208 és 220.

³ I. h. 168.

⁴ *Herepei J.*: Újabb adat az erdélyi legyeződíszes könyvkötés korának és eredetének meghatározásához. EM. 1942: 254.

György, akiről csupán csak az az adat ismeretes, hogy 1651. június 14-én Kolozsvárra „*enkezek Strumpt Giorgy Feieruari Compactor masodmagaual, hozuan Vrunkhöz Gialuban hatt száz kartan ualo uerseket, melieket küld Vrunk az Lakadalomra Patakra.*“¹ Különben a kompaktória csak ideig-óráig lehetett elválasztva a tipográfiától, máskülönben eléggé szerves összefüggésben kellett egymással lenniök. Erre utal egy jóval későbbi adat is, amely többek között azt bizonyítja, hogy Szenczi Kertész Ábrahám nyomdásznak 1667-ben Szebenben történt elhunytá előtt „*vagy compactori műszert, vagy pedig typographiát valakinek testálta volna, . . . olyant semmit nem tudok.*“ Ugyancsak itt említetik meg, hogy „*két préllumhoz (könyvsajtóhoz) való minden eszközök megvoltak, csak az egyik préllumnak a fája égett Váradon a rejtek pincében; azon kívül a compactori műszert is, egynehány torculárokon (kézi sajtón) kívül, szintén úgy hoztuk a török kezéből ki, mint a typographiát.*“²

Geleji Katona István püspök Rákóczi fejedelemhez 1639. december 12-én intézett levelében írja, hogy „*Ngodnak jelentetem volt Bisterfeld uram által az én concióimnak nyomtatásokban való nagy fogyatkozását, de Marcsi Brassóból eljött s Istennek hála, Albert is ismét föléledett, mert megint hozzá kezdtek.*“³ Az itt megnevezett két nyomdász közül Albert esetében csakis Martin Albertre gondolhatunk; az ő nevére az 1636. január 1-i nyomdai szabályzatot aláíró nyomdászok között találunk. Minthogy pedig német (németalföldi?) nemzetiségű volt (ezt nevének gót betűkkel való aláírása is bizonyítja), föltételezzük, hogy az eltelt három esztendő alatt aligha tanulhatta meg annyira a magyar nyelvet, hogy Geleji püspök beszédeit szedhette volna. Éppen ezért nyomó legénynek vagy mesternek kell tartanunk. A Brassóból jött Marcsi említésekor gondolhatnánk arra a Mezléni Mártonra, aki 1624—26-ban fejevári nyomdavezető, ettől kezdve pedig mint nyomdászlegény dolgozott tovább más vezetők alatt. E mellett bizonyítana az a körülmény is, hogy nevét, mint régóta ismert egyénét, Geleji becéző alakban Marcsinak említi a fejedelem előtt. Az a valóság azonban, hogy Brassóból jött el Gyulafehérvárra és a püspök ezt örvendezve írja, meggondolkoztat abban a tekintetben, hogy ha ennyire nélkülözhetetlennek mutatkozik, akkor miért engedték meg neki, hogy bárha csak rövid időre is, de elszegődjék a fejedelmi nyomdától. Különben Mezléni nem is lehetett annyi gyakorlottsággal rendelkező, kiváló nyomdász, hogy visszatérését örömmel emleghessék, hiszen láttuk, hogy rossz munkájáért megérdemelte (?) a veretést és tömlőcöztetést is. Így tehát arra a Brassai Major Mártonra kell gondolnunk, akinek neve 1647-től mint a fejedelmi nyomda vezetője került reá a fehérvári nyomtatványokra. Minthogy a megnevezett ideig nevével nem találkoztunk, feltételezzük, hogy eleinte csak mint legényt szegődtették a fejedelmi nyomdához.

Úgy látszik, hogy az 1635. végén jött idegen nyomdavezető nem sokáig ragadt meg Erdélyben. Ugyanis már 1644-ben *Andreas Gregorii Schemniciensis*-t, vagy ha nevét netalán szabad volna lefordítanunk, *Selmeci Ger-*

¹ *Herepei J.*: Adatok a RMK. I. és II. kötetéhez. EM. XLIV (1939), 281—2 és kny. 7.

² *b* (arabás) *s* (amú): A nagy-szebeni nyomda történetéhez. TörtTár 1890: 399—400.

³ MKSzele 1896: 174.

gelyji András-t találjuk ebben az évben kiadott latin nyelvű munka nyomdai jelében. Neve csupán még egyszer, egy 1646. évi könyvön fordul elő.¹ A következő évben azonban már ismét más jegyzi a fehérvári kiadványokat, mégpedig az 1639. év végén Brassóból átjött *Brassai Major Márton*, vagy latinosan írva: *Martinus Major Coronensis*. Ő azután igyekezetével, jó munkájával elérte azt a kiváló helyzetet, hogy a gazdagon felszerelt fejedelmi nyomdának vezetését az idegen szakemberekkel való negyedszázados kísérletezések után, maga vehette át. Foglalkozási címéül legelőször 1652-ben nevezetik „*Celsissimi Transylvaniae Principis ac Scholae Tipographus*”-nak. Nevére utoljára 1657-ben találunk,² bár kétségtelennek tartom, hogy az 1658. évi tatárpusztításig itt működött nyomdának utolsó vezetője is ő volt.

Brassai Márton ügyes, jó nyomdász. Ezt sejtjük Gelejinek előbb idézett leveléből, tapasztaljuk az 1639. évtől kezdődőleg megjelent nyomdai termékeken és látjuk a fejedelmi elismerésből. Ugyanis II. Rákóczi György 1651. február 24-én kelt adománylevelével Bisterfeld János Henrik professzor ajánlására Brassai Márton fehérvári nyomdászt a nem-nemes állapotról kiemelve, feleségével, Kovács Annával együtt megneemesítette,³ számukra címert adományozott. E szerint kék színű katonai pajzsban széken ülő zöld ruhás férfi betűket szed. A pajzs feletti zárt katonai sisakot drágaköves és igazgyöngyös párta díszíti, amely alól kétoldalt különböző színű orrjegyek hullámosan omlanak alá. Az adománylevél indokolása felsorolja Brassai érdemeit, kiemelve hűségét, engedelmességét, serénységét, nyomdászatban való gyakorlottságát, amelyet most is, de még az „őreg fejedelem” idejében is tanúsított.⁴

A Fehérváron működött nyomdászok között 1639-ben egy *Dobre* nevű papra is találunk. Ő azonban román szöveget nyomtatván, típusai egészen mások voltak, mint a fejedelmi nyomda eddigi törzsanyaga. Idősebbik Rákóczi György abban is folytatni kívánta Bethlen köművelődési törekvéseit, hogy a saját nemzete mellett a románok lelkigondozását is elő akarta segíteni. Baszaráb Máté havasalföldi vajdától cirill-betűket szerezvén, azok kezelését a beköltözött *Dobre* pap gondjaira bízta. A nyomtatást *Dobre* még ugyanabban az esztendőben megkezdette s a kezéből kikerült első román nyelvű sajtótermék időben megelőzte a vajdaságbeli legelső ilyenemű könyveket.⁵ Ettől kezdve azután egészen 1658-ig meglehetősen sűrűn követik egymást a cirill-betűvel szedett román nyelvű munkák, megjelölve, hogy e nyomtatványok „*Rákóczi György erdélyi király buzdítására, rendeletére és költségén újonnan nyomatattván ő Nagysága nyomdájában, Gyulafehérvár várában.*”⁶ Ezek mellett, mint latin betűkkel legelsőnek nyomtatott román nyelvű munka, 1648-ban egy catechismus jelent meg. E könyvre

¹ RMK. II. 643., 665. sz.

² RMK. I. és II. megfelelő számai, továbbá a MKSzele 1895: 140; 191b: 353; 1913: 246 (Sztripszky azonban tévesen állítja a RMK. I. 930. sz. és a MKSzele 1894: 349; 1895: 262. lapjain ismertetett könyvekről, hogy a nyomdai jelben Major neve előfordul!).

³ Úgy látszik, hogy gyermekük nem volt, mivel a nemeslevélben egynek sincsen a neve felsorolva.

⁴ *Illésy János*: Nyomdászati és könyvészeti adatok. MKSzele 1896: 174.

⁵ *Juhász István*: A reformáció az erdélyi románok között. Kvár, 1940. 205—6.

⁶ *Veress*: i. m. 19.

azonban már Brassai Major Márton neve nyomtatott, mint aki az egész fejedelmi nyomdának ekkori nyomdavezetője lévén, az ő igazgatása alatt szedték és nyomtatták e latinbetűs román nyelvű könyv szövegét is.

Ezzel tulajdonképpen le is zárható a gyulafehérvári fejedelmi nyomda története. A négy évtizedig működött műhely termékeiről összefoglaló képet egyelőre nem adhatok, mivel kiadványai kellő módon nem állanak rendelkezésemre. Azt a kérdést azonban fel merem tenni, hogy vajjon megfeleltek-e a várakozásnak a Bethlen Gábor és a Rákóczi György által hozzáfűzött remények! Vajjon azzal a sok jóakarattal és bőkezűséggel, amely mindenik fejedelem részéről tapasztalható volt, egyenlő arányban állott-e az elért eredmény. — Ezzel szemben, ha teljesen elfogulatlanul vizsgáljuk a helyzetet, be kell vallanunk, hogy különösen az 1620-as években nem kapjuk meg az óhajtott teljesítményt. Mint amilyen kevés hatással repültek el az iskola felett azok az esztendőök, amelyekben csaknem évente váltakozó külföldi professzorok kísértették meg a magasabb tudományok oktatását, éppen úgy a nyomdánál is a folytonosan váltakozó idegen nyelvű vezetők alkalmazkodni nem tudásában kell keresnünk az első évtized aránylagosan csekély eredményét. A direktor állandósulásával azonban az elvégzett munka mind minőségben, mind pedig mennyiségben is javulni kezdett. Kétségtelen, hogy az olyan nagyszabású feladat, mint az *Öreg Gradual*, kemény próbára tette a nem eléggé gyakorlott személyzetet, a munkaerők felrészítése azonban áthidalta ezt a nagy akadályt is. De legszebb nyomdatermékei mégis csak akkor láttak napvilágot, amikor a 40-es évektől kezdődőleg a magyar nyelvet teljesen ismerő, hazai származású vezetők kezébe adatott át a munkamenet irányítása. De sajnálatos körülmény, hogy a rendre-rendre szépen kifejlődött nyomdának a bekövetkezett nagy pusztítások következtében el kellett enyésznie.

De vajjon mi történt az 1658. évi tatárrombolás alkalmával a nyomda kétségtelenül nagyszerű felszerelésével és betűanyagával, helyesebben szólva, vajjon mi került el az embertelen rombolást? A feleletet csak sejtjük, de biztosan nem tudhatjuk. Ugyanis Szalárdi János Síralmas Magyar Krónikája szerint a tatárok Fehérváron „minden egyházakat, tornyokat, ...collegiumot, oskolát, fejedelmi drága épületű házakat s az egész nagy rakott épületű külső belső várost porrá és hamúvá tevék.”¹ Enyedi István feljegyzései szerint pedig „minekutánna a templomnak, várnak és városnak minden, minden szépségit elprédálták volna, azokba tüzet vetének és azokkal együtt tornyokat, ...szép collegiumot, scholát és ama megbecsülhetetlen pénzt érő drágalátos nagy bibliothékát mind porrá, hamúvá tevék, annyira elpusztítván azt, hogy a rettenetes égés és füst miatt a várnak és egyéb kő épületeknek falai csak magok állának fenn nagy kormosan.”² Tehát csak feltételesen gondolhatnánk arra, hogy akár előzetes elmenekítés, akár a helyszínén bekövetkezett véletlen szerencse folytán számbajöhető betűanyag, vagy éppen sajtó megmaradott volna. Ezért mindazokat a nyomdatermékeket, amelyeket az 1658. évtől számított jó két évtizeden keresztül fehérvári kiadványnak könyvelünk el, alighanem másképpen kell

¹ Szalárdi 390.

² ErdTörtAd. IV, 272.

megítélnünk. Jellemző különben, hogy e nyomtatványok között egyetlen nyomda-jeles darab sincsen, hanem mind csupán hely és év nélkül megjelent országgyűlési végzések számíttatnak ide.

Ezzel szemben az 1685. évtől kezdve mégis csak fordulnak elő olyan nyomdai termékek, amelyek kétségtelenül Fehérvárról erednek. Ezek azonban cirill-betűs nyomtatványok, de kiadásuk mégsem egészen önálló vállalkozás. A nyomtató műhely, amely ezeket létre hozta, tulajdonképpen az I. Rákóczi György által alapított nyomdában gyökerezik, melynek helyreállításáért Apafi alatt oly sokat küzdöttek Kovásznai Péter, Tiszabecsi Gáspár és Topheus Mihály református püspökök. Ez a műhely azonban *észrevétlenül a keleti egyház kezébe ment át*, amelytől azután a jezsuiták vették birtokukba s előbb Fehérváron, majd pedig Kolozsvárott állították üzembe.¹ Ezt a nyomdát azonban, bárha gyökereiben fejedelmi alapítás, különösen az 1683. évi megszervezés óta mégsem mondhatjuk a Bethlen Gábor-féle fejedelmi és kollégiumi nyomda szerves összefüggésben levő örökösének.

3.

Tótfalusi Kis Miklósra és családjára vonatkozó újabb adatok

Tótfalusi Kis Miklós élete, különösen *Gyalui Farkas* és *Dézi Lajos* kutatásai révén, eléggé ismeretes, mégis mindegyre akad egy-egy olyan adat, amellyel bővíteni tudjuk e kiváló *vasműves* életének rajzát. Sírkövét 1888-ban még alig ismerik,² s éppen ötven esztendeje annak, hogy Gyalui megindítja a mozzalmat a maga idejében meg nem értett jeles férfiú sírjának méltó módon való megjelölése és gondozása érdekében.³ Azóta azután minden Kolozsvárt megforduló idegen, akinek útja a házsongárdi temetőbe is elvezet, felkeresi ezt az elrejtett sírt. E látogatottság mellett csodálatos, hogy eleddig mindég és mindenkinek elkerülte a figyelmét az a koporsó alakúra faragott kopottas síremlék, amely amannak északi tőszomszédságban fekszik.⁴ De hála Istennek, hogy ez a kő nemcsak az eltelt két és fél évszázad viharait, de az utolsó két évtized rombolásait is szerencsésen átélte. Bár talán két évvel ezelőtt kiemelték helyéből s ma is még felfordítva hever Tótfalusi sírjának vasrácsa mellett, helye mégis ismeretes, ennél fogva oda bármikor visszahelyezhető.

Ha nagy kinnal-bajjal végig betűzzük e kő déli lapjára vésett, latin nyelvű distichonpárok ma már kopott betűit, belőlük *S z é k e l y A n d r á s* nevét, az északi lap még kopottabb, magyar nyelvű rímes verssoraiból pedig *L e n g y e l A n n a* nevét olvassuk ki. Tótfalusi Kis Miklósnak sírja közelsége azután tüstént eszünkbe juttatja, hogy e kő alatt nyugvó házaspárnak Tótfalusi apósával és anyósával kell azonosnak lennie.

¹ *Juhász*: i. m. 213.

² *ProtKözl.* 1889:61.

³ *Csernátóni Gy.*: Tótfalusi Kis Miklós „Erdély Féniksze”. 4.

⁴ II. osztály B. tábla 830. sz.: Jobb mester által koporsó alakúra faragott, egyszerű kidolgozású, mészke anyagú síremlék. Méretei: a kő alapjának hosszúsága: 200 cm, szélessége: 77 cm, magassága: 24 cm; a kő ormának hosszúsága: 186 cm; a szöveglap magassága: 49.5 cm; a betűk magassága: 3.5 cm.

Jóllehet e kő déli lapjára felvésett verseket *Bod Péter* már 1766-ban közölte, anélkül azonban, hogy e síremlék teljes leírását is ismertette volna,¹ ez utóbbi körülményből azt következtetem, hogy *Bod* nem magáról a kőről, hanem a vers eredeti kéziratából másolt. 1910-ben *Kohn Hillel* és *Zsakó Gyula* dícséretesen elvégzett kutatásaik közben megtalálták ugyan e sírkövet, kopottsága miatt azonban csak nagyon keveset tudtak kiolvasni a felirat szövegéből; ennél fogva az itt nyugvó házaspár személyazonosságát sem tudhatták megállapítani.² Ezért azután az alábbi közlést bátran elsődlegesnek is mondhatjuk s így megjelentetése sem hiábavaló.

A *déli lap* kezdeti oldalán, a szöveg egész magasságában címer van kifaragva: Olajfalevélből képzett, lent és fent átkötött koszorúban könyökben hajlott páncélos és keztyűs kar egyélű, keresztvasas egyeneskardot tart, amely az alábbi vésetet tagolja: Sz A / 1—68—7. A koszorú felett: AET SUAE — a koszorú alatt pedig: LVIII felirat olvasható. — A címerkép után vésett verspárok:³

INVIDIA FAT(O)R(UM LEX U)LLIS NESCIA FRANGI
 VOTIS IMPE (R)IO CUM TRAHAT OMNE SUO
 NON PIETAS VIRTUS(QUE) VALENT SUBDUCERE QEMQUA(M)
 (C)UI NON MORS CERTOS FIGAT IN ORBE DIES
 ERGO NON ANDREAM SZEKELY HIC IN ORBE MORANTEM
 VIRTUS VEL PIETAS ERIPUERE NECI
 ERIPUERE TAMEN QUIA MORS NON PRAEVALET ILLI
 FONS VITAE VITA QUEM POTIORE BEAT

A kő északi lapjára rovatott magyar versek:

ITT NYUGSZIK NEMZE(TE)S LENGYEL ANNA TESTE
 KI ELETET TISZTA KEGYESSEGGEL VITTE
 FERJEHEZ HUSEGGEL SZ(IV)ET KO(T)ELEZTE
 MELLYNEK AZ HALAL IS (VEGET N)EM VETHETE
 MERT MEG AZ HALALBAN (S)EM LOT ELVALASA
 SZERELMES FERJETÜL MESZSZE TAVOZASA
 VELE EGYUT ESVEN SIRBAN BE SZALASA
 HOGY ISTENT KIT VELLE SZOLGÁLT EGYUT LASSA⁴
 ELETENEK XLVII ESZT

A halálozási évet a kő felirata 1687-nek jelöli meg. Ez az adat azonban téves, mivel a kolozsvári szabó céh számadáskönyvében az 1686. évben találjuk bevezetve: 17 *Aprilis. Székely András Uram temetésé(től fizettek) fl. 2. d.*⁵ A sírkő felirata szerint ugyanakkor, avagy nagyon rövid

¹ *Bod P.*: *Hvngarvs tymbavles continvatvs* 89.

² *Kohn-Zsakó*: A kolozsvári házsongárdi temető sírkövei. EM. 1911:338.

³ A betűösszevonásokat feloldva közlöm. A zárjelben levő szövegtöredékek *Bod Péter* könyveeskéje utáni kiegészítés, minthogy a kő kopottsága miatt egynehány hely olvashatatlannak volt.

⁴ E sorban a *vele* szó VELLE-nek rovatott.

⁵ A kolozsvári szabó céh exactorainak számadáskönyve. *Perceptio az idegen halottakról* (Az Erdélyi Múzeum levéltárában).

idő múlva a felesége is követte Székely uramat. Róla azonban a számadáskönyv nem tartalmaz külön feljegyzést.

Az évszámban történt egy esztendei tévedés határozottan arra utal, hogy a sírkövet csak évek múltán készítették el, amikor is a szöveget megszerkesztő már nem emlékezett a pontos adatra. Éppen ezért nagyon valószínűnek tarthatjuk, hogy az egész szöveget s így magukat a verseket is a vő, *Tótfalusi* szerezte. Ő különben apósát s anyósát soha nem ismerte, minthogy csak 1690-ben tért haza Hollandiából. Feleségével pedig mikor és hogyan találkozott először, nem tudhatni, az azonban már bizonyos, hogy még ennek az évnek utolsó hónapjában megházasodott, feleségül véve bálványosváraljai *Székely Máriát*. Erre vonatkozó utalást találunk az unitárius egyháztól kölesön adott vasfazakak bérének elszámolásában: 1690. 12 Decemb. *Tótfalusi Uram Lakod* (alma alkalmával) 2 k (andérért fl.) — // 48.¹

A fenti adatokat egybekapcsolva az eddig ismertekkel, e család töredékes leszármazását a következőképpen állíthatom össze:

Gyalogos darabont-családból származó bálványosváraljai nemes
Székely András

fejedelmi udvarbíró, b.-váraljai birtokos.

(eml. 1670., 73., 74., 76.)

*1628 kör. † 1686. elt. IV. 17. Kvárt.

1. Fogarasi Anna. (eml. 1670.)

2. Lengyel Anna. (eml. 1673.)

* 1639. kör. elt. 1686. Kvárt.

Zsigmond,

b.-váraljai birtokos
(eml. 1673., 1721.)

Mária,

B.-váralján birtoka van
(eml. 1700., 1702., 1712.)

Tótfalusi Kis Miklós
o 1690. XII. 12. kör.²

A fentebb közölt sírfeliratból látható, hogy *Tótfalusi* mind a magyar, mind a latin versfaragásra gyakorlott készséggel rendelkezett. A kolozsvári farkasutcai református templom papiszékeinek hátlapján tíz darab XVII. századbeli emléklap (eulogium) maradt felfüggesztve.³ E becses, de teljes egészében még sehol sem közölt életrajzi és irodalomtörténeti adatokat tartalmazó szövegek közül most csak egyetlen verset ragadunk ki. Ezt pedig az 1693. január 2-án meghalt sárospataki *Pataki István* kollégiumi teológiai professzor. Bánffi Dénes udvari papja, majd II. Apaffi Mihály nevelője, *Tótfalusi jóakaró barátja* emlékére *Tótfalusi Kis Miklós* szerzette.⁴

¹ Az unit. egyházfiak számadáskönyve a kvári unit. egyházközs. lev. tárában (E számadások használatát *Kelemen Lajos*nak köszönhetem).

² E családfa adatainak egy részét *Kádár J.*: SzolnDob. vm. monogr.-ból szedtem össze.

³ IK. 1895:82. és 1901:89. — MKSzle 1898: 277.

⁴ Néhai *Dézi Lajos* professzor felszólítására a kolozsvári nyomdák XVII—XVIII. századbeli egyleveles nyomtatványainak feldolgozása részben elkészült, e verset azonban mégsem tartom fölöslegesnek külön is közölni.

Ah! quo Vir divine fugis? Patriaene ruentis
 Praeviso casu subtrahis Ipse caput?
 Undique tanta premit cùm nos trepidatio, nobis
 Affore Te variâ credideramus ope.
 Tu columen, lumen, plus dicâ? hoc tempore numen,
 Et decus, excisae jam propè gentis, eras,
 Aula tuos luget cineres, Ecclesia luget.
 Et schola, direxit quam tua dextra, gemit.
 Moesta gemit Coniux, cumque agmine Proles, Amici:
 Quidni? angût Patriam publicus iste dolor.
 Tu meliore quidem in Patria jam praemia sumis;
 Quâ nos extorres plectimur exilio,
 Te fovet alma quies, cursu cum laude peracto;
 Nos labor, aerumnae, nos mala mille premunt.
 Nicolaus Kis, de M. Tótfalu,
 Art. Lit. Mag. moestus accinuit.

Küzdelemteljes életének és munkásságának lélektanilag való nyomon követése más lapra tartozik. Itt csupán egyes állomásokat közlök.

Tótfalusi sok-sok lelki gyötrődésének nem legkisebb csapása volt két fiának elvesztése. Veresegyházi István kolozsvári ref. egyházközségi harangoztatógazda számadáskönyvében erre vonatkozó adatokat találtam: Anno 1700. Die 14. Aprilis. Tótfalusi Miklós Uram gyermeke holt meg, harangoztatott hatszor, perci (piáltatott) semmi. Továbbá Anno 1700. Die 16. 9-bris. Tótfalusi Miklós Uram gyermeke holt meg, harangoztatott hatszor, per (cipiáltatott) semmi.¹ Különben is komor, önmagába mélyülő, gondolkozó természete ezután talán még jobban emészte önmagát, rövid idő múlva maga is sírja széléhez ért el. Nagy betegen 1702. február 17-én tollba mondotta végrendeletét.² Ezt követőleg azután alig több, mint egy hónap múlva, 1702. március 20-án ő is fiacskái után ment. Két nap múlva, vagyis Anno 1702. Die 22. Marty. Tótfalusi Miklos Uram koporsóban való tétélekor harangoztattak nyolcszor (percipiáltatott) semmi.³ Ekkor beszélt koporsója felett Csepreghi Turkovich Mihály kolozsvári lelkipásztor és búcsúztatta el Szathmár-Némethi Mihály kollégiumi professzor.⁴ Ettől számított jó hónap múlva, Anno 1702. De 24. Aprilis, Tótfalusi Uram temetésekor harang(oztak) négyszer, perci (piáltatott) semmi.⁵ Tehát Enyedi István enyedi teológiai professzor ezen a napon mondotta el temetési beszédét, ennél fogva sajtóhibának kell tartanunk a kinyomtatott beszédben olvasható április 4-i időpontot.⁶ Állításom igazságát megerősíti czegei V as György egykorú napló-bejegyzése: ő is április 24. napját írja a temetés napjául.⁷ Erre az alkalomra készítették a kollégium tanárai és növendékei azt az egylevelesen

¹ 1697—1704. évi számadáskönyv. 22, 23. (A kvári ref. egyházközs. levéltárában.)

² Barabás S.: Misztótfalusi Kis Miklós végrendelete (IK. 1893:109).

³ Veresegyházi I. id. számadása 29.

⁴ Gyalui F.: Vita Misz-Tótfalusi Kis Miklós ravatala fölött.

⁵ Veresegyházi id. számadása. 29.

⁶ RMK. I, 1654. sz. és Gyalui: i. m. 4.

⁷ Hist. Mon. Hung. Scriptorum. XXXV, 351.

nyomatott emléklapot (eulogium), amelynek egyetlen példánya a kolozsvári farkasutcai templom papiszékének hátlapjára van felszegezve.¹

A *házsongárdi* temetőben lévő sírja fölé koporsó-formára faragott sírborító követ emeltek. A barokkos díszítő elemekből képzett emlékre a latin- és a magyarnyelvű verseket *Pápai Páriz Ferenc* szerzette. Jóllehet e rendek *Bod Pétertől* elkezdve² napjainkig számtalanszor, de nagyon sok eltéréssel, közöltettek, éppen ezért nem tartom fölöslegesnek a régi sírkő teljes leírását megismételni.³ Előre bocsátom azonban, hogy az alább ismertetendő sírkövet a kolozsvári nyomdászok, Tótfalusi halálának kétszáz éves évfordulója alkalmával a földből egészen kiemelve, magas talapzatra helyezték. Ekkor azonban a sírkövet tévedésből megfordították. Ezt az állításomat bizonyítja, hogy a kő magyar versekkel kifaragott lapja ma délfelé, míg a nyomdászjelvényes és latin szöveges lapja észak felé van elhelyezve, holott éppen ellenkezőleg volt szokásos.⁴

A jó kőfaragómester keze alól kikerült emlék *déli lapján* akánthuslevél-sorból képzett keretben egyesített papi és nyomdászjelvény: Háromszög-alakból formált szélesen kihajló peremű pajzs felső perem-részeit a tetőről kétoldalra leomló levélelemek takarják. A pajzs metszett és a metszésvonalon alúl: hasított: I. Kinyitott nagy könyv lapjain:

A H T I c ///
C D és c I c //

kopott szöveg. II. Földön balra ülő ember felemelt jobbában kalapács; baljában hosszúnyelű szedésformát (?) tart. Alatta a pajzsperemen kifelé fordított betűkkel, ívalakban: *ScII Mo/////* kopott szöveg. III. Öntőkészülék. Alatta a pajzsperemen kifelé fordított betűkkel, ívalakban: *FUSORIA*. — A jelvény után latin nyelvű versparók:

TOTFALUSI JACET HIC NICOLAUS MOLE SUB ISTA
PANNONA QUEM GENUIT TELLUS SED DACICA NUTRIT
POSTQUE DECENNALES CUSUS HOLLANDICA PALLAS
ARTIBUS INGENUIS CULTUM COMPLURIBUS AUXIT
MUNERIBUS, FUSOR, SCULPTOR CUM MATRE TYPORUM
ATQUE TYPOGRAPHUS, PATRIAE SERVIRE PARATUS
TANDEM CLAUDIACI CIVEM COLUERE PENATES
HOSPITIUM CUI TRANQUILLUM, TUMULUMQUE DEDERUNT.

¹ IK. és MKSzele id. helyén.

² *Bod P.*: Erdélyi Féniks Tótfalusi Kis Miklós, és *Bod P.*: Hvgarvs Tymbavles continvatvs. 99.

³ II. osztály B. tábla 831. számú sír. A régi sírkő méretei: az északi szöveglap magassága: 51 cm, a délié 55 cm. Az alap magassága nyugat felől: 18 cm, kelet felől 17 cm. Vastagsága a nyugati végén: 85.5 cm, a keleti végén 81.5 cm. Szélessége észak felől: 113.5 cm, dél felől: 120.5 cm. A kő magassága nyugat felől 53 cm, kelet felől rongált. Betűmagassága: 4.5 cm.

⁴ Leírásban közölt világtájakat tehát az *eredetien* helyes elhelyezésnek megfelelően közlöm, remélve, hogy a követ egyszer csak vissza fogják fordítani eredeti helyzetére.

A kő északi lapjára rovott magyar rendek: akánthuslevél keretben:

TOTFALUSI MIKLOS NYUGOSZIK EZ HELYBE. MAGYAR ORSZAG SZÜLTE ERDELY FELNEVELTE. HOLLANDIA BETÜ METSZESRE S. ÖNTESRE SOK NEMZETEK NYELVEN HIRREL KESZITETTE: MONGYAD UTON JARO NYUGODGYEK MEG TESTE! BUSULT LELKENEK LÖTT ISTEN BEKESSEGE: IDEGENSEGÜNKET AZ ISTEN NE NEZZE TAMASZSZON HAZANKNAK INKABB MAST HELYETTE.

A kő keleti lapocskáján:

ANNO / DNI / M DCC. II / DIE XX MARTII / AETATIS SUAE / LII.¹

Tudjuk, hogy *Tótfalusi* halála után az özvegy két leánykával: *Judit*-tal és *Anissal* maradt el. Közülük azonban az egyik, de hogy melyik, azt nem tudtam megállapítani, — félév elmúltával követte édesapját. Anno 1702. Die 24. 7-bris. *Tótfalusi Miklós*né Asszonyom *Leánykaja holt meg, harang-*(oztatott) *hetszer.* (Percipialtatott) *semmi.*² Az életben maradt egyetlen gyermek felnöve, férjhez Berivóji Józsefhez ment.

Férje halála után az özvegy még csaknem husz esztendeig élt. A szabó céh számadáskönyve szerint: *Perceptio az idegen halottakról: ... 1721. 21. X-bris Kis Miklós*né *Aszonjom temetésétől Flor., 02 // 00.*³

A felsorolt adatokat egybekapcsolva az eddig is ismertekkel, a *Tótfalusi Kis-család* leszármazását következőképpen állíthatom össze:

Kis N.
alsómisztótfalusi lakos
szegénysorsban.

<p><i>Tótfalusi Kis Miklós,</i> nyomdász Amsterdamban és Kolozsvárt * 1650. Alsómisztótfaluban. ° 1690. XII. 12. körül. † 1702. III. 20. Kolozsvárt. elt. 1702. IV. 24. Kolozsvárt. bálványosvávaljai Székely Mária. elt. 1721. XII. 28. kör. Kolozsvárt.</p>	<p>leány, † 1702. előtt. <i>Füleki N.</i></p>
---	---

<p><i>fiú</i> elt. 1700. IV. 14. Kolozsvárt.</p>	<p><i>fiú,</i> elt. 1700. XI. 16. Kolozsvárt.</p>	<p><i>Judit,</i> (közülök az egyik elt. 1702. IX. 24. Kolozsvárt, míg a másik férjhez ment Berivóji Józsefhez.)</p>
--	---	---

¹ A nyugati lapocskán egy 1832-ből való temetkezés megörökítése, az 1902-ben emelt talapzaton pedig az évforduló emlékére írott sorok vannak kifaragva.

² *Veresegyházi* id. számadáskönyve. 31.

³ Kolozsvári szabó-céh idézett számadáskönyvében.

Végezetül pedig Tótfalusi nevének használatával kapcsolatosan teljesen igazat adok Tolnai Gábornak,¹ kimondva azt, hogy e kiváló és sokszor emlegetett férfit soha senki nem nevezte Misztótfalusinak, vagy éppen Alsó-misztótfalusinak. Ugyanis, ha neve elé legtöbbször ki is tette az M. betűt, ezzel csupán csak a származási helyet jelölte meg pontosabban, de kimondásban sem ő, sem más soha nem egészítette ki Misz-szé, vagy éppen Miszt-té, mint ahogyan nem mondotta senki S. Pataki István professzornak, Tótfalusi jóakaró barátjának nevét Sárospataki Istvánnak.

Herepei János

¹ *Tolnai: Tótfalusi vagy Misztótfalusi? It. 1942:28–30.*

Gróf Lázár János, a Voltaire-fordító

— Jegyzetek az erdélyi felvilágosodás történetéhez. —

1.

A tizennyolcadik századi Erdélynek nevezetes közéleti személyisége volt. Magas állásokat töltött be, jelentős politikai megbízásokat végzett, de az egykorúak szemében nem volt kisebb tekintélye a közéleti embernél az író és a költő Lázár Jánosnak sem. Hivatali pályáját a kormányszéknél kezdte. Ülnök volt a királyi táblánál, majd Belső-Szolnok megye főispánja lett, később a tábla elnöke, azután főkormányzói tanácsos, végül a három nemzet országos elnöke. Főkormányzóvá is megválasztották az erdélyi rendek, de Mária Terézia nem erősítette meg a választást. Irodalmi hagyatéka egyaránt tartalmaz magyar és latin nyelvű munkákat, eredeti és fordított alkotásokat, verses regényformába öltöztetett földrajzi elbeszéléseket, alkalmi verseket, vallásos és tanító költeményeket, tudományos és pedagógiai természetű prózát. Hivatali és politikai működése viszonylag világosan áll a történetíró előtt, irodalmi műveinek egészét azonban még senki sem vizsgálta át alaposan. Az írónak nem akadt kutatója, mert írásainak csupán egy része jelent meg nyomtatásban, nagyobbik fele, levelezésével együtt, kéziratban hever Erdély és Magyarország magán- és közgyűjteményeiben. Műveinek feldolgozásával járó munkát, a várható eredményhez viszonyítva, bizonyára aránytalanul fáradságosnak vélték. Régi irodalomtörténetírásunk alig végzett vele kapcsolatban többet, mint hogy könyvészetileg leltározta művcit és a maga módszerével részletesebben is *kiemelt* közülük néhányat. Modern kutatóink azonban egyáltalában nem figyeltek reá, pedig írói működése éppen a modern történettudományi szempontok alapján ígér felbecsülhetetlen értékű tanulságokat.

Működésének mostani felidézésébe egy eddig könyvészetileg sem ismert munkája szolgáltatja az alkalmat. A váratlanul felbukkant mű a legrégibb hazai Voltaire-fordítás. Kedvező pillanat lehetne ez arra, hogy átvizsgáljuk Lázár János egész életművét és felyázoljuk írói arcképét. A részletes tárgyalás elé azonban akadályt gördítenek a körülmények. Kéziratban maradt műveinek egy része ugyanis, éppen azok, amelyek a címben foglalt tartalmuk szerint legtöbb magyarázatot ígérnek, a gyulafehérvári Batthyány-könyvtárban őriztetnek s ma hozzáférhetetlenek. A teljes kép helyett így meg kell elégednünk a vázlatos ábrázolással. Egyébre most nem is törekedhetünk, mint arra, hogy a Voltaire-fordítás kapcsán felvetődött kérdésekre, Lázár kéznél levő munkáira támaszkodva, valamint a kor műveltségi és politikai helyzetéből következtetve, keressünk feleletet.

Kortársai rangját és hivatali súlyát megillető tisztelettel tekintettek Lázár Jánosra. S ez a tiszteletadás, mint valami késői humanista *aláza-*

tossági forma, áttevődött az íróra és a költőre is. Egykorú megemlékezések *Erdélyi Janusnak, kora Vergiliusának és Magyar Apollónak* nevezték. Műveinek esztétikai értelmezéséhez azonban nem a kortársaktól, hanem az utókor ítéletéből kell szavakat kölcsönöznünk. Az esztétikai érték szempontjából semmit sem kell módosítani azon a megállapításon, amelyet Erdély műveltségének kitűnő bűvára, Szilágyi Sándor írt le közel száz évvel ezelőtt Erdély irodalmával foglalkozó nagy anyagot közlő tanulmányában: „E kitűnő és főrangú államférfi csak szórakozásul, de nem minden tehetség nélkül űzte a költészetet.”¹

Főúri műkedvelő volt Lázár János valóban, de nem a szónak a mai, hanem az egykori mélyebb értelem szerint. Az önállóságát elvesztett Erdély első századának volt a fia, midőn az erdélyi ember olyan irodalmias, művelt légkörben élt, amelyhez hasonlót soha addig nem látott történelmünk. Ez a literatus szellem franciás; hazai megfelelője az előző századbéli és az egykorú Franciaország irodalmias világának. E képzett literatus társadalomban egy bizonyos értelemben mindenki író, mint a következő században majd a biedermeier idején.² Lázár János lényét ez a literatus szellem vette körül, elválaszthatatlan része volt ő is e társadalomnak, egyik legkiemelkedőbb tagja és a műveltek között egyike a legműveltebbeknek. Idevágó szavaival helytállóan jellemzi Bod Péter: „Minden-féle tudományokban nagyon vagon majd mások felett-való tökéletessége...”³

Fejtegetéseink keretei nem engedik meg, hogy részleteiben megmutassuk az egykorú Erdély alig tanulmányozott világát. Mégis ha Lázár János egyéniségének a Voltaire-fordításhoz elvezető szálaira világosságot óhajtunk deríteni, ha vázlatosan is, utalnunk kell e kor műveltségének és gondolkodásának jellemző vonásaira. Ha a kor szellemének értelmezésére kísérletet teszünk, a Habsburg-uralom alatt élő Erdély világának három alapvető jegyére kell figyelemmel lennünk. A három közül mindenek előtt valami alapvető konzervativizmus bontakozik ki előttünk. Az egykori független Erdély hagyományaihoz való ragaszkodás ez; mindazoknak az eszméknek őrzése, amelyeket az önálló fejedelemség élete és műveltsége megvalósított. A második: a barokk mélységes vallásossága, amelyet protestáns részen a pietizmus, a puritanizmus és a coccejanizmus mozgalmának kisugárzása, katolikus oldalon pedig a jezsuiták erdélyi térnyerése támogat. És végül a harmadik: a kieriért felvilágosodás eszméi, amelyek különböző közvetítő csatornákon át most kezdenek beáramlani Erdélybe.⁴ Lázár János személyiségében és műveiben mindezek az eszmék szerves egységbe olvadnak. Ha róla szólunk, akaratlanul is az egykorú Erdélyről beszélünk.

A kor — az önállóságát vesztett Erdély — politikai helyzete mindinkább Bécs felé nyomja a kiemelkedő erdélyi egyéniségeket. Midőn Lá-

¹ *Erdély irodalomtörténete, különös tekintettel történeti irodalmára.* Budapesti Szemle, VI (1859), 34.

² Vö. Cs. Szabó László közreműködésével Makkai László szerkesztésében megjelent „Erdély öröksége” című sorozat VII. kötetének (*Erdély Változása*) e sorok írójától származó bevezetését. — Budapest, 1942.

³ *Magyar Athenás* 159—60.

⁴ Vö. „Erdély öröksége” i. h.

zár János 1736-ban hivatalt vállalt, már II. Rákóczi Ferenc szabadságharca is régen lezajlott.⁵ Nincs más mód, mint Bécs alárendeltjeként szolgálni az országot. Habsburg-hű császári hivatalnok lesz ő is, de magas állásait úgy igyekszik betölteni, hogy ott lebegnek szemei előtt a fejedelemség hagyományai és a körülmények kényszerítően szűk keretein belül teljes erejével képviseli Erdély érdekeit. Konzervatív, hagyományörző egyéniség, mint az az ország, amelynek fia. Korának szellemét tükrözi vallásossága is. Lázár János protestáns volt s az erdélyi protestantizmust mélyen átítatta már ekkor a pietizmus, a puritanizmus és a coccejanizmus szelleme. Ezek a vallásos mozgalmak a hitbéli elmélyülést ápolják, a vallás érzelmi átélését hangsúlyozzák és a vallásos ember legszebb perceit az Istenhez való felemelkedésben jelölik meg. Lázár ideutaló munkái, imádságai és vallásos énekei már címükben is kifejezői e szellemnek.⁶ De ugyanez a gondolkodás hatja át korának tanítószellemével párosulva nagyszámú gyászversét, alkalmi és egyéb latin nyelven írott költeményét.⁷ Ezt a mélyen vallásos főurat azonban nemcsak a személyes vallásosság jellemezte. Az ő felfogásában ugyanúgy, mint kortársainál, a letűnt protestáns fejedelemség legfőbb fennálló jelképe maga a protestantizmus volt. A fejedelemség nagyszerű jelképének őrzése a konzervatív erdélyi ember szent kötelessége. Az volt Lázár Jánosnak is. A protestantizmus védelme és létérdekeinek képviselése ezidőben már nem könnyű feladat. A bécsi udvar ellenkező szándékaival szemben igen gyakran a legnemesebb törekvéseket sem koronázta siker. Ilyen eredménytelen erőfeszítéseknek volt a következménye az, hogy az elkeseredett erdélyiek már-már *vallásához való hidegséggel* vádolták Lázárt.⁸ Pedig minden alkalommal védelmére kelt Bécsben a protestantizmusnak, a lehetőségek arányai szerint, tekintélyének teljes súlyával. Hogyne kelt volna védelmére, hiszen maga is nem egyszerű ügyvédje volt a megtámadottnak, maga is azok közé tartozott, akiknek ügyét védelmébe vette.⁹

Az erdélyi hagyományok őrzése és a vallásosság. Hogyan csatlakozik e kettőhöz a harmadik, mindkettőnek ellenlábasa: a felvilágosodás? Igaz, már az említett vallási mozgalmakban is lehetetlenség fel nem fedezni a felvilágosodás nyomait. A pietizmus ugyanúgy, mint a puritanizmus és a coccejanizmus végső gyökerekkel a felvilágosodás ősatyjához, Descartes-

⁵ Lázár János 1703-ban született és 1772-ben halt meg, 1736-ban az erdélyi Királyi Tábla ülnökeként kezdte hivatalát.

⁶ *Okos teremtett állat*: avagy a teremtett dolgoknak szemlélésekből a Teremtő Istenhez való felemelkedése az okos léleknek (Róm. I. v. 20.), Melyet teremtésnek rendi szerint hónapi imádságokba szedett, és a teremtő Istennek dicséretire szentelt... Kolozsvár, 1745. — *Innegnapokra való isteni dicséreték*, melyeket francia nyelvből fordított... Kolozsvár, 1760. — Vö. Szinnyei: Magyar írók VII, 908—12.

⁷ Szinnyei, i. h.

⁸ *Lázár Miklós: A gróf Lázár család*. Kolozsvár, 1858. 90—100. -

⁹ Bod Péter jegyezte fel önéletírásában: „A vallásért háborgatottak panasolta-nak sokan, hogy megfogattattak, s el nem bocsáttattak addig, amíg pápistaságra magokat nem kötelezték, vagy pedig kezességre. Kiknek ügyöket felvévén s instanciájokat egybevezedvén, Szébenben megjelentettem a kurator uraknak és Drassón gróf Lázár János úr ö Excellentiájának” (1767). — *Felsőcsernátoni Bod Péter önéletírása*. Erdélyi ritkaságok 4. Kolozsvár, 1940. 141.

hoz vezethetők vissza. De a felvilágosodás elemei, ahogy itt feloldódnak a vallásban, még nem a vallás ellen, hanem a vallás mellett dolgoznak és nemcsak nem rombolják a hitet, ellenkezőleg: a vallásosságnak valóságos reneszánszát idézik elő. Ez a vallásosság irracionális területen keresett kérdéseire magyarázatot, viszont a felvilágosodásnak az a szakasza, amely Voltaire műveiben kifejezésre jut — nem szükséges erről részletesen szólni — a földönjáró, józan ész szellemével telített s már Isten léte és nem létéről értekezik. Hogy ennek ellenére miként hatolt el a felvilágosodásnak ez a Voltaire műveiben megnyilatkozó formája a konzervatív és vallásos Erdélybe és Erdélyben is egy mélyen vallásos főúr otthonába, ez ennek a tanulmánynak leglényegesebb megfejtendő kérdése. A megoldás arra is ad majd valamelyes magyarázatot, miként hajlik át Erdélyben a gondolkodás a konzervatív irányból a felvilágosodás útjára. A továbbiak megértéséhez azonban idéznünk kell még néhány adatot Lázár János életére és működésére vonatkozóan.

Ha áttekintjük műveit, igazoltnak érezzük Bod Péter megállapításait, midőn a közmegebecsülésnek örvendő hivatalnoknak *minden-féle tudományokban való* fensőbbiségéről ír. Műveltségének alapjait idehaza szerezte meg Lázár János. Nagyenyeden tanult, itt többek között Pápai Páriz Ferencnek volt a tanítványa. De az európai tudás legújabb eredményei a marburgi egyetemen nyílnak meg előtte Wolff Christian előadásai nyomán. Marburgban Wolff környezetében személyes ismeretségbe kerül más tudósokkal is, akikkel Erdélybe való visszatérése után (1731) levelezést tart fenn, mint ahogy állandó kapcsolatban van hazája tudósaival és tudós főpapjaival. Mindenkinél nagyobb hatással volt azonban reá maga Wolff. A német gondolkozónak Lázár Jánosra gyakorolt nagy hatását mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy mesterének több művét lefordítja latinra.¹⁰ Fordításait egyes erdélyi iskolákban tankönyvül használták.

Wolff Christian (1679—1754) korántsem tartozott az egyetemes műveltség nagy iránymutatói közé, de annál nagyobb rátermettséggel terjesztette a felvilágosodás alapeszméit és a racionalista módszert. Páratlan tekintélynek örvendett, pedig írásaiban Leibniz szerény, bár hivatott követőjének és népszerűsítőjének mutatkozik. Rangját csak Kant megjelenése tudja megingatni. Wolff magyarországi hatása még nincsen tisztázva, de midőn a felvilágosodás hazai elterjedéséről szólnunk, eddigi ismereteink alapján is nem csekély közvetítő szerepet kell tulajdonítanunk műveinek. Tanításának terjesztői nagyobbrészt Németországban járt protestáns diákok. Közülük Lázár az első, akit magyarországi népszerűsítői sorában ismerünk. A hazai németiség is később jut el műveihez, pedig a hazai német ifjúság természetesen német egyetemeken végezte tanulmányait. A hazai németek

¹⁰ *Politica Christiana Wolffii e Germanico in Latinum Translata ab ipso Auctore revisa.* — *Metaphysica eiusdem ex opere germanica, methodo synthetica concinnata, neque prorsus ad finem perducta.* — *Eiusdem Moralia seu Ethica germanica succinctius latine tradita.* — *Epistola de officiis quae gessit.* — *Alia quaedam minora.* — Mindenik kéziratban; részben a gyulafehérvári Batthyány-Könyvtárban, másrészt a marosvásárhelyi Teleki-Könyvtárban és a marosvásárhelyi Ref. Kollégium Könyvtárában. — Vö. Bod Péter: *Magyar Athenás* i. h. — *Szinnyei*, i. h. — *Benkő: Transilvania* II, 486. — *Lázár Miklós*: i. m. 92.

sorában a Lázár Jánosnál fiatalabb Clompe Péter (1718—1751), brassói rektor foglalkozik elsőnek Wolff tanaival.¹¹

A racionalista német filozófus eszméi igen sok esetben már nem egyeztethetők össze azzal a vallásossággal, amely Erdélyben otthonos. Az ellentétet a külföldi és a hazai protestántizmus képviselői közül többen nagyon jól látják; hiszen éppen Clompe egy ismeretlen francia munka alapján cáfolatot ír az ortodox proesztántizmus és a pietizmusnak Wolff tanait támadó magatartása ellen.¹² Erdélyben az ellentét felismerése helyett az ellentét áthidalására törekedtek. Annál inkább teheték ezt, mert az erdélyi protestántizmus számára — legalább is kezdetben — Wolff filozófiájának nem az egésze, hanem az egésznek csak egy része jelképezte a felszabadító nagy élményt: még pedig a *vallási türelem* gondolata. Pukánszky Béla a hazai németiség irodalmi törekvéseinek e szakával foglalkozva írja: „Alkalmi beszédekben és versezetekben, akadémiai disszertációk ajánlásaiban gyakran találkozunk az ő nevével (t. i. Wolfféval), de rendszeréből igazán elevenen ható tényezővé csak a vallási türelem eszméje lett, amelyet a röpiratok hatalmas tömege propagált.”¹³ A vallási türelem gondolata hathatott legmélyebben a német filozófus tanaiból Lázár Jánosra is. A hagyományokhoz ragaszkodó vallásos erdélyi főúr is ezen az úton talált közvetlen kapcsolatot a racionalista gondolkodóval. Erdélyben most, midőn mindinkább háttérbe szorul az egykori fejedelemség államvallása, a protestáns ember minden felfogást örömmel üdvözölt, ha az a vallási türelem eszméjét hangsúlyozza. Hogyne fogadná örömmel, hiszen a türelemmel állt vagy bukott szellemének és hitének szabadsága. Vallása őrizte a fejedelemség dicsőséges múltját és míg a régi vallásban élt, a fejedelmi Erdély hagyományait is magáénak érezhette.

Minden bizonnyal ez volt azoknak az utaknak egyike, amelyen Lázár János eljutott Voltaire-hez is. A vallási türelem kérdése a francia író műveiben is középponti jelentőségű volt. Voltaire művének egésze különben is áthidalhatatlanabb távolságban állott a vallásos erdélyi ember világától, de itt is, miként a német filozófusnál, ki tudja választani Lázár az egész műnek azokat a rétegeit, amelyek nem állottak ellentétben saját gondolkodásával, melyek a maga vágyát és öntudatát erősítették, az ellenkező szellemi és politikai nyomással szemben ellenálló erejét növelték.

Az, hogy a bécsi kormányzat hivatalos cenzurája akadályokat gördített Voltaire munkáinak terjedése elé, minden bizonnyal csak fokozta a megismerés vágyát. Voltaire nem tartozott a teljességgel tiltott szerzők sorába. Némely művét engedélyezték a hatóságok, mást viszont eltiltottak. De az egyszer már engedélyezett művek könnyen váltak később tiltott könyvekké és tulajdonosukat súlyos helyzetek elé állították.¹⁴ Az eltiltott nyomtatott könyveket tízenyolcadik századi műveltségünkben éppen ezért igen sokszor kéziratos fordításai helyettesítették. Miként Wolff Christian, kéz-

¹¹ Pukánszky Béla: *A magyarországi német irodalom története*. Budapest, 1926. 407.

¹² Pukánszky: i. m. 407—408.

¹³ I. m. 407.

¹⁴ Vö. Baranyai Zoltán: *A francia nyelv és műveltség Magyarországon*. Budapest, 1920. 62—68. — Kósa János: *Francia könyvek sorsa Magyarországon*. EPHK. 1941. 66—72.

iratos formában tűnik fel Voltaire is és a lefordított kézirat másolatokban terjed Erdélyben.

Mielőtt Lázár János nemrég előkerült Voltaire-fordításának ismertetésére térnénk át, említsünk még egy adatot annak bizonyítására, hogy nemcsak Wolff Christiant, hanem Voltairt is, a műveiben megnyilatkozó türelem-gondolat hozhatta közel az erdélyi protestáns emberhez. A kortársak szemében Európászerte nagy tekintélyt szerzett Voltaire-nek, midőn ragyogó stílusával ártatlanul meghurcolt politikai és elsősorban vallási üldözötteknek (Calas, Sirven, La Barre és mások) kel védelmére, életüknek megmentéséért harcol, vagy emléküket igyekszik tisztázni. *Traité sur la tolerance, a l'occasion de la mort de Jean Calas* című műve¹⁵ hozzánk is eljutott, latin fordítása szerepel Lázár Jánosnak a gyulafehérvári Batthyány-könyvtár gyűjteményében őrzött, könyvészetileg eddig is ismert maradványai között. Bibliográfiáink a következő adatokat közlik e fordításról: *Tractatus de tolerancia, editus a Voltaire, e gallico in latinum translatus*. 4-rét, 224 lap.¹⁶ Sajnos, a mai körülmények között a szűkszavú bibliográfiai adaton kívül semmit sem közölhetünk e fordításról.

De a *Tractatus de tolerancia* pusztá létezése világossá teszi fejtegetéseink igazságát.

Lázár Jánosnak az a Voltaire-fordítása, amely tanulmányozásunkhoz az alkalmat szolgáltatta, latinnyelvű, miként az előbbi. 1941-ben a csákiigorbói Jósika-kastélyból került a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának tulajdonába. Az 1787/1941 gyarapodási számot viseli. Kézirattári jelzete: Quart. Lat. 2659. A kézirat 1. levelének a lapján a következő cím olvasható:

EXCERPTA quaedam PULCHERRIMA LECTU ex Voltaire Essay sur l'Histoire Generale Tomis 2do et 1mo ab Excellmo ac Illmo DD. Joanne Comite Lázár. L. B. de Gyalakutha . . . e Gallico in Latinum translata et a Ladislao Mósa Jun. de Sáros-berkesz descripta Cibiny. Anno Domini MDCCLXI.

A kézirat terjedelme 62 negyedréta alakú levél.

A fordítással kapcsolatosan felvetődő filológiai kérdésekre egytől-egyig magyarázatot nyújt maga a kézirat. Az 5. levél b lapjának alján olvasható bejegyzés szerint nemcsak Mósa László másolata, hanem az eredeti fordítás maga is 1761-ben keletkezett („Ao. 1761. translata e Gallico in latinum die 13. Aug. ab Excellmo D. Comite Joh. Lazar. L. B. de Gyalakutha . . .“)¹⁷. A kézirat címlapja megadja az eredeti mű címét is, amelyből a fordítás készült. Voltaire e művének teljes címe így hangzik: *Essai sur l'histoire générale et sur les moeurs et l'esprit des nations, depuis Charle-*

15 Vö. Quérand, J. M.: *Le France Littéraire, ou Dictionnaire Bibliographique* ... Paris, 1839. X, 292.

16 *Szinnyei*, i. h.

17 Mósa László (1710—1775). A fő kormányzószéknél kezdte pályáját, majd ő vezette az Erdélyi és Oláhország közötti határkijárási jegyzőkönyvet. Belső-Szolnok megye főjegyzője, utóbb főbírája lett, végül több megye táblabírája. E felsorolásból is kitűnik, hogy hivatali pályája során több helyen együtt dolgozott Lázár Jánossal. Határkijárási működésével kapcsolatban naplót vezetett és sokat dolgozott Erdély történelméről: *Fragmenta erectionem limitaneae ejusque praesertim Siouliae militiae Transsylvaniae con-*

magne jusqu' a nos jours (Geneve, 1756. 7. vol. in-8.)¹⁸ Voltairenek e történelmi munkája a későbbi kiadásokban ezen a címen szerepel: *Essai sur les moeurs et l'esprit des nations, et sur les principiaux faits de l'histoire, depuis Charlemagne jusqu' a Louis XIII.* A Lázár János használta szöveg a munka második kiadása volt. Az első kiadás még e címen jelent meg: *Essai sur l'Histoire universelle* (Dresde, 1754—58).¹⁹

Lázár János Voltaire művének I. és II. részéből fordít. Fordításában a II. rész anyagát találjuk elől, mindössze egy fejezetet, az LIV.-et s ezután következnek az első rész fejezetei, még pedig az V, VI, VII, IX, XII, XIV, XV, XVII, XVIII, XIX és XX. A Lázár lefordította fejezetek száma így összesen tizenkettő. A tizenkettő közül hat, a II. rész LIV. és az I. rész V, VI, VII, XII és XX. fejezete Voltaire művének teljes szövegét adja, a többiek: az I. rész IX, XIV, XV, XVI, XVIII és XIX. fejezete csupán részleteket ültet át a megfelelő francia *chapitres*okból. A fordító tervszerűen válogatott a francia szövegben és a tervszerűen kiválasztott részleteket ültette át latinra. Hogy mik voltak válogatásának szempontjai, a lefordított fejezetek címei is elárulják. Idézzünk közülük néhányat: *De Supplicio Templariorum et extinctione hujus Ordinis.* — *De Italia Et Ecclesia Ante Carolum Magnum.* — *De Origine Potentiae Papalis.* — *De Statu Ecclesiae In Oriente Ante Carolum Magnum.* — *De Religione Tempore Caroli Magni.* — *Ludovicus Pius.* — *De Hispania Et Musulmanis Saeculo Octavo Et Nono.* — *De Italia Et De Pontificibus.* — Egytől-egyig egyháztörténeti tárgyú fejezetek ezek; Lázár János Voltaire művéből az egyháztörténeti tartalmú anyagot ülteti át és midőn hat fejezetet kihagyásokkal fordít, azokat a bekezdéseket mellőzi, amelyek egyháztörténelmi magyarázatot nem tartalmaznak. Munkája elé nem ír bevezetést, amelyben elárulná válogatásának irányát, de bevezetés nélkül is, maga tesz célzást szempontjaira, a szöveg között, egy-egy kurta mondattal. A IX. caput végén ezt olvassuk: „*Reliqua hujus capituli non pertinent ad Historiam Ecclesiasticam*“ (29b lev.). A XVII. caputot teljességgel elhagyja, s csupán címét adja: *De Anglia Circa Saeculum Nonum.* A cím alatt a fentihez hasonlóan ez áll: „*Nihil in hoc Capite ad Historiam Ecclesiasticam*“ (52a lev.).

A fentiek alapján Lázár János munkája korántsem tekinthető töredéknek. Voltaire művéből tervszerű következetességgel válogatott fordítónk s a maga szempontjai szerint teljes munkát végzett. Mégis a mi kéziratunk, Mósa László másolata, úgy tetszik, nem adja Lázár fordításának teljes szövegét. Nem arra gondolunk, mintha Mósa maga is válogatott volna Lázár egyháztörténeti szempontok szerint készült fordításában. Amennyit lemásolt, — tehát az I. rész XX. caputjáig bezárólag — kétségtelenül hű meg-

cernentia collecta (Kéziratban). Nyomatásban is megjelent munkája: *Lessus funebris...* — Vö. Transsilvania II, 616. és Szinnye, i. m. IX, 335.

A leíró alighanem azonos azzal a Mósa Lászlóval, aki a dési református egyháznak is nagy jótévedője volt. Emlékét a dési református templomban egy kb. két méter magas kő-emléktábla őrzi. Az egyházzal való bensőséges viszony eléggé megmagyarázza azt, miért másolta le Lázárnak ezt az egyházi vonatkozású kéziratát. A családra vonatkozólag l. Szólnok-Doboka vm. mon. Dész, 1900. III, 66—7; Mósa Lászlóra elszórt adatok, ugyanott még alább is (A szerk.).

¹⁸ Vö. *Quérand, J. M.*: i. m. X, 359.

¹⁹ *Quérand*: i. h, 358.

felelője a Lázár fordítás eredeti kézírata idáig terjedő részeinek. Csupán azt véljük, hogy a fordító még a XX. caputot követő fejezetekből is fordított, az előzőek kiválasztásakor alkalmazott szempontok szerint, de ezeket a caputokat Mósa László már nem másolta le. Feltevésünket maga a Mósa-féle másolat látszik igazolni. A Mósa-kézirat minden egyes lapjának alján a következő lap első szavára utaló *őrszó* (custos)-t találunk. A másolatban szereplő utolsó fejezet az I. rész XX. caputja a kézirat 62b levelének alján fejeződik be. A fejezetzáró mondat alatt, közvetlenül a jelzett levél alsó szélénél, a következő lap első szavára utaló custost olvashatunk. Még pedig ezt: *Caput. XXI.* A következő lap azonban üres; Mósa nem folytatta tovább Lázár fordításának másolását. Voltaire műve I. részének XXI. fejezete ugyanúgy egyháztörténeti tárgyú, mint a fordításban szereplő többi caput. Eredeti francia címe ez: *De Photius, Et De Schisme Entre L'Orient Et L'Occident.* A valószínűség amellett szól, hogy Lázár e fejezetet lefordította, sőt talán az ezután következőkből is néhányat. Az őrszó nem kerülhetett véletlenül a másolat utolsó lapjának aljára! Ha csak nem úgy, hogy Lázár e fejezetig eljutván fordításában, odaírta a kéziratlapra a lefordítandó következő caput számát, de maga sem végezte tovább a munkát.

Erre a kérdésre azonban, csak az eredeti kézirat, vagy Mósáétól eltérő másolat előkerülése adhatna megnyugtató feleletet.

Beszélhetnénk még fordítónk stílusképességéről. Megemlíthetnők, hogy a latin nyelvben tökéletesen otthonos főúr a szó teljes értelmében szó szerint igyekezett visszaadni százada legnagyobb stílusművészenek szövegét. Szó szerinti hűséggel, szabatos latinsággal fordít; a magyarul és latinul író főnemesnek mintha nem is második, hanem első anyanyelve lett volna a latin. Magyar nyelvű munkáinak stílusa gyakran pongyola és bőbeszédű, viszont latin maradványaiban minden felesleges és oda nem illő díszet mellőzve, hibátlan egyszerűséggel fogalmaz. Mintha ezzel a dísztelen szó szerinti séggel Voltaire kristálytiszta stílusát igyekezett volna itt érzékelteni! Persze a valóságban pusztán látszat ez; Lázárt Voltaire művének tartalmi anyaga érdekelte, stílusához vajmi kevés érzéke volt. Hibátlan latin mondatai pontos tartalmi megfelelésben adják Voltaire szövegét, azonban latin mondatainak stílusa végtelenül távol áll Voltaire ragyogó tökéletességétől. De ha véletlenül nem latinra fordít, hanem magyarra, még talán a szó szerinti séget sem tudta volna megvalósítani. A magyar nyelv ekkori állapota nem rendelkezett Voltaire művészetének megfelelő eszközökkel. Beszenyei csaknem két évtizeddel később magyar nyelven kísérli meg visszaadni az *Essai sur les mœurs* néhány részletét (*Egész Európának formája a XI-dik században*).²⁰ Példaképének eszményi világosságát, mondatainak utólérhetetlen fordulatait és szellemiségét ő sem tudja megközelíteni. Munkája nagyszerű erőfeszítés, de Voltairehez nem jut sokkal közelebb, mint a latinra fordító Lázár János, a művelt dilleltáns.

Rövid kanyarodó után térjünk vissza ismét Lázár János fordításának történelmi jelentéséhez. Szóoltunk arról, hogy az érett felvilágosodás

²⁰ Eredeti kézírata nem maradt ránk. Beszenyei javításaival ellátott másolata a pápai szentbenedekrendi kat. Szent Mór reálgymnázium tanári könyvtárának tulajdonában. Erről készítettett Toldy Ferenc két másolatot; ezek a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában őriztetnek.

elemei közül a tolerancia-gondolat talált legkönnyebben visszhangra Erdélyben s ott is a protestánsok körében. A Habsburg-birodalom — amelyhez most már Erdély is tartozott — éppenséggel nem volt a vallási türelem állama. Ebben az országban a türelmetlenség áldozata a protestáns ember lelkesedéssel fordul ahhoz a filozófiához, mely megnyugtatója tudott lenni háttérbe szorított helyzetében. Az erdélyi protestánst ez a lelki ok tereli a felvilágosodás útjára, midőn az új szellem első hírhozói, Descartes erdélyi tanítványai, majd pedig a cartesianizmus szellemével összefüggő vallási mozgalmak már jóelőre előkészítették számára a talajt. Az erdélyi felvilágosodás útja az első hírhozóktól — az ő szereplésük még az önálló fejedelemiség idejére esik — a türelem tanának térhódításáig, így függ össze a protestantizmus életével és helyzetével. Descartes hazai tanítványainak működése, a pietista, a puritánus és a coccejanus mozgalmak, valamint a kiérett felvilágosodás tolerancia-tanának befogadása, együttesen és egymásutánban jelzik az erdélyi felvilágosodás történetének korai szakaszát. Ekkor még nem következik be gyökeres átalakulás a gondolkozásban, inkább a régi, a hagyományos nyer velük mélyebb megalapozódást, nagyobb elmélyülést. De a vallási-türelem gondolata ugyanekkor már jelzi az utat az átalakuláshoz. A tolerancia-gondolat térfoglalása az erdélyi felvilágosodás történetének nagy vízvonalatója. Nyomában és részben már vele párhuzamosan, a kiérett felvilágosodás más elemei is gyökeret vernek majd, gyors egymásutánban.

Lázár János egyénisége és működése — mint az előbbieken láttuk — Erdély vallásos világához kapcsolódik s mint vallásos protestáns ember jut el a felvilágosodás filozófiájának tolerancia-tanához. Ezt a gondolatot példázzák Wolff fordításai és a Voltaireből átülletett *Tractatus de tolerancia*. De az utóbbi, a nemrég felbukkant Voltaire-fordítás már nem ezt magyarázza. Az *Essai sur les mœurs*ben szó sincs toleranciáról, lefordításához is más szándék vezette Lázárt, mint az előzőkhöz, bár a lelki okok nagyon hasonlóak lehetnek ebben az esetben is.

Voltaire gondolkozásának egyik lényeges eleme a Montaignetől Anatole France-ig ívelő tanítás: semmi sem bizonyos, tehát semmiféle fanatizmusnak nincs létjogosultsága. Ezért kelt védelmére Voltaire az ártatlanul üldözötteknek, ezért hirdeti a vallási türelmet és ugyanekkor ezért támadja az egyházat, amelynek történelmében nem lát mást, mint „fanatikus igazságtalanságok sorozatát, az emberiség megaláztatását“. Az *Essai sur les mœurs*ben is, midőn a katolikus egyházról ír, csak támadó szavak sorakoznak tollára, a hitet „buta rajongásnak nevezi, papi csalások rabságában“. Az irodalomtörténetírás ilyenféle megjegyzéseket szokott tenni Voltaire e munkájáról: „... a történelem által az egyház ellen üzent harc...“ Valóban e mű mintha csupán azért rajzolná meg a történelem életét, hogy rajta keresztül az egyház ellen gyűjtsön vádaskodó adatokat. És ezeket a vádakat Erdélyben csaknem olyan örömmel fogadták, mint a türelem gondolatát. Hogy miért? Az előbbi fejtegetések önmagukban hordozzák a feleletet. Ahogy az erdélyi ember lelkileg szemben áll az Erdélyt kormányzó új uralommal, s az új uralom protestáns-ellenes magatartásával és örömmel látja azt a tanítást, amely a tolerancia gondolatát ápolja, ugyanúgy hasonló érzéssel fogad minden olyan fejtegetést, mely vádakat kovácsol a

katolicizmus ellen. Örömmel fogadja, mert ebben is a maga vágyaira kap megnyugtatót, öntudata számára erősítést.

De végül — újra csak hangsúlyoznunk kell — Lázár János még meg-ingathatatlan híve saját vallásának és ezzel egyetemben rendíthetetlen őre az önálló fejedelemség hagyományainak. A felvilágosodás tolerancia-taná-nak és katolicizmus-ellenes fejtegetéseinek ismerete hitét és hűségét csak erősíti. Voltaire az erdélyi műveltségnek ebben a szakaszában még nem jelenti azt, amit valójában személyisége jelképez. A felvilágosodásnak az ő munkáiban megnyilatkozó radikális szelleme Erdélyben most még megszűrve hat, az erdélyi ember ezt a megszűrt Voltaire-t állítja a maga eszméinek szolgálatába.

Tolnai Gábor

Adatok a mezősegi magyar hímzés ismeretéhez

1.

Bonchida, Fejérd-Telekfarka és Válaszút hímzései

E három tőszomszédos, illetőleg egymás közvetlen közelében fekvő kolozsmegyei községet a Régiségtár néprajzi anyagában* összesen 17 darab hímzés képviseli. Ez az anyag nemcsak a három község hímzéseinek mintabeli kapcsolatairól tanúskodik, hanem érdekesen szemlélteti azt az összefüggést, mely a három falu munkái és az északi Mezőség közelebbi és távolabbi falvainak varrottasai között fennáll. E hímzések vallomása szerint Kolozs megyének ez a Szolnok-Doboka megyével határos területe a Mezőség néprajzi egységébe tartozik. Egymás között a három község, megint csak hímzések dolgában, igen szoros kapcsolatban áll, odaváló asszonyok vallomása szerint a minták jobbra egyeznek, s egy emberöltő előtt, e hímzések virágzása idején a minták kölcsönzésére, egyik faluból a másikba vándorlására is van példa. E mintákról több öregasszony állítja azt is, hogy „papírról“ (nyomatott hímzésmintáról) másolta le, de ahogy kiderült, csak a formát, a díszítményt számolta le a kötött technikájú mustráknál, a kivielezés módja, technikája, a térben való elrendezés és az arányok ennek ellenére jellemzően mezősegi maradtak. A helyi hagyomány — mint azt másutt is láthatjuk — sokkal erősebben nyilatkozik meg egy-egy idegenből vett minta megformálásában, mint magukban a díszítményekben.

Sajnos, minden adatot nélkülözünk, ami az itt közölt hímzések alakulástörténetét megvilágíthatná, vagy a különböző típusok időrendi váltakozását magyarázná. Fejlődéstani rendbe tehát nem állítjuk őket, csupán más hímzővidékek munkáinak ismerete alapján (a szálszámolásos, kötött technikájú munkák korábbiak a szabad rajzú, „írásos“ mintáknál) itt is ezt a sorrendet követjük. Az előbb említett csoport készültének időpontját, ha évszamszerűen nem is, de hozzávetőlegesen keltezni tudjuk néhány 50—70 éves öregasszony kelengyéje alapján, akik férjhezmenetelük előtt készítettek ilyenfajta párna-hímzéseket. A 17. képen bemutatott válaszúti abrosz belehímzett évszáma (1873) is ezt látszik megerősíteni.

* E közleményünkkel az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának egyikünk gyűjtéséből származó, részben dr. Szenthe István egyetemi klinikai tanársegéd (Budapest) nagylelkű adományából újabban szerzett hímzésdarabjait kezdjük el bizonyos csoportosításban ismertetni. — Az *Sz*-szel kapcsolt és *[]*-be tett számok a Szenthe István-féle, a *[]*-be lévő pusztas számok Szabó T. Attila gyűjteményének számát jelölik. A magántulajdon jelzését szintén *[]*-be tesszük. A községnevek után álló *K* betű Kolozs megye nevének rövidítése.

A három község közül a gyűjteményben Fejérd-Telekfarka¹ van a legnagyobb számmal, 11 darabbal képviselve. Ez a csoport magában véve azért is érdekes, mert igen különböző típusokat ölel fel, de meg azért is, mert egyazon mintának ugyanazon községből származó különböző változatát látjuk benne képviselve. A hímzésgyűjtők mindaddig kevés figyelemmel voltak a változat-anyag különbözőségének népi esztétikai jelentőségére, éppen ezért becsesek ezek a munkák.

Lássuk ezeketán egyenként a bemutatott hímzéseket.

Az 1. képen közölt párnacsúp mérete 60×21 cm; ebből a közép-minta szélessége, mesterke nélkül, 11 cm, egy-egy mesterke-csik pedig 5 cm; ez a mezősi munkák átlagos arányaihoz mérten szokatlanul széles mesterke. A mustra maga az Erdélyszerte igen gyakori és különösen a Székelyföldön kedvelt „fenyőágas“ mustra. Székelyföldi testvéreivel ez a fejérdi hímzés annyiban is rokonságot tart, hogy levegős elrendezésű, bár az ágak amazoknál tömöttebbek, vaskosabbak, de ugyanolyan apró, finom öltésekkel dolgozottak, szálánvarrott technikával, mint amazok. Ugyane gyűjteményben szerepel egy Kisdevecseréről származó, hasonló minta, amelyről más alkalommal szólunk; ez a fejérdinél jóval tömöttebb, szinte zsúfolt. E fejérdi minta jellemző részlete a középtengelyes elrendezés, mely a gyűjtemény más darabjain is szerepel, a Néprajzi Múzeum hímzései közül pedig Pujonból közöltünk egy ilyenféle munkát.² Valószínűnek látszik, hogy e fejérdi hímzésen a fenyőágas díszítványok közé helyezett négyszegletes s nem is mindig azonos alakú elemek valamelyik korábbi változaton még csak kisebb, közbeékelte és alárendelt szerepű mintarészek lehettek, s csak idővel vált belőlük hangsúlyosabb, nagyobb idom, mely itt már a fenyőágakkal egyenrangú díszítőelem. A minták egyes elemeinek ilyen hangsúlybeli eltolódásaira, egyes részletek aránytalan megnövekedésére éppen a mezősi hímzéseken több példára mutathatunk majd rá e gyűjtemény hímzéseinek ismertetése során. A szokatlanul széles mesterke is ilyenféle törekvés eredménye. A mesterke azonban — bár nemcsak mintázat, hanem méret tekintetében is azonos a középsík mustrájával (a hímző emennek felét ismételte!), még teljesen független ettől, annyira, hogy a mesterke fenyőágai nem esnek egy tengelybe a közép-mintáéival. Valószínű, hogy ugyane mintának valamelyik későbbi változatában már megtörtént a közép-minta és a mesterke díszítványainak összehangolása, illetőleg olyanmódon való elrendezése, hogy az egész mintát négy egyforma csik alkotja.³

A 2. képen egy országszerte általános, s Erdélynek úgyszólván minden hímző vidékén használatos csillagmintát mutatunk be jellemzően mezősi megfogalmazásban. Sajátosan mezősi mindenekelőtt a közép-mintához viszonyítva aránylag keskeny mesterke (az egész hímzőfelület 20×56 cm; ebből a közép-minta szélességére 15 cm esik, míg a két mesterke-csikra

¹ Telekfarka teljesen különálló, magától a falutól körülbelül négy-öt kilométerre lévő tartozéka Fejérdnek. Lakói jobbára Fejérdről telepedtek ki. Az alábbiakban egyszerűség kedvéért mindig csak Fejérd-et, illetőleg fejérdi-t írunk.

² L. tőlünk *Ismeretlenebb erdélyi magyar hímzéstípusok*. A Néprajzi Múzeum Értesítője XXXIII (1940), 13. 1. 41. á.

³ Hasonló eljárással sűrűn találkozunk szilágysági hímzéseken (Vö.: i. h. 27., 33., 34. á.).

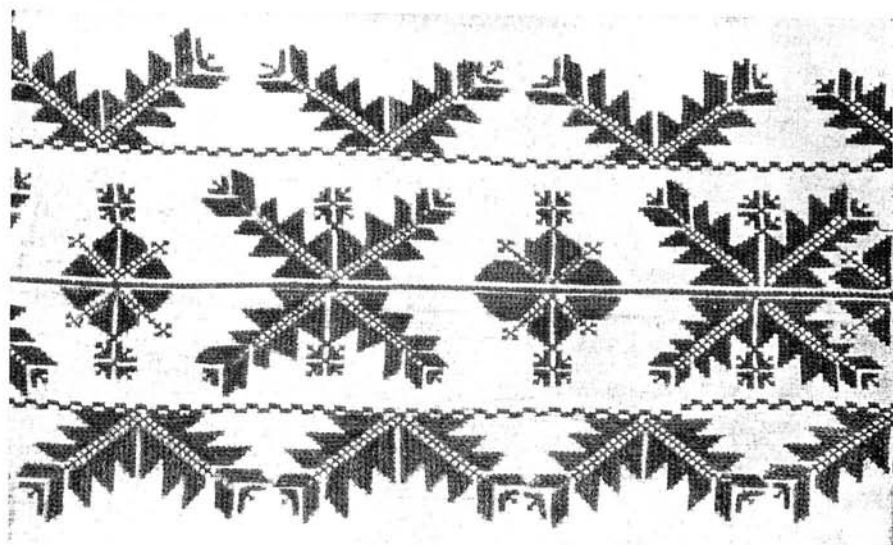
egyenként csupán 2—2 cm). A csillagminta helyi jellegzetessége nem annyira magukban a díszítményekben, mint inkább a felületkitöltés módjában mutatkozik. Egyfelől abban, hogy a csillagok ágait nem töltik ki tömören, mint más vidékek hímzői, hanem a körvonalon belül minden második kocka helye hímzetlen marad. Ezzel a felület megbontását célzó hímzőmóddal a gyűjtemény más mezősegi darabján is találkozunk. Ugyancsak mezősegi sajátossága e fejtéri hímzésnek, hogy a vászonalapnak a csillagok közé eső részeit fehér vagdalásos munkával varrják ki, ezáltal színbeli és technikai különbözőség folytán nemcsak változatosabbá teszik a munkát, hanem szebbé, gazdagabbá is. A hímző fejlett művészi érzékére vall, hogy mennyire sikerült a kétféle hímzésű felület közötti arányt, egyensúlyt eltalálnia. A kötött technikájú, vagyis az alap szálainak számolásával készülő mezősegi hímzéseken — mint alább látjuk — nagy kedvvel alkalmazták a vagdalásos felületkitöltést akkor is, ha a tulajdonképpeni minta nemcsak pirossal, hanem két színnel: pirossal és kékkel varrott. Egyébként ez a minta is aprólékos, finom kidolgozású; ez megint csak e vidék keresztöltéses (szálánvarrott) hímzéseire jellemző. Stílusban az apró, finom mesterke is igazodik a minta egész megjelenéséhez.

A 3. képen piros pamuttal hímzett fejtéri párnavéget látunk (mérete 19×62 cm). A mesterkét itt már egészen elhagyták; ez gyakori jelenség a mezősegi minták alakulástörténetében. A minta végződéseiből a két szél felé ki-kinyúló kacsaringók azonban mégis mintegy lezáró csíkot alkotnak, s ezekben — mondhatni — mintegy tovább él a mesterke emléke. Az ismétlődő díszítmények oly sűrűn állanak egymás mellett, hogy különösen ágas-bogas nyúlványaik révén, mintegy összekapcsolódnak. Figyelmesebben szemlélve, nem nehéz az alakulóban lévő középtengely vonalát felismerni. A díszítmény maga valószínűleg úri eredetű, de ilyen módon való alkalmazása, elrendeződése népi elgondolásból fakad. Igen szerencsés a tömöttebb, hangsúlyosabb felületeknek és a könnyedebb, hajló vonalas díszítményrészeknek megoszlása. E tekintetben, hangsúly és arány dolgában, a hímző öntudatlanul a nagyhírű nyugateurópai renaissancekori és barokkhímzések művészi elveit valósította meg annak ellenére, hogy a minta kivitele, formanyelve ezektől teljesen távol áll. Öltéstechnika dolgában is gazdag és változatos munka: a szarokat, körvonalakat láncöltéssel varrták ki, a tömött felületeket margit-öltéssel töltötték ki (ez a Mezősegen gyakori), a minta középső, vonalas részei pedig laposöltésesek.

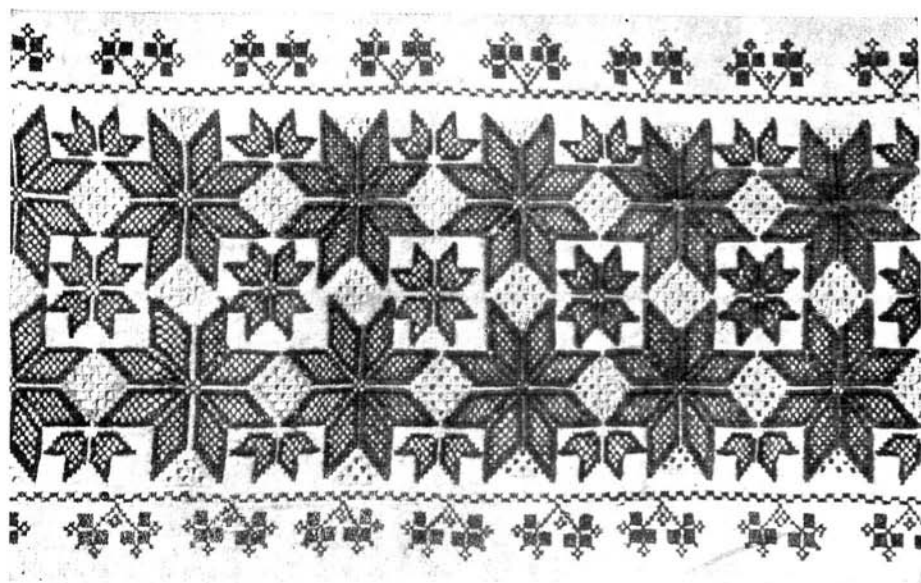
A 4. kép mintája párnavégről való. A hímzés mérete $93 \times 22,5$ cm, ebből a középcsík szélessége 14, a mesterkecsík pedig egyenként 4—4 cm. Mintázat tekintetében ez a példány is a középtengelyes mustrák csoportjába tartozik, amennyiben az azonos virágdíszítmények egy hullámvonalas szár két oldalán részarányosan helyezkednek el. Ez a fajta minta igen kedvelt a Mezősegen. A Néprajzi Múzeum gyűjteményében Vicéről két példányban van meg, ismerjük Szépkényerűszentmártonból;⁴ e gyűjteménybe pedig Buzáról és Magyarpalatkáról került egy-egy képviselője. Ha ezeket a mintákat egymással, azután pedig más vidék hasonló mustrájú hímzéseivel vetjük

⁴ L. ehhez: i. m. 48. és 49. á.

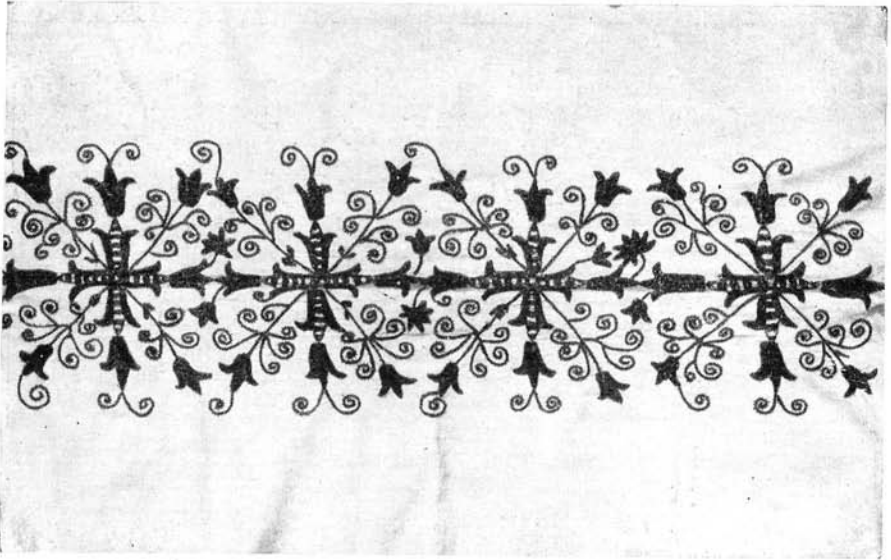
⁵ Lajtha László (Budapest) tulajdonában.

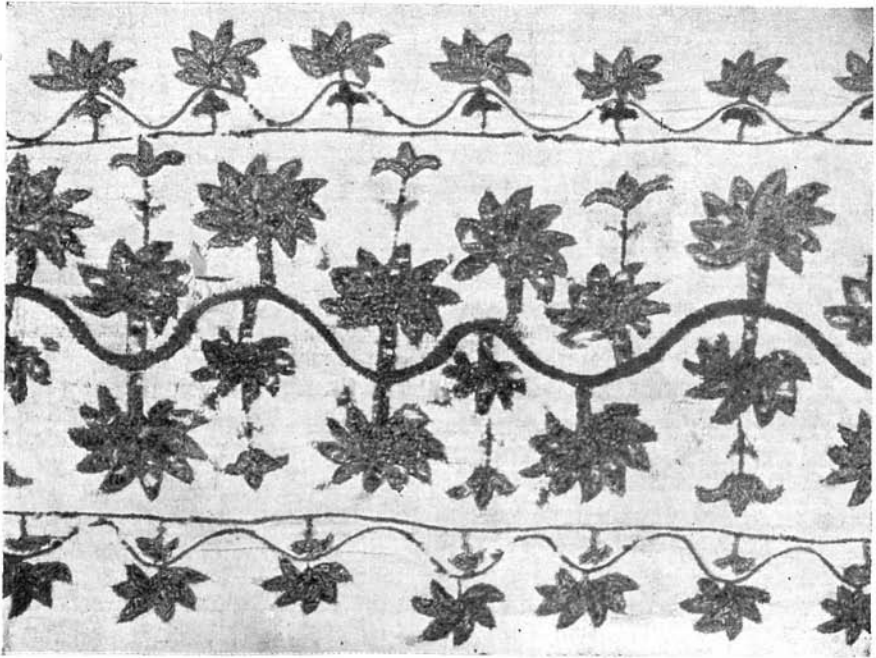
1. Párnavég-hímzés (Fejérd, K.) [Sz. 41].

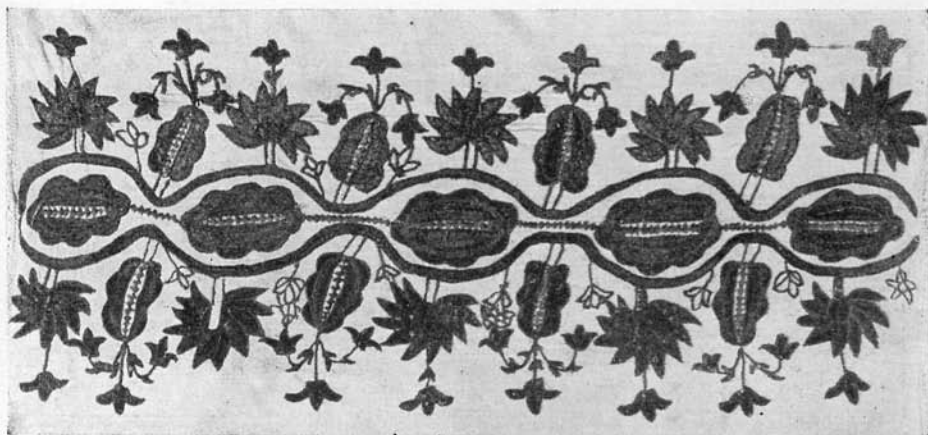
2. Párnavég-hímzés (Fejérd, K.) [Sz. 44].

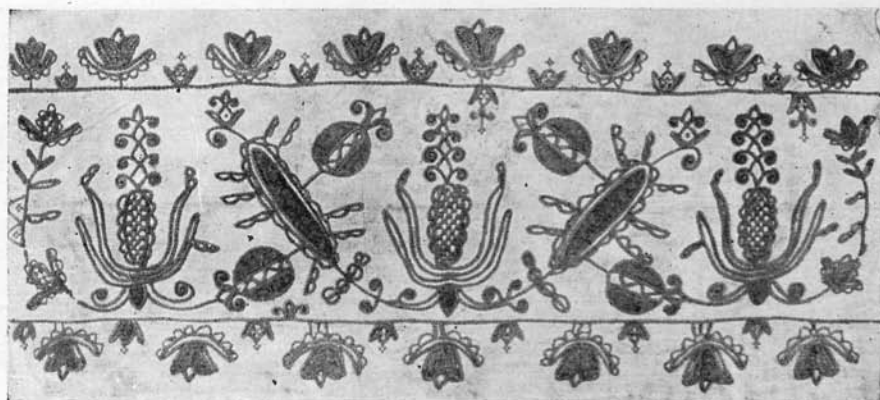
3. Párnavég-hímzés (Fejérd, K.) [Szenthe István dr. tulajdonában].

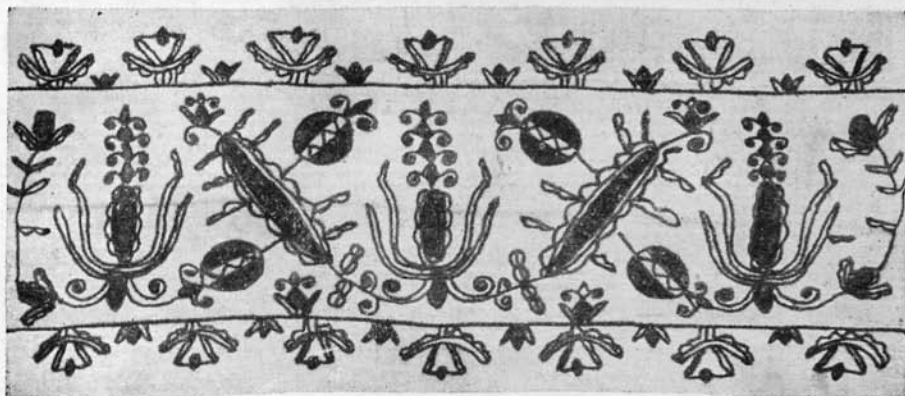
4. Párnavég-hímzés (Fejérd, K.) [Sz. 37].

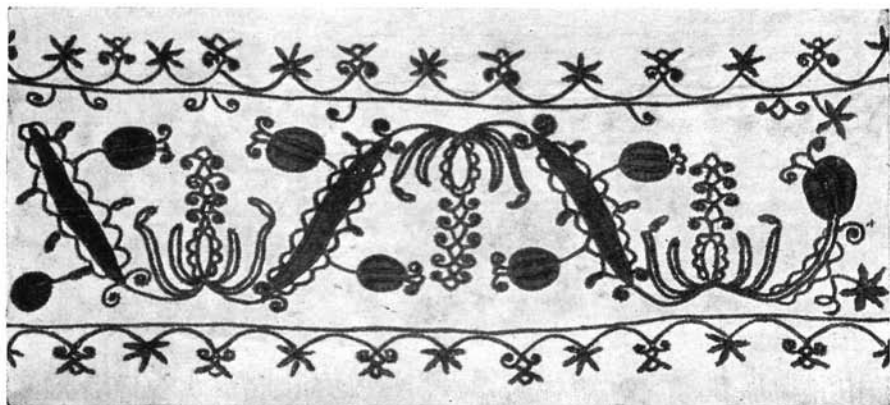
5. Párnavég-hímzés (Fejérd, K.) [Sz. 34].

6. Párnavég-hímzés (Fejérd, K.) [Sz. 36].

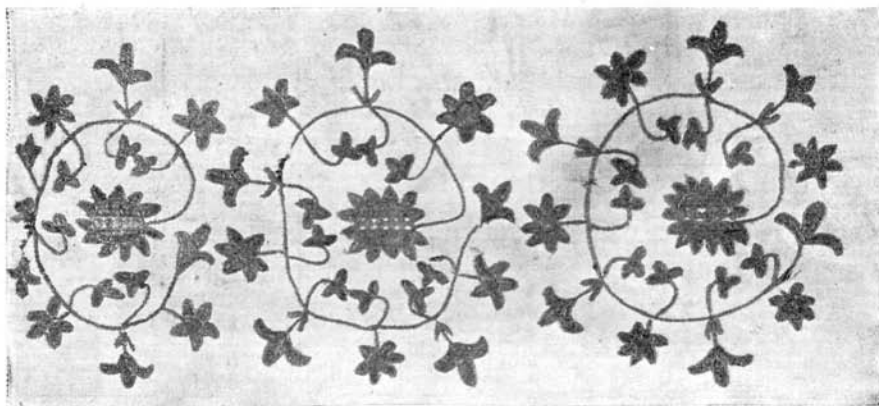
7. Párnavég-hímzés (Fejérd, K.) [Sz. 42].

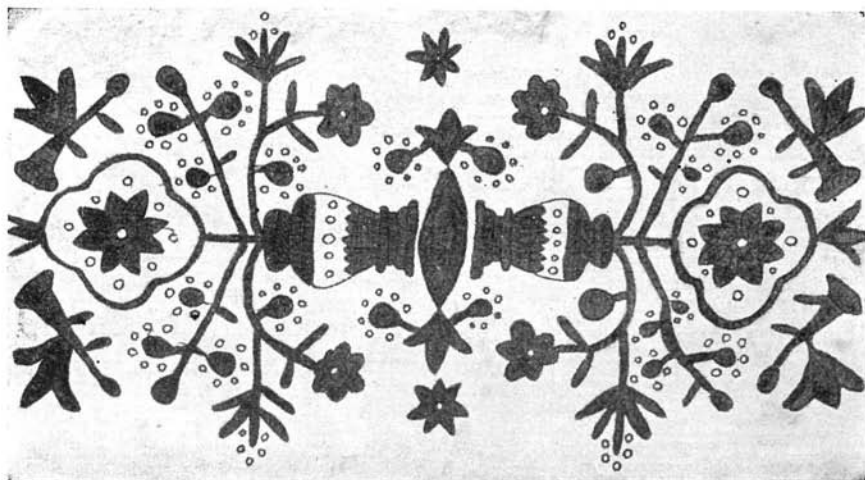
8. Párnavég-hímzés (Fejérd, K.) [Sz. 38].

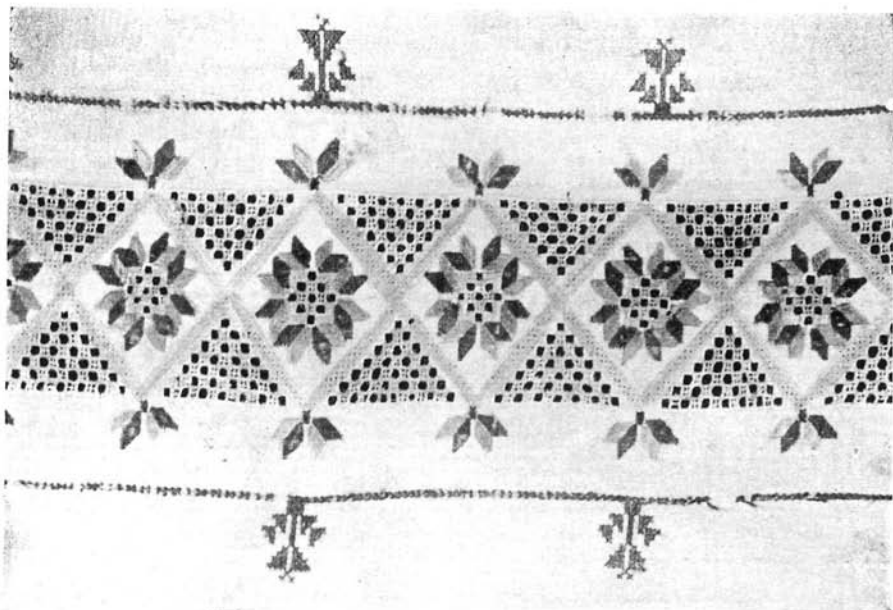
9. Párnavég-hímzés (Fejérd, K.) [Sz. 43].

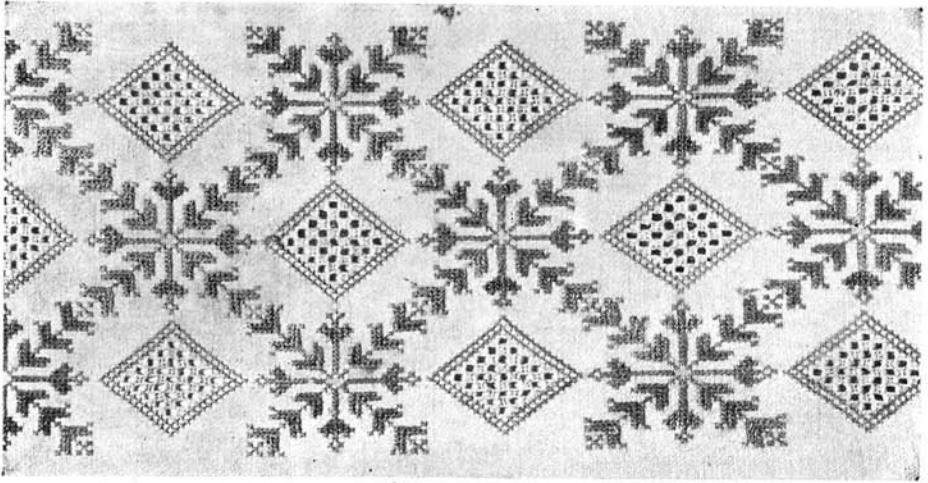
10. Párnavég-hímzés (Fejérd, K.) [Sz. 40].

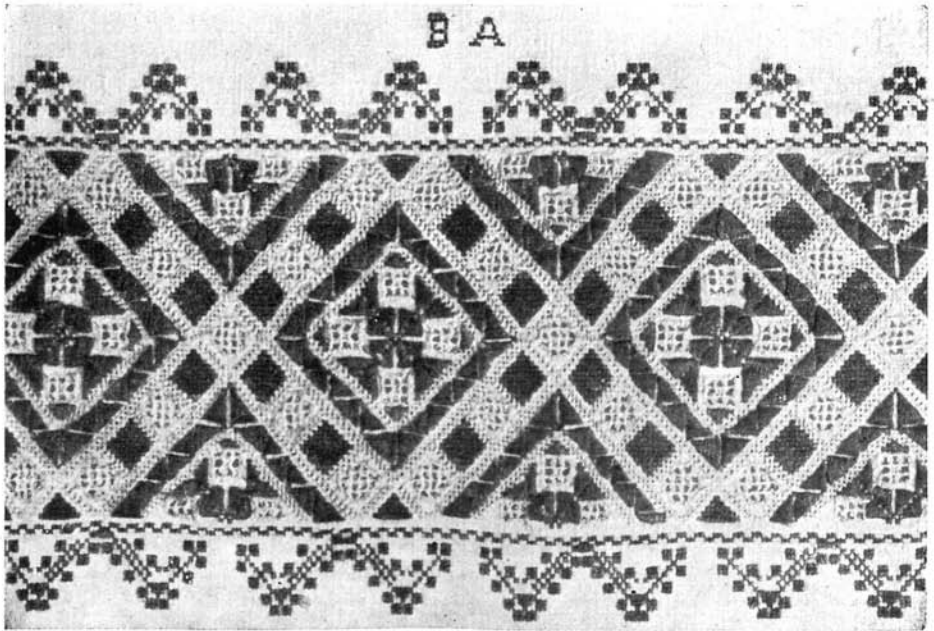
11. Párnavég-hímzés (Fejérd, K.) [Sz. 4].

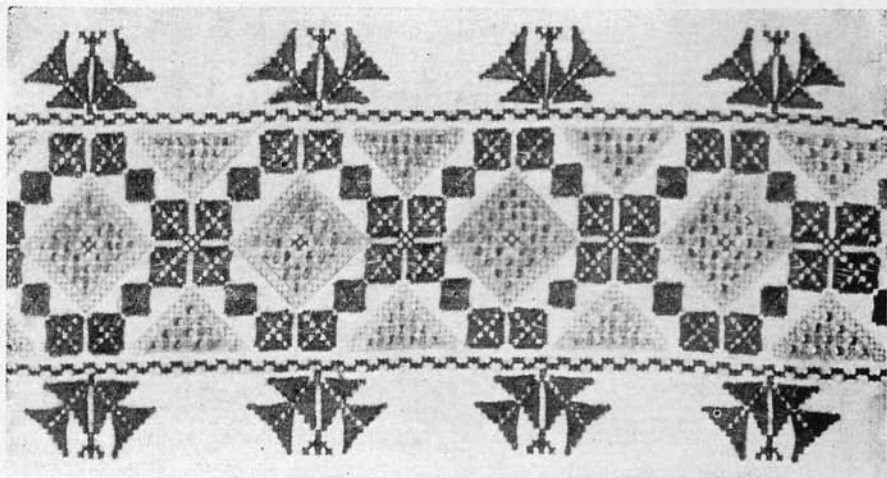
12. Párnavég-hímzés (Bonchida, K.) [224].

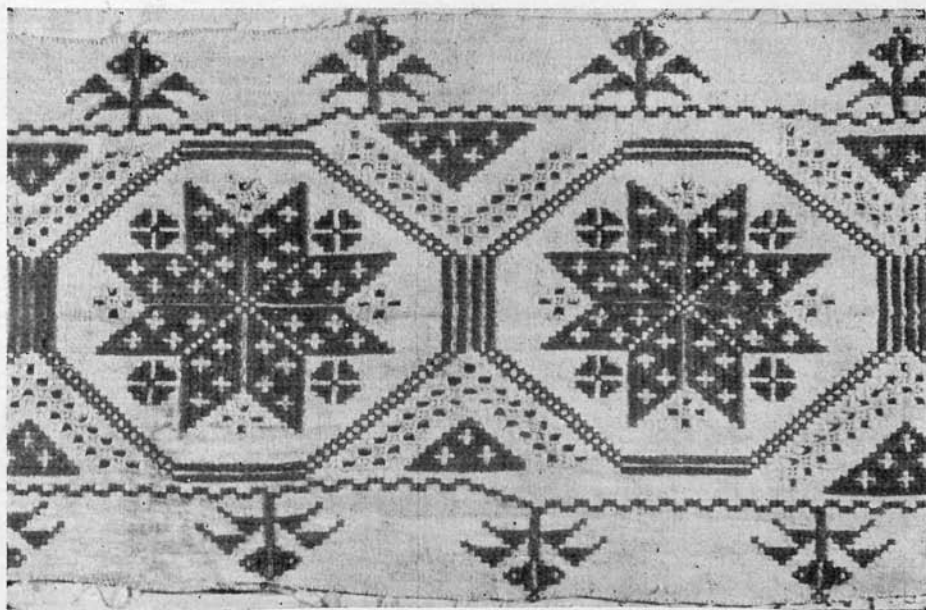
13. Derekaljvég hímzése (Válaszút, K.) [Sz. 7].

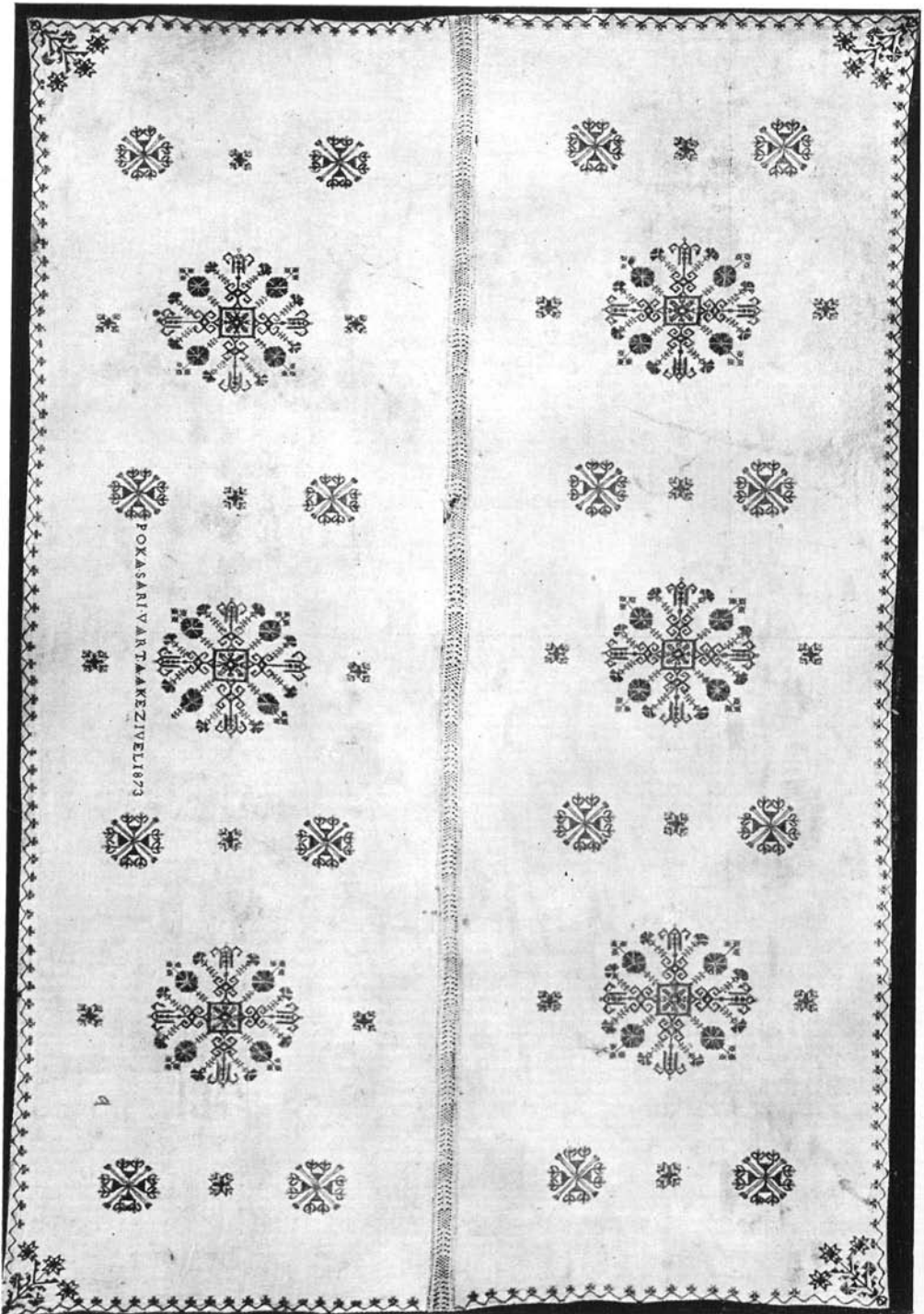
14. Párnavég-hímzés (Válaszút, K.) [Sz. 5].

15. Párnavég-hímzés (Válaszút, K.) [Sz. 8].

16. Párnavég-hímzés (Válaszút, K.) [Sz. 6].

17. Hímzett abrosz (Válaszút, K.) [7].

össze (pl. a kalotaszegi „íráso” hímzéseken szereplőkkel), szembetűnő a mezősegi munkák azonos megformálása és kivitelezése. A mezősegi munkákon mindig nagy, tömött virágok nőnek ki a vaskos, sokszor nehézkesen hajló szárból, jobbára levéltelenül, s feltűnő, hogy a foltszerű díszítmények csaknem minden részletezést nélkülöznek. Rendszerint az öltés-technika is egyező: a fejrődi példányon száröltés-körvonal keretezi a margitöltéssel kitöltött felületeket.⁶ E munkán kellemesen töri meg a tagolatlan felületek egyhangúságát az, hogy a körvonalak kék, a belső felületek piros pamuttal hímzettek. E két színnek a kétféle öltésmóddal kapcsolatos ilyen módon való alkalmazását ugyancsak több mezősegi hímzésről ismerjük.⁷ E hímzés mesterkéje a vidékünkön kedvelt hullámvonalas száron ülő, s a középmintához méretben és alakban hasonló virágok sora. Hasonló szegélyt látunk az említett búzai hímzésen is. Az egész munkára jellemző az, hogy esetlegességeket, egyéni rögtönzéseket sokkal kevésbé tűr meg, mint a többi, alább tárgyalandó szabadrajzú fejrődi minta; ez talán a kisebb, térkitöltő részletek teljes hiányából is magyarázható.

E mintának hegyesszirmú virágait látjuk viszont azon a fejrődi párna-hímzésen (5. kép), amelyet ugyancsak a középtengelyes minták csoportjába sorolhatunk. Mérete 56×22 cm, mesterkéje nincsen, de ezt látszik helyettesíteni a szegélycsikként a mintát kétoldalt lezáró kis virágok sora. S annak ellenére, hogy e virágok szervesen kapcsolódnak az alattuklévőkhöz, szinte azokból látszanak kinőni, mégis valószerűnek tartjuk, hogy a valamikori mesterke maradványai. E feltevésünket nemcsak arra alapozzuk, hogy a mesterkének ilyen, a középtengelyes mintába való beleolvadása sok erdélyi példával igazolható, hanem arra is, hogy ugyanilyen háromszirmú kis virágokkal sok mezősegi hímzés mesterkecsikjában találkozunk. A középtengelyt egymással összekapcsolt, vaskos virágok sora alkotja. Ennek két oldalán hullámvonal követi a tengelyt. Az ilyen kettős hullámvonal a mezősegi hímzéseken nem ritka, a Néprajzi Múzeum gyűjteményéből négyet is közöltünk,⁸ a budapesti Wolfner-gyűjteményben is van egy jellemzően mezősegi, de sajnos, lelőhely-megjelölés nélküli kettős fűzérés hímzés, s az itt lefrandó gyűjteményben sem hiányzik. Ezek közül egy igen szép, szabályos mintázatú szerepel Devecserből, kettőn pedig a fejrődihez hasonlóan, a kettős fűzér már nem kereszteződik, hanem már csak közelít egymáshoz. Egyben a virágok, levelek részletei is veszendőbe mennek.⁹ Ezen a hímzésen azonban sokkal kevésbé elrajzoltak a díszítmények és részleteiben dúsabb a kidolgozás. A virágok belsejében sakktáblaszerű a kitöltés, s a virágok pontosabban fekszenek egymás metszéspontjában, vagyis egymással szemközt. A virágok karcsúbbak, nem ennyire zömökek, a száruk hajlatai pedig lágyabbak. A fejrődi munkán evvel szemben világosan megfigyelhetők a népi elváltoztatás önkényességének példái, amelyek végül a minta szétesését, illetőleg új minta létrejöttét eredményezik. A

⁶ Ezen öltés-technikák ilyenféle mezősegi alkalmazására l. *Ferencz Kornélia és Palotay Gertrud: Hímzőmesterség*. I. kiadás, Budapest, 1932. 132. á.

⁷ U. o. IV. t. 5. á. és idézett tanulmányunk 54. és 59. á.

⁸ I. h. 50, 51, 52 és 53. á.

⁹ E mintának édes testvérét éppen Telekfarkáról Gönyey Sándor közölte [Magyar Iparművészet (Muskátli) XLIV, 4. sz. 27. l. alsó kép.]

kisebb, térkitöltő díszítmények itt még nem tűntek el teljesen, de elhalványultak: csak körvonalukat varrták ki és a többi díszítménnyel ellentétben nem töltötték ki belső felületüket. Ez lehet elcsökevényesedés, de lehet, hogy a mintának csak valamely későbbi változatán töltődnek be e hímzés-elemek. Minthogy a tömötségre, zsúfolásra való törekvés csak hosszas népi gyakorlat következménye, könnyen lehet, hogy az alakulástörténetnek ez a menete a valószínűbb. A fejrődi hímzés kidolgozásmódja a jellemzően mezősi, vagyis száröltéssel körülvarrt margit-öltéses felületkitöltés.

Ugyancsak Fejrőről került elő a 6. kép hímzésének egy épebb változata,¹⁰ amelyiken kevesebb az elrajzolódás, pontosabb és gondosabb a vonalvezetés. Mesterkéje is azonos evvel, csak hogy teljesen betöltött. A 6. és 7. képen közölt két párnaveghímzés egyébként ugyanannak a mintának különböző változatát szemlélteti. Az előbbinek mérete 57×23 cm, az utóbbié 55×23 cm; ebből mindkettőnél 15 cm esik a középső mintacsík szélességére, míg a mesterkéék egy-egy csikjára csupán kb. 3 cm jut. Ami magát a rajzot illeti, első rápillantásra e két hímzés mintázata szinte azonosnak látszik. De a minta kivitelezése már igen különböző, amennyiben a 6. képen látható felületkitöltések sokkal aprólékosabbak, ötletesebbek és a részletekben dúsabbak. A minta egyébként mindkét változatban már meg lehetőségen eltávolodott a feltehető úri mintaképtől; ez kétségkívül hosszas népi gyakorlat következménye. Megkapta ezalatt a minta jellemzően helyi kiképzését, rajzát és kidolgozásmódját. A díszítmények inkább csak folt-szerűségükkel hatnak, semmint rajzokkal, a körvonalak egyszerűsödnek, a részletek már jobbára csak jelezve vannak. Mindez azonban másfelől azt eredményezi, hogy a munka erőteljes, határozott, szinte monumentális. A hímző ügyelt a betöltött és üresen hagyott részek kellemes váltakoztatására. A 7. kép hímzésének mesterkéjén csak a körvonalakat hímezték, az előbbin a virág már betöltött, a levelek azonban még nem. A kisebb és nagyobb formák, díszítményrészletek kellemes megoszlásának elgondolásában is szabadon érvényesült mindkét változatban a kivitelező egyéni elgondolása. Erre jellemző néhány részlet, pl. az, hogy a 6. mintán a margit-öltéses felületkitöltést külön is átvarrták olyan módon, ahogyan a torockói hímzések laposöltéses virágszirmai szokás. Ugyanezen a mintán a sakk-táblaszerű virágbelső, a kacsok kerekdedebb domborulatái a gondosabb kidolgozást bizonyítják. Az ilyen kunkorodó kacsokat a gyűjtemény más mezősi hímzésén is megtaláljuk. Az azonos mintájú mesterkéék is csak a felületkitöltés módjában különböznek. Mindkét munkát piros pamutlál hímezték.

A 8. és 9. képen újra egyazon minta két különböző változatát hasonlíthatjuk össze. Méretük is csaknem azonos, amennyiben az előbbinek hossza 55, az utóbbié 59 cm, szélessége pedig mindkettőnek 22 cm, amiből a belső mintacsíkra 15 cm esik. Némi eltérést mutat a mesterke szélessége, amennyiben az elsőn 3, az utóbbin 3.5 cm-re készítették. Nem nehéz e mintában az erősen elnépiesedett formák, s a jellemzően helyi kivitelezés ellenére is az úri hímzsmintaképet felismerni; azt a renaissanceszerű virágindát, melynek hullámvonalas fűzéréből virágok, levelek, bimbók nő-

¹⁰ Ugyanott, felső kép.

nek ki. Megtaláljuk azt az elrendezésmintát is, mely szerint a hullám öbléből kinövő középvirágok mindig váltakozó állásúak. Maguk az elemek (virágok) már szinte a felismerhetetlenségig eltávolodtak az úri mintától, s közelebb állanak más mezősségi minták díszítőelemeihez, mint úri őseikhez. Jó példa erre a nagy középvirág kunkorodó, kacsos megformálása. A minta szétesési folyamatára pedig jellemző, hogy a 9. kép hímzésén a virágok elszakadtak tengelyüktől, száraik már hiányoznak. A két változaton az egyes elemek aránya is különbözik: a 9.-en vastagabbak egyes díszítőelemek, nyilvánvalóbb a hímzőnek az a törekvése, hogy az üresen maradt felületeket betöltse. Nyilván ez a törekvés eredményezte azt is, hogy a középvirág felső kacsái túlnővekedtek, ami által az egész virág alakja megváltozott. A szétesési folyamat nyomában itt tehát már látszanak az újat teremtő esztétikai törekvések első lépései. A 9. kép mesterkéje is tömöttebb, stílusban a belső mintához áll közel, míg a 8. hímzésen a Mezőségeen gyakori hullámvonalas, virágos inda áll előttünk újra. Egyébként mindkét munkát a már említett mezősségi modorban, a kétféle öltésfélével dolgozták, piros pamutfonállal.

A XVII—XVIII. századi magyar úrihímzések egy országszerte általános mintáját szemlélhetjük a 10. kép hímzésén, mezősségi megfogalmazásban (a párnavég hímzésfelülete 60×24 cm). Ez a csigavonalban körbe-kunkorodó virágág, melynek végéből az egész hajlatot betöltő nagy virág nő ki, tulajdonképpen török eredetű, s a kalotaszegi „írások” hímzéseknek is kedvelt díszítőeleme. Valószínű, hogy ott is, itt is a református templomok úrasztali terítőinek nyomán vált ismertté és kedveltté. Az úrasztali terítőknél ez a minta ugyanis több, mint két évszázadon át egyik legelterjedtebb sarokdíszítőeleme volt és még napjainkig magában Erdélyben is sok száz példány maradt fenn belőle. Minthogy ez a mustra Kalotaszegen is szerepel, de a fejedői lényegesen eltérő megformálásban, újra bebizonyosodik, hogy egy-egy néprajzi tájegység hímzésállományára nem annyira a minta, a díszítőelem jellemző, mint az, hogy milyen alakítja, hogyan dolgozza ki azt egyik vagy másik. Így pl. a 10. kép hímzésén jellemzően mezősségi a mesterke hiánya, a levegős elrendezés, s az, hogy a részletek teljesen elmaradnak s ezzel szemben a jelentősebb díszítőelemek megvastagodnak, végül pedig a Mezőségeen jellemző öltéstechnika: a száröltéses körvonal és margitöltéses felületkitöltés. A népi elrajzolódás ellenére az úri mintaképből megőrződött a könnyedség, az elemek egymásközötti aránya. Ezeket a jeleket más úrihímzés-eredetű hímzsmintán is megtaláljuk a Mezőségeen, mégpedig három, a Néprajzi Múzeum gyűjteményében lévő, Vicéről származó párnavég-hímzésen.¹⁴

A mezősségi hímzéseknek egy különleges, máshonnan mindezideig nem ismeretes, s az irodalomban sem közölt hímzsmintáját a 11. képen látjuk (a hímzésfelület mérete 59×32 cm). A vízszintes irányban elhelyezett, talapatukkal egymással szembe fordított cserépből vagy kancsóból kinyúló két nagy virágbokor gyűjteményünkben több példányban szerepel Vajdakamarásról és Keszűből. Ha figyelembe is vesszük e változatok jelentős mintabeli eltéréseit, e több ponton való előfordulás mellett szövi, hogy ez

¹⁴ Vö. i. h. 15. l.

a ritka, különös mustra a Mezőségen általános lehetett. Eredetkérdéséhez csak annyit tudunk mondani, hogy a virágbokor, vagy inkább virágváza renaissancekori díszítmény, azonban úri, sőt eddigi ismereteink szerint népi hímzéseken sem alkalmazták vízszintesen fekvő, vagy pedig egymásnak fordítva. Úgy látszik tehát, hogy itt egy átvett díszítménynek sajátosan helyi és a szükséghez képest módosított elhelyezésben való alkalmazásáról van szó (E díszítményt ugyanis párnacsúpon csak ilyen elhelyezésben lehetett jól alkalmazni). A gyűjteményben lévő s ezidőszerint egyedül ismeretes változatok sorában a fejrődi példány a mintát még eléggé ép állapotban mutatja, mely még nem hullott szét, még nem különültek el egymástól az elemek. A fejrődi hímzés egy keszűi munkához áll legközelebb, amennyiben ezen is megtaláljuk a virágokat körülvevő pontsorokat. Jellemzően mezőséginek mondható a felületek vaskossága, a részletek hiánya, a mesterkenéklültség, s a piros pamutból dolgozott mezőségi öltésmód.

Az említett gyűjteményben lévő egyetlen bonchidai hímzés (12. kép) e vidék finom, aprólékos kötött technikájú hímzéscsoportjába tartozik, s annak egyik jellemző darabja.¹² Ugyanezt a csillagmintát a szomszédos községekből keresztöltéses kivitelben is ismerjük, a bonchidai hímzésen azonban laposhímzéssel varrták ki a csillagokat, míg az őket körülvevő felületkitöltések vagdalásosak. A minta szépségét, változatosságát részben annak is köszöni, hogy a csillag szárai váltakoztatva pirossal és kézzel hímzettek, nemcsak a középső mintán, hanem a szegélyen is. A fehér vagdalásos részek mentén, a középső csillagok körül olyan keskeny, ugyancsak fehérrel kivarrt szálszorításos, rézsutos kocka-sort látunk, mely néha kalotaszegi vagdalásos munkáknak is kísérelője, s amelyet Fejrőd, Telekfarka, Bonchida és Válaszút hímző asszonyai „angyalozás”-nak neveznek. Különös, hogy a kétoldali lezáró mintán túl még külön mesterke-csíkot hímezték, olyant, amely semmiféle mintabeli, vagy stílusbeli összefüggésben sincs a középmintával. A mesterke elválasztó vonalán elstilizált, keresztöltéses virágbokrocskák sorakoznak. A hímzésfelület itt is a szokásos méretű: 58×16 cm, amely utóbbi szélességből 11 cm esik a középmintára s a mesterke-csíkokra egyenként 2.5 cm.

Nagyon közel áll e hímzéshez stílusban, megjelenésben egyaránt a 13. képen látható válaszüti derekaljvég (mérete 99×15 cm). Csipkeszerűen finom, aprólékos kidolgozás jellemzi, mint a bonchidai munkát. Csaknem azonos mintázatú hímzések Szépkenyerűszentmártonból is kerültek a gyűjteménybe. Ezeken azonban még ott látjuk a mesterkét, míg a válaszüti példányon ez már, jellemző módon, elmaradt. A mértanias elrendezésű mintában vagdalásos és piros keresztöltéses részek váltakoznak. Eltér e munka az említett szépkenyerűszentmártoni daraboktól avval a sajátosságával is, hogy vagdalásos négyszögeit kettős piros keresztöltéssorral vették körül, miáltal, a szín és technika különbözősége folytán, e részek még inkább hangsúlyozódnak és díszítenek.

Ugyancsak a mértanias minták csoportjába tartozik a 14. képen közzelt párnavég-hímzés; ez azonban, megjelenését, stílusát tekintve, nem az

¹² Megjegyzendő, hogy egyikünk helyszíni ismeretei alapján a bonchidai kézimunka általánosabb típusa az alább ismertetendő 14. és 15. kézimunkával egy tőről szakadt.

előző munkával, hanem sokkal inkább a 2. képen látható telekfarki hímzéssel tart rokonságot. Ugyanolyan tömött, mértánias mintája van, mint annak. Éppen tömörségénél fogva előnyére válik a piros pamuttal, — részint keresztöltéssel, részint laposhímzéssel — és fehér (kendercérnás) vagdalásos munkával kivarrt felületek sűrű váltakoztatása. Igen aprólékosan dolgozták ki ezt a munkát is, de sűrűsége miatt nem kelti a könnyed csipkeszerűségnek azt a benyomását, amit az előtte közöltön megfigyelhettünk. A mesterke viszonylagos keskenysége itt is feltűnő: a hímzés hossza 60, szélessége 17.5 cm; ebből 11.5 cm esik a közép mintára és csupán 2.5 cm egy-egy mesterkecsíkra. Ebben is, meg hogy a természetszerűbb mesterkeminta semmi kapcsolatban nincsen a közép mintával, e* darab megint az említett (2. kép) fejrődi hímzéshez áll legközelebb. A válaszüti hímzés mesterke-mintája egyébként alighanem az e vidéken gyakori villaalakú, leveles ágak továbbfejlesztése. Ily módon itt már meg-megszakított hullámvonal alakult ki, s úgy lehet, ebből fejlődött a mezősegi hímzéseken szinte általánosnak mondható hullámvonalas mesterkeinda. A tulajdonjegyek helyén itt behímzett B. A. betűt látunk.

Sokban hasonlít ehhez a hímzéshez a 15. képen bemutatott darab. Ezen ugyan az arányok már eltérőek, mert 98 cm-es hosszúságához csak 12 cm széles, s ebből csupán 6.5 cm esik a középsík szélességére, a mesterkére pedig egyenként 2.5 cm, ami által a mesterke itt aránylag nagyobbak tűnik fel. A mesterke-minta az igen gyakori, ismétlődő virágbokor, mely itt meglehetősen elrajzolt, elstilizált alakban jelentkezik, s a közép mintától merőben független. Ez a mértánias mintázatú középrész aprólékosan dolgozott, sűrű felületeit (a kockákat) azonban megtörték, s a piros pamuttal, laposöltéssel kihímzett mintában helyenként hímzetlenül hagyták a vászonalapot, mindig egy-egy kockányi területet, hogy így a fehérén maradt részekből még külön minta adódjék. A vagdalásos négyszögek középet igen ötletesen piros kereszt szemekből összetett apró mintával töltötte ki a hímző; kétségtelenül tudatosan használta fel ilyen módon a színellentétekből adódó művészi lehetőséget. Érdekes, hogy ugyanezt az eljárást a gyűjteménynek két, Szépkényerűszentmártonból származó hímzéspéldányán is megfigyelhetjük. A vagdalásos négyszögek egyébként itt is a már említett „angyalozás“ nevű szálszorítással varrattak körül. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a piros pamuthímzéses felületeknek már említett megbontását. Ez az eljárás ugyanis keresztöltéses hímzéseknél igen gyakori, elég példaképpen a következő kép mintájára mutatnunk. Itt azonban azért érdekes, mert laposöltéses hímzést bontottak meg ily módon, amikor tehát már nem igazodtak az alap szálaihoz. Minthogy ezt a mintát valamikor bizonyára keresztöltéssel varrták ki, s csak később egyszerűsödött és gyorsult a munka laposöltéssé, a technika-adta díszítő eljárás, mint látjuk, tovább él még akkor is, amidőn már olyan új öltésféléket használ a hímző, ahol ez indokolatlan.¹³

¹³ Hasonló eljárást figyelhetünk meg az erdélyi szászság némely szabadrajzú, láncöltéses hímzésén is, ahol a korábban szálánvarrattal dolgozott felületek hímzetlenül hagyták keresztteekéit ennél az újabb öltésféléknél is üresen hagyták, ami nem kis kényelmetlenséget jelenthetett a hímző számára, mint minden anyagszerűtlenség és a technikán elkövetett erőszakoskodás.

A 16. kép mintája is ugyane csoportba tartozik: az ismert csillagidom piros pamuttal, szálánvarrottal hímzett ismétlődő díszítőmunkái közé és köré fehér vagdalásos hímzést helyeztek. A hímzés változatosabbá tételét szolgálja ez is, mint a csillagnak hímezetlenül hagyott, kereszttekkel megszakított felülete. Ötletes a csillagágak közé helyezett piros keresztöltéssel és fehér vagdalással hímzett kis csillagok váltakozó elhelyezése. Ez is éppen úgy a hímző egyéni elgondolásából fakadhatott, mint az az eljárás, hogy a mesterke fogazott elválasztó-vonalát megtöri, ami nyilván a hímzés valamely fogyatékoságából — egyes mintarészek elcsúszásából — következhetett. A 87×18 cm-es hímzett felületről itt is 11 cm esik a középcsík mintájának szélességére és csak 2.5 cm a mesterke egy-egy csíkjára. A mesterke itt is aprólékos és finom ismétlődő virág, amely teljesen független a középmentától.

Utolsónak szólunk a 17. képen bemutatott érdekes abroszról (Mérete 170×115 cm). A két vászonszél közötti fehér vert csipkével fogták össze. Magától értetődő, hogy mintázata, illetőleg a minták elrendeződése, alakjánál, rendeltetésénél fogva is, eltér a párnavégek eddig tárgyalt hímzés-mustráitól. De az egyes díszítőmunkák között nem nehéz a stílusbeli, sőt mintabeli kapcsolatot kimutatni. A díszítőmunkák egyike-másika ott is fellelhető. Az abroszt is igen apró, finom, részletező kivitel jellemzi, mint a vidék kötött technikájú hímzéseit. A belső tér hat azonos nagy mintáját négy kisebb és négy nagyobb díszítőmunkával vették körül, s ezzel igen jól oldották meg a felület részarányos tagolását, s egyben el is kerülték az egyhangúságot, mely az azonos méretű elemek ismétlődéséből adódott volna. A sarokminták az úrhímzések sarkaiban gyakori virágbokrok egyszerűbb testvérei. A terítőt körülvevő szegélycsík pedig a párnavégek mesterkéjén is gyakori hullámvonalas füzér. A hímzés minden részlete piros pamuttal, keresztöltéssel (szálánvarrottal) kivarrt, az a felirat is, amelynek népien együgyű, különös szövegét (POKA. SARI. VART. A. A KEZIVEL 1873) az abrosz egyik hosszanti oldala mentén helyezte el a hímző.

Palotay Gertrud

Szabó T. Attila

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Két, Krisztust az Olajfák hegyén ábrázoló ismeretlen erdélyi dombormű a XV. századból. A Dunántúli Szemle 1940. évfolyamában már megtörtént az első kísérlet Krisztust az Olajfák hegyén ábrázoló hazai gótikus domborműveink összegyűjtésére és stíluskritikai alapon való feldolgozására.¹ Azonban ekkor Erdélynek az anyaországhoz azóta visszatért részei még megszállás alatt voltak s így a magyar kutatásnak nem volt módjában az erdélyi emlékeket a helyszínen tanulmányozni. Erdély műemlékanyagának megismerésére tehát csak az 1914–18-as világháború előtti, ma már avult fényképekből, vagy Roth Viktornak a magyarságtudomány szempontjából erősen elfogult munkásságából nyílt lehetőség. Azonban Erdély egy részének felszabadulása után kelet felé is megnyílt az út a magyar kutató előtt. Az idevonatkozó kutatások tehát 1941-ben már a helyszínen voltak folytathatók. Az alábbi sorok e véglegesnek még ma sem mondható kutatómunka eredményeiről kívánnak beszámolni.

Tudományos irodalmunk Nagymagyarország területén ezideig hét darab Krisztust az Olajfák hegyén ábrázoló domborművet tartott nyilván. Ez az emlékesoport újabban két további alkotással bővül s ezzel a Nagymagyarországon ismert domborművek száma kilencre s az Erdélyben lévőké négyre emelkedik (1. kép).

1. Krisztust az Olajfák hegyén ábrázoló domborművek előfordulási helye

Az egyik dombormű Földvállról való s meglehetősen rongált állapotban maradt ránk (2. kép). Négyzetet megközelítő tükrében jobboldalt, az Olajfák hegyének szikláján, a nyomokban kivehető kehely előtt térdepel Krisztus: feje, felsőteste s minden bizonnyal imára kulcsolt keze letörött már és csak keresztel díszített diasköre őrizte meg fejének szélrajzát. Aránylag épen fennmaradt alsó testét hatalmas ráncokban leomló köpeny takarja; emiatt csupán jobb lábafeje látszik. Krisztus feje fölött a jobb felső sarokban egykor égből

¹ Ifj. Csemegi József: Krisztus az Olajfák hegyén (Kny. a Dunántúli Szemle 1940 évf. 43. l.).

alászálló angyal volt látható. Belőle csak bal kezefeje maradt meg épen, amint a Jézus feje fölött ellebbenő mondatszalatot tartja. A mondatszalat nagyjából az Istenember testtartását követi s a szemet a dombormű bal alsó sarkába vezeti, hol a Krisztust kísérő tanítványoknak majd felismerhetetlenségig elroncsolt alakja vehető ki. Mögöttük fonott vesszőkerítés s a háttérből kiemelkedő két erősen stilizált lombozatú fa tűnik elő.

A faragvány képszerkesztés szempontjából igen laza s típus szerint hazai emlékműanyagunk egyik csoportjába sem sorozható be. Faragása vidéki kőfaragó kezére vall, ki mind a kompozíció, mind pedig a faragástechnika szempontjából gyöngye képességekkel rendelkezhetett. Épen ezért a dombormű pontosabb kormeghatározása is nehézségekbe ütközik, de annyi a hazai emlékanyag ismeretében mindenesetre megállapítható, hogy faragványunk a XV. század első harmada előtt nem készülhetett el mert a nagyszebeni és szászsebesi, minden valószínűség szerint azonos kéztől származó s hasonló tárgyú domborműveket időben nem előzhette meg.

A másik faragvány Kolozsváron a Szent Mihály templom déli falába van befalazva s az idő ugyancsak erősen megviselte (3. kép). Alakja álló téglalap, melynek alján s baloldalán építészeti formaelemek gyér, de biztosan megállapítható maradványai vehetők ki. A fal hézagaiból ítélve valószínű, hogy a domborművet egykor felülről is architektúra (kőszátortető és fiatornyok) zárta le. A tulajdonképeni dombormű alsó felét sziklás táj tölti ki, mely előtt egykor a tanítványoknak ma már felismerhetetlenségig elpusztult fekvő alakja volt látható. A sziklák jobboldalt esúcsban végződhetnek, ezen állhatott a kehely, mely előtt balról Krisztus térdelt. Alakja s a kehely felé kinyújtott két karja még ma is eléggé kivehető. A kehely fölött újra hatalmas törésfelület éktelenkedik, azonban aljának vonalából arra következtethetünk, hogy a dombormű a jobb felső sarokban felhőket ábrázolt, melyből minden bizonnyal az Atyaisten tekintett alá.

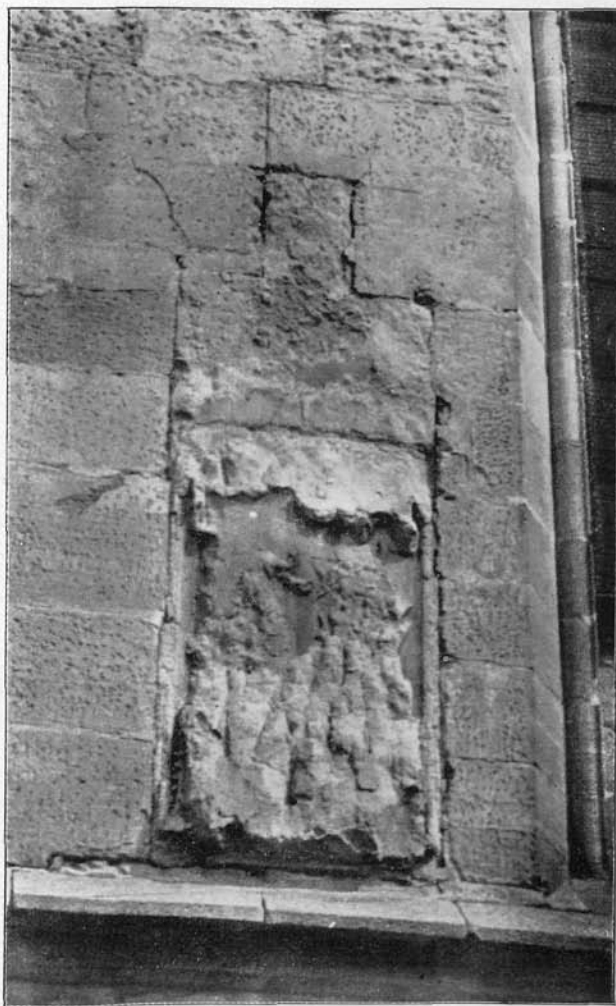
A dombormű határozottan korai jellegű, erre mutat az architektonikus formaelemek stílusa s azoknak keretként való alkalmazása is.² Továbbá erre vall az is, hogy alkotója a XV. század első negyedében kialakult osztrák Lasse-i, illetőleg Grosspöchlarn-i eredetű ikonográfiai ábrázolásmódot még nem ismerte, habár ennek hatása az e korból való hazai emlékműanyagban mindenütt kimutatható. Ezen az alapon tehát e dombormű az 1400-as évek elejére keltezhető s így benne a magyar Krisztust az Olájfák hegyén ábrázoló domborművek legkorábbi példányát kell látnunk.

Meg kell azonban még egy közlésről emlékeznünk; eszerint okleveles adat maradt fenn arról, hogy a Szent Mihály templom déli oldalán 1401-ben egy Krisztust az Olájfák hegyén ábrázoló domborművet helyeztek el.³ Miután faragványunk elhelyezése, tartalma és a stíluskritikai vizsgálatokból megállapított valószínű kora e levéltári adattal teljesen megegyezik, ezért bizonyossággal állítható, hogy az említett oklevél e domborműről emlékezik meg. Így tehát a kolozsvári, Krisztust az Olájfák hegyén ábrázoló faragvány 1401-ben készült el s került mai helyére.

Ifj. Csemegi József

² Az architektonikus elemeknek keretként való alkalmazására ausztriai például a bécsi-újhegyi emlékoszlop (1389 körül) és a St. Leonhard a Forst-i templom (1390 körül) domborműve szolgáljon. E korai darabokon is inkább az Atyaisten mellképe jelenik meg a felhők között, amint szent Fia fohászzkodását fogadja (Máté XXVI:39., Márk XIV:36.), a kései alkotásokon viszont többnyire angyal száll Krisztushoz az égből (Lukács XXII:43.).

³ Grandpierre Edit: A kolozsvári Szent Mihály templom. Bp. 1936 6. 1. és 28. jegyz.

2. Krisztus az Olajfák hegyén
Földvár (XV. sz. közepe).

3. Krisztus az Olajfák hegyén
Kolozsvár, Szt. Mihály-templom
(1401).

A kolozsvári lutheránus egyház orgonáinak története. A kolozsvári lutheránus egyházközség első lelkésze, Murgasch János, a Kirchenmatrikeln I. kötet II. lapján levő bejegyzés szerint, egyházközségünk gondozását 1696-ban kezdte meg. Az egyházközség ez időben körülbelül 350 lélekszámból állott. A személyi szükségletek: a lelkész és a kántor már kezdetben megvoltak, amint azt az első számadások között található következő kiadási tételek bizonyítják:

den 4 dito (Martie 1697) Zu Reparierung des Cantoris Hauses gegeben Fl. 24.—	
den 14 Maji (1697) dem Herrn Cantori (¼ évi fizetés) — — — — „	7.50
den 2 Junii (1697) Vor Cantors Wohnung — — — — — „	1.—
..... dem Cantori zu Korn — — — — — — — — — — „	4.05

A kántor Jekelius Pál lehetett, aki a vallás szabad gyakorlatát biztosító engedély megszerzéséig a lutheránus hívek érdekében igen sokat fáradozott, őket összegyűjtötte s kitartásra buzdította.

Zwischen 21. Trinitatis bis Sonntag nach Weichn. 1697. Aus den 28.— Fl. das die Positie kam, ist ausgegeben — — — — — — — — — — 7.50 Fl.

a számadások ezen tétele szerint tehát az 1697. évben, annak vége felé vásárolták a positiót, az orgonát, hogy az istentiszteleteket ünnepélyesebbé tegyék. Hogy mennyibe került ez az orgona, kitől vásárolták, ki fizette ki az árát, arra vonatkozólag feljegyzések hátra nem maradtak. 1728-ig a számadásokban többé a positióról szó nem esik.

1698-ban a számadások kiadási tételei között olvashatjuk: dem... der einen Organisten gesucht Fl. 4.— Itt az a kérdés merül fel, miért kellett orgonistát keresni? Vajjon Jekelius nem értett az orgonához, vagy esetleg már 1698-ban nincs Kolozsváron, esetleg időközben meghalt? Kézenfekvő lett volna, hogy a kántor lássa el az orgonista szerepét, de erre vonatkozólag adatunk nincs.

Jekeliusról csak a következő adatunk van: 1696. 8. Maji Baptizatur filia Rebecca Patris Pauli Jeckelii Cantoris Ecclesiae (Kirchenmatrikeln I, 173). Az első orgonista talán Dresmann Martinus lehetett, mert időrendi sorrendben az 1702. november 19-i keresztelés alkalmával mint tanu (KM. I, 181) ő szerepel először mint „orgonista hujus loci“. Közlebbit ő róla sem tudunk.

Az 1728. évben ez az orgona javítása...

Az ifj. Csemegi József cikkéhez tartozó 2. és 3. kép tévedésből egymással felcseréltetett.

lo-
yt
öl
or
ik,

er

...javította meg az orgonát (Levéltár I. 47.).
Új orgona szerzésére irányuló törekvést 1838-ban látunk, midőn az itteni hívek megtudták, hogy a brassói lutheránus közönség új orgonát akar készíttetni. Az volt a szándékuk, hogy a brassói régi orgonát ajándékként a kolozsvári lutheránus egyházközségnek szerzik meg. Ily irányban adja meg az 1838. május 9. egyháztanács határozata az utasítást a helyettes curatornak, Wendler Frigyesnek a brassói egyháztanácsához intézendő kérvény megszerkesztésére azzal, hogy a kérvényt az akkor Brassóba készülő curatornak, Brennerberg Sámuelnek adja át, aki azt ott benyújtja s az illetékeseknél közbenjár a kérés sikere érdekében (Jegyzőkönyvek I. 189.). Brennerberg a szeptember 2-i egyháztanácsi ülésben számol be a megbízatás-

A kolozsvári lutheránus egyház orgonáinak története. A kolozsvári lutheránus egyházközség első lelkésze, Murgasch János, a Kirchenmatrikeln I. kötet II. lapján levő bejegyzés szerint, egyházközségünk gondozását 1696-ban kezdte meg. Az egyházközség ez időben körülbelül 350 lélekszámból állott. A személyi szükségletek: a lelkész és a kántor már kezdetben megvoltak, amint azt az első számadások között található következő kiadási tételek bizonyítják:

den 4 dito (Martie 1697) Zu Reparierung des Cantoris Hauses gegeben	Fl. 24.—
den 14 Maji (1697) dem Herrn Cantori (¼ évi fizetés)	— — — — „ 7.50
den 2 Junii (1697) Vor Cantors Wohnung	— — — — — — — — „ 1.—
..... dem Cantori zu Korn	— — — — — — — — „ 4.05

A kántor Jekelius Pál lehetett, aki a vallás szabad gyakorlatát biztosító engedély megszerzéséig a lutheránus hívek érdekében igen sokat fáradozott, őket összegyűjtötte s kitartásra buzdította.

Zwischen 21. Trinitatis bis Sonntag nach Weichn. 1697. Aus den 28.— Fl. das die Positie kam, ist ausgegeben — — — — — — — — 7.50 Fl.

a számadások ezen tétele szerint tehát az 1697. évben, annak vége felé vásárolták a positiot, az orgonát, hogy az istentiszteleteket ünnepélyesebbé tegyék. Hogy mennyibe került ez az orgona, kitől vásárolták, ki fizette ki az árát, arra vonatkozólag feljegyzések hátra nem maradtak. 1728-ig a számadásokban többé a positioról szó nem esik.

1698-ban a számadások kiadási tételei között olvashatjuk: dem... der einen Organisten gesucht Fl. 4.— Itt az a kérdés merül fel, miért kellett orgonistát keresni? Vajjon Jekelius nem értett az orgonához, vagy esetleg már 1698-ban nincs Kolozsváron, esetleg időközben meghalt? Kézenfekvő lett volna, hogy a kántor lássa el az orgonista szerepét, de erre vonatkozólag adatunk nincs.

Jekeliusról csak a következő adatunk van: 1696. 8. Maji Baptizatur filia Rebecca Patris Pauli Jeckelii Cantoris Ecclesiae (Kirchenmatrikeln I, 173). Az első orgonista talán Dresmann Martinus lehetett, mert időrendi sorrendben az 1702. november 19-i keresztelés alkalmával mint tanu (KM. I, 181) ő szerepel először mint „orgonista hujus loci“. Közelebbit ő róla sem tudunk.

Az 1728. évben ez az orgona javításra szorult. A javítás költségeit adományokból gyűjtötték össze. Erre a célra 96.73 magyar forint adomány folyt be (KM. I, 128, 129. — Zár számadás 1932). Az orgonajavító (?) ezen összegből 68.92 magyar forintot kapott. Ezen pénzből vettek még egy nagybőgőt is. „Vor eine Bass Geige Fl. Ung. 2.40.“ Nem ismerjük az orgonajavítót, nem tudjuk, miért volt szükséges a javítás.

Írásos emlékeink szerint 1757-ben javították újból az orgonát. A mester Laurentius Roza Cassoviensis, organifex, aki 1757. július 23-i számlája szerint 29.96 forintért javította meg az orgonát (Levéltár I. 47.).

Új orgona szerzésére irányuló törekvést 1838-ban látunk, midőn az itteni hívek megtudták, hogy a brassói lutheránus közönség új orgonát akar készíttetni. Az volt a szándékuk, hogy a brassói régi orgonát ajándékként a kolozsvári lutheránus egyházközségnek szerzik meg. Ily irányban adja meg az 1838. május 9. egyháztanács határozata az utasítást a helyettes curatornak, Wendler Frigyesnek a brassói egyháztanácsához intézetendő kérvény megszerkesztésére azzal, hogy a kérvényt az akkor Brassóba készülő curatornak, Brennerberg Sámuelnek adja át, aki azt ott benyújtja s az illetékeseknél közbenjár a kérés sikere érdekében (Jegyzőkönyvek I. 189.). Brennerberg a szeptember 2-i egyháztanácsi ülésben számol be a megbízatás-

ról, mely szerint, nincs reménység a brassói kicsiny orgona elnyerésére, mert a készülő új orgona csak egy év múlva állíttatik fel, másrészt pedig a régi orgonát nem bontják le, hanem megtartják az újnak a kimelésére (Jegyzőkönyv I. 194.).

1839. október 11-én az egyháztanács ülésén Hintz György lelkész az egyháztanácsnak átnyújtja Nussbaumer József és felesége Konrad Zsuzsanna 1.000 osztrák értékű forintról szóló adomány-kötelezvényét egy új orgona létesítésére. Az egyháztanács ismét megbizta a curatort, hogy a brassói régi orgona átengedésére új lépéseket tegyen (Jegyzőkönyvek I. 206.). — Az 1840. április 5-i egyháztanács foglalkozott a brassóiak 1840. február 2-i eladási ajánlatával. A brassói lutheránus közönség a régi orgonáért 1.000 forintot kért. Az egyháztanács Ruzicska György, az itteni Zeneegylet igazgatójának az ajánlatára elejti a brassóiak ajánlatát s kérdést intéz a brassói Maywald Henrik orgonaépítőhöz, hogy a Ruzicska által tervezett, a brassóiak orgonájánál kisebb, de a templomunknak megfelelő orgonát mennyiért készíti el (Jegyzőkönyvek I. 213.). Az 1840. augusztus 30-i egyháztanács elhatározza, hogy Maywald Henrikkel új orgonát építtet. Maywald Henrik munkadíja 1800 frt. (Levéltár IX. 103.). Maywald orgonaépítő egy év alatt köteles az új orgonát felszerelve az egyház rendelkezésére bocsátani. 1840. november 29-én az egyháztanács gondoskodik az orgonaépítés költségeiről. Ezen költséget gyűjtés és egy álarcos bál útján kívánja összehozni. Ekkor került szóba az orgonakarzat kibővítése is (Jegyzőkönyvek I. 223.). 1841. március hó 30-i adásvételi szerződés szerint (Levéltár X. 91.) Brennerberg Sámuel curator és Wendler Frigyes jegyző az egyházközség nevében eladja a régi orgonát a gyerővásárhelyi református eklézsiának 330 rajnai forintért váltócedulában. A gyerővásárhelyieket Balázs András lelkész és ifjabb Batiz János képviselte. 1841. június hó 15-i egyháztanács ülésén a curator bemutatta az építendő orgona és a kibővítendő karzat rajzát (Jegyzőkönyvek I. 231.). Az orgona rajzai megvannak (Levéltár VII. 547. 548. 549. sz.). Az utolsó (VII. 549.) az orgona szekrényének elülső képe, mely még a mai új orgonánknak is a változatlan szekrényét alkotja. 1842. szeptember 18-án volt az orgona felszentelése. A felavatásra külön nyomtatott műsört adtak ki, melyből egyetlen példány (Levéltár IX. 104.) maradt meg. Az avatásnak a külsőségeit az egyháztanácsi jegyzőkönyvek őrzik. Az orgonaépítő tiszteletére másnap közebed volt, amidőn is az orgonaépítő Maywald Henriknek egy díszes ezüst serleggel kedveskedtek. Az orgonaépítés összes költségei az 1844. április 26-i elszámolás szerint 6.101.21 rajnai forintot tettek ki, míg a karzatkibővítés 1.292.40 o. é. rajnai forintba került (Levéltár VII. 543—44.).

A Maywald készítette orgona a szerződés szerint egy manualos, 54 billentyűvel, 10 változatú, egy pedálos 25 billentyűvel négy változattal (Levéltár IX. 103.). Ezt az orgonát később a helybeli református teológia vette meg és használja ma is.

A gyerővásárhelyieknek eladott orgona és a szekrénye ma is meg van. Amint a gyerővásárhelyiek érdeemes lelkésze, Bogdán János velem közölte, a szekrény belsejében, eredeti alakjában volt egy német nyelvű írás is beragasztva s viszont ceruzával rá volt írva a szekrény belső oldalára, hogy 1844-ben Váradon javíttatott. Sajnos és megbocsáthatatlan azonban, hogy a javítás és átalakítás alkalmával mind a német nyelvű írás, mint a ceruzával jelzett javítási terminus eltűnt a szekrény belsejéből. Az orgona egyébként 8 változatú, fúvós rendszerű, hátuljátszós volt. A szekrény is megkisebbedett az átalakítás folytán. Ellenben teljes épségben vannak rajta a régi s valóban szép barokk díszítések, melyek felett közepén ott áll:

M P recte A S

felírás, a felírás alatt pedig a következő címer: Kék pajzsban horgony fogantyúján álló madár (galamb) mely csőrében olajágot tart. Szembenéző sisakjának dísz: felfelé nyújtott kar mérleget tart. Orrjegy: vörös-arany és kék-ezüst. Ki nevének kezdőbetűi ezek a betűk s kié a címer, annak felkutatása a jövő feladata.¹

1904. június hó 22-i egyháztanács ülésén az egyháztanács Gráf Samu tanítónak 300 korona segélyt szavaz meg, hogy a szünet alatt ismereteit Németországban gyarapítsa. Az 1904. szeptember 20-i egyháztanács ülése sajnálattal veszi tudomásul, hogy Gráf Samut Sopronba tanítónak megválasztották s így egyházközségünket elhagyja. Gráf Samu az igénybe nem vett 300 koronát visszaszolgáltatta és az egyháztanács ezt az összeget „Gráf Sámuel orgona alapja” címen takarékbetétbe helyezte; így megvetette az újonnan építendő művészi orgonának az alapját. A Nőegylet november 22-én 600 koronát ajánl fel erre a célra. 1910-ig csak a gyűjtés folyik. 1910. december 4-én dr. Höntz Kálmán kezdeményezésére az egyháztanács templomi hangversenyt rendez, melynek tiszta jövedelme 251.02 korona volt. Az 1911. július hó 7-én tartott egyháztanács ülésén Dianiska Frigyes lelkész beszámol az orgona-alap állásáról melyből az tűnik ki, hogy az orgona-alap már 8.633.66 koronával rendelkezik, amelyhez járul a Nőegylettől ajándékként biztosra vehető 2.000.— korona támogatás. Ezen gyűlésen már az egyháztanács el is határozta, hogy a beérkezett három ajánlat közül Walker & Co. ludwigsburgi cég által benyújtott II. sz. tervet fogadja el, 14.765 korona összegben, a régi orgonát pedig eladóvá teszi.

Az 1912. június 10-én tartott egyháztanács ülése, majd az 1912. június 23-i egyházképviselői gyűlés elhatározza, hogy a Walker cég II. számú tervét fogadja el, azzal, hogy a harmadik manuálé is kiépíttessék. Ennek alapján az új orgona három manuálos, melyből két manuálnak harmincegy változata van, egy pedálos, a harmadik manuálnak nyole változata majdan a templom padlásán elhelyezendő echos orgonába kerül mint villamos pneumatikus traktúrás remekmű, melynek a hangja, egy, a padláson végighúzódnak és az oltár felett a templomba torkoló csatornán át jut a templom hajójába (Értesítő 1912. 22. l.). Az echos szerkezet megépítése elmaradt, de a harmadik manuálnak s a csatornának az építése megtörtént. Az új orgona 15.065 koronába került. Az átvételt Schmidthauer Lajos orgonaművész végezte; az erre vonatkozó jegyzőkönyv a II. sz. Jegyzőkönyv 58/a lapját képezi. 1913. április 6-án volt az orgona ünnepélyes felavatása s délután a fentnevezett művész hangversenye. A Walker-cég ezen orgonát Opus 1737. számon tartja nyilván (Levélár XXVIII. 190—191. XXXVI. 172—180, 184.).

Jászay Károly

¹ Gondolhatunk esetleg a Mathias Polster (Párna) és az Andreas Sartorius névre.

NYELVMŰVELÉS

A chiasmus vagyis keresztteződés. Két mondatrész vagy mondat sorrendjének a megfordítását, az egyes alkotóelemeknek a görög *chi* betű formájában (keresztben) való elhelyezését nevezték a régi stilisztikák *chiasmus*nak. Magyar neve *keresztteződés*. Az emelkedettebb szónoki és költői stílusnak volt egyik nem ritkán használt kifejező eszköze. Gyakran találkozunk véle a latin szónoki és történeti munkákban. Legeredetibb alakjában a gondolatritmusnak, a fokozásnak volt egyik változata. A Révai-lexikon ezt idézi példának Aranyból: *Kitelt az év, a perc lejára már*. Az első mondatban elül van az állítmány, hátul az alany, a másodikban megfordítva. Ilyen a következő két példa is: 1. *Egyik kezemet Kelet fogta meg, Másik kezemet fogja napnyugat* (Makay Gusztáv idézi Reményik Sándor valamelyik verséből, Magyar Szemle XLI. 412.). Az első sorban alany-állítmány a sorrend: Kelet fogta meg, a másodikban állítmány-alany: fogja napnyugat. 2. *Kalapáló szívét csitította s elfojtotta a lelkében viharzó lángot* [Janovics Jenő, A Bánk bán nyomában, E. M. XLVII (1942), 77.] Ebben a példában a tárgy és az állítmány cserél helyet egymással.

A chiasmusnak ez az egyszerű formája később tovább fejlődött, szórendi, szerény figurából hatásos, olykor mesterkélt alakzattá, néha pusztá szójátékká változott. Ez akkor következett be, amikor a mondat vagy szókapcsolat megfordítása ugyanazokkal a szavakkal történt. Ilyen mindjárt ez a népmesei befejező fordulat: *Én a tied, te az enyém*, ásó-kapa sem választ el minket több egymától. — Vagy ez a másik, hasonlóképpen közismert bírálat: *Ami jó benne, nem új, ami új, az nem jó*. — Ilyen az a szólás is, amelynek a megfordítását az idén nyáron Kidében halottam: Minden rosszban van valami jó, de minden jóban van valami rossz is. Vagy ez az ősrégi szentencia: Nem azért élünk, hogy együnk, hanem azért eszünk, hogy éljünk.

Igy értelmezi a chiasmust *Zlinszky* Aladár is a Dézsi Lajos szerkesztette Világirodalmi Lexikonban (Budapest, 1930—1933. I. 438.). Ilyen példát idéz Petőfinek „Ujjonnan visszajött a régi baj“ kezdetű költeményéből: *Az élet rövid béke s hosszú harc, És a halál rövid harc s hosszú béke*. Cikkének végén azonban ezt írja: „Chiasmusnak nevezzük azt is, ha nem ugyanazok a szavak ismétlődnek, csak a gondolatok elhelyezése chiasztikus. Pl. Arany Toldijában (I.): Elvonult a tábor, csilapul morajja, Ezt a szél elhordta, azt a por takarja.“

A chiasmusnak abból az újabb fajtájából szeretnék egynéhányat bemutatni, amelyekre olvasás közben bukkantam rá kb. egy esztendő leforgása alatt. A példák között nehéz rendet teremteni. Az egyszerűbbeket talán még lehetne a mondatrészek viszonya szerint csoportosítani, mint állítmány és alany, tárgy és állítmány, vagy jelző és jelzett szó megfordítása, de ez igen. külsőséges fölosztás volna, azonkívül nem férnének belé az összetettebbek. Az sem volna észszerű, ha emezeknek viszont más alapot keresnénk a csoportosításra. Ezért egyelőre megelégszem pusztá fölsorolásukkal, az egyszerűbbekkel kezdem, mondjuk, a jelzős szerkezetűekkel mint leggyakoribbakkal; később, ha majd még több és többféle példát gyűjtöttem össze, talán sikerül osztályokba is sorozni őket.

1. Egy rádióelőadás címe 1941. szeptember 15-én ez volt: *Királyok költője — költők királya* (Nem tudom, kiről szólt az előadás, talán Shakespeare-ről).

2. Az 1941. évi budapesti őszi nemzetközi vásár alkalmával a levették esarnokán ez a fölirat állott: *A jövő nemzedéke a nemzet jövője*.

3. A hírverés szolgálatában állott az a chiasmus is, amely a hirdetőoszlopokon egy cukorkagyáros (édesműves?) szellemességét dicsérte: *Csillag cukorka a cukorkák csillaga*.

4. Kosztolányi Dezső írja Katona Józsefről és Bánk bánjáról: Ámulva szemléljük ezt a két csodát, melyet elének tár: *az élete tragédiáját s a tragédiája életét* (Lenni vagy nem lenni, 139. l.).

5. Olyan jó, olyan felemelő együtt örvendeni *a hit jutalmazottaival*, együtt örvendeni magával *a megjutalmazott hittel* [Kiss Jenő, A paplanyos, Erd. Helikon XIV (1941), 663.].

6. A Magyar Nemzet 1941. évi IV. évfolyamának szeptember 3-iki számából való a következő: Klasszikus nyelvújítási példák: *... a tanáros rém és a rémes tan*.

7. A jelző és a jelzett szó megfordítása olvasható Illyés Gyulának A betegség értelméről című versében a következőkben: *Úrhatnám szolgálk és szolgálai urak* fölött csak magamnak vagyok áldozat [Magyar Csllag II (1942.), I:329.].

8. Reményik Sándor Predestináció című költeményéből való ez: *Óh, árvasággá szűkült végtelen, Óh, végtelenné tágult árvaság*.

9. Ilyen egyetlenül sikerült koncentráció a magasabb fokú irodalomban is látható. Ilyen például *a végtelenül ügyes és ügyesen végtelen* A. France (Szabó Dezső, A legfiatalabb irodalom, Egyenes úton 182. l. Genius-kiadás).

10. Illyés Gyulának és kritikusanak e merészen közös, helyesebben *közösen merész* feltevése erőteljes visszhangot váltott ki a szabad francia újságokban (M. Nemzet 1941. augusztus 29.).

11. [A félelmitikus] *félig lustán tevékeny és félig tevékenyen lusta* (Lin Yutang, A bölcs mosoly, ford. Benedek Marcell, 125. l.).

12. Jön majd a fanyar és sorvatag nemzedék, amely *tengve él és élve teng* (M. Nemzet, 1941. V. 11.)

13. ... másoknak ezüstöt, aranyat adni, nagy dolgokat ígérni, *kérve ajándékozni és ajándékozva kérni* (Spectator idézi gróf Forgách Ferenc püspök, erdélyi kancellártól Tündérország című cikkében a M. Nemzet 1941. december 7-iki számában).

14. 1920-ban az *írótudósok (vagy tudós írók)* vezető csoportja összefoglalja a magyar feladatokat a világirodalmi kutatások terén [Gál István, Babilons szerepe a magyarországi angol műveltségben, Erd. Hel. XIV (1941), 727.].

15. ... a szavak egyszerre tánera lendültek és *a zene emelte az értelmet, az értelem a zenét* [Kosztolányi Dezső (Arany Jánosról), Lenni vagy nem lenni, 168. l.].

16. Nem a *marxizmus* találta ki az osztálygyűlöletet, hanem az *osztálygyűlölet* találta ki a *marxizmust* (Coudenrove-Kalergi, Totális állam, totális ember, ford. Gáspár Zoltán, 135. l.).

17. Ezeket az értékeket (béke, szabadság, állam) csak akkor lehet megteremteni és megtartani, ha *a jog a hatalomra s a hatalom a jogra* támaszkodik (Uo. 20. l.).

18. Spártában *az ember élt az államért*, Athénben *az állam az emberért*, (Uo. 25. l.).

19. Békében *a jog* uralkodik a *hatalmon*, háborúban *a hatalom a jogn* (Uo. 21. l.).

20. Ezért tehát rendezett szabadságot akar [az angol] — nem a rendetlenség szabadságát vagy annak kikerülhetetlen következményét, a zsarnokságot, hanem *szabadságot a rendben és rendet a szabadságban* (Stanley Baldwin, Mi angolok, ford. Csécsi Imre, 26. l.).

21. És így született *világnézetből személyeskedés*, majd ami ennél még

rosszabb, személyeskedésből — világnézet (Asztalos István, Levél egy régi munkástársamnak, M. Csillag, II, 1942. II : 80. l.).

22. ... az utóbbi időben egyre uralkodóbbá lett egy irracionális filozófia, amely minden értelmet megtagad az élettől és — minden életet az értelemről (Komlós Aladár, Az új magyar líra 229. l.).

23. ... a közösség azért erős, mert ha a részek az egészért dolgoznak, az egész a részekért dolgozik (Salvador de Madariaga, Elysiumi mezők, ford. G. Beke Margit, 49. l.).

24. Az együttműködésben egyetlen hadászati felfogásnak kell érvényre jutnia: egy mindenkiért, mindenki egyért, a három hatalom egybeolvasztotta sorsát (M. Nemzet 1941. XII, 17.).

25. Milyen örömmel vállalják a játék kedvéért a feladatot és a feladat kedvéért a játékot [Szentimrei Jenő, A herceg testőrei, M. Csillag I (1941). 115. l.].

26. Csináltak vallást lélek nélkül és új lelket vallás nélkül (Jánosi József idézete XII. Pius pápa karácsonyi beszédéből, Magyar Szemle XLII, 62. l.).

27. Szigor nélkül nincs becsület, becsület nélkül nincs szigor (Gagy László, Pillangó Zsuzsika, 189. l.).

28. Szalontáról a szalonba vágyakozott, felfelé, a szalonból pedig Szalon-tára vissza (Kosztolányi Dezső, Lenni vagy nem lenni 155. l.).

29. Sok ember túléli az életkedvét, de csak a költőt éli túl az életkedve (Osvát Ernő aforizmája, idézi Babits Mihály Irók két háború közt című munkájának 78. lapján).

30. Az ömlő vért bocsánat és a bocsánatot ömlő vér követte (Gallieus. Itélet Madame Meddour perében, M. Nemzet, 1941. XII. 14.).

31. Mint anya gyermekét szeretettel. Mint gyermek az anyját szerettelek [Bartalis János, Kolozsvárhoz című versében, Erd. Hel. XV (1942.), 11.].

32. Mint valami szellemi titán, hol az ég ellen küzd a föld nevében, hol a föld ellen az ég nevében (Makay Gusztáv idézi Reményik Sándor valamelyik kritikusatól, M. Szemle XII, 423.).

33. Nem a jövőt nézi a multak szemével, hanem a multat a jövő szempontjából (Babits Mihály, Irók két háború közt 264. l.).

34. [Illyés Gyula] tud a népé lenni anélkül, hogy a kultúrát megtagadná, és a kultúráé, anélkül, hogy a népet (Uo. 112. l.).

35. Mindig éhes volt. Éhes volt a szerelemre. Mindig szerelmes volt. Szerelmes volt az éhségbe (Kosztolányi Dezső, Kortársak 246. l.).

36. Akit legyőztem, azt meg is győztem. Akit meggyőztem, azt legyőztem (Salvador de Madariaga, Elysiumi mezők, ford. G. Beke Margit, 59. l.).

37. A görög ember nem volt isteni, de a görög istenek emberiek voltak (Lin Yutang. A bölcs mosoly, ford. Benedek Marcell, 30. l.).

38. Az életem olyan volt, mint egy álom és az álmaim olyanok, mint az élet (Babits Mihály, A gólyakalifa, 5. l.).

39. Ki él, ha Anglia meghal? ki hal meg, ha Anglia él? [Ottlik László idézi egy angol költőtől „Pax Britannica” című cikkében, Hírel VII (1942), 209.].

40. Amim ma van, a messziségbe látom, S mi eltűnt már, most a valóságom [Goethe Ajánlás a Fausthoz, Kovács László fordítása, Erd. Hel. XII (1939.) 355. l.].

41. Lényegében minden hasonlat disszonancia, mert csak különböző dolgok hasonlítanak és csak hasonló dolgok különböznek (József Jolán, József Attila élete, 373. l. József Attila Bartók Béla zenéjéről).

42. Nem azok bírálják az esszéizmust, akik legjobb esszéinket írják és nem azok írják legjobb esszéinket, akik sikraszállnak az esszéizmus ellen (Mátrai László, Tudomány és irodalom, M. Csillag II, 1942. I : 105. l.).

43. „Ezeket a jegyzeteket — írja Babits — egy művész írta, aki néha a tudományról álmodott.“ És ugyanígy — szerencsére — akadhatnak tudósok, akik néha a művészetéről álmodnak (Uo. 105. l.).

44. Ami igazán érdekes benne [az intervjúban], rendszerint nincs benn az újságban, ami pedig benne van, ritkán érdekes (M. Nemzet, 1942. április 5.).

45. A francia szerint: minden szabad, ami nincs külön megtiltva. A német szerint: minden meg van tiltva, ami nem szabad (Tempefői, Magyarul is lehetne? M. Nemzet, 1942. február 6.).

46. Jogállamban előbbre való a jog, mint a hatalom — hatalmi államban előbbre való hatalom, mint a jog (Coudenhove-Kalergi, Totális állam, totális ember, ford. Gáspár Zoltán, 16.).

47. A jogállam azért él a hatalommal, hogy érvényt szerezzen a jognak, a hatalmi állam azért él a joggal, hogy hatalmát fenntartsa és megszilárdítsa (Uo.).

48. ... talán nem a házasság reformjával kell a közerkölesöt, hanem a közerköles reformjával a házasságot megszilárdítani (M. Nemzet, 1941. május 11.).

49. [A falu] annyit termel, amennyit fogyaszt, és annyit fogyaszt, amennyit termel (Szabó Zoltán, A tardi helyzet 157. l.).

50. Minden magyar parasztot született arisztokratának tartok. Mi a különbség hát köztünk? — Semmi különbség sincs! Én is minden arisztokratát született parasztnak tartok [Illyés Gyula, Naplójegyzetek. Nyugat XXXIV. (1941), 515. l.].

51. ... ami a természeti világban az időjárás, az a szellemi életben a világnézet. Megmagyarázhatatlan szeszélyesség látszata alatt szigorú oktörvény érvényesül benne, vagy ha valakinek jobban tetszik így: szigorú oktörvény látszata alatt megmagyarázhatatlan szeszély érvényesül benne [Ravasz László, A szent izgágaság. Protestáns Szemle XLIX (1940), 161. l.].

Mint látható, a kereszteződés különös alakzata nem is olyan ritka a magyar irodalomban sem, ha egy év alatt (amely olvasmányok dolgában nem is volt gazdag) ennyi gyűlt össze. És az is igen valószínű, hogy nem mindeniket jegyeztem föl, nem mindeniket vettem észre, mert minél jobban leköti egy könyv tartalma az ember figyelmét, annál kevésbé ér rá az effélére ügyelni.

Gyakori előfordulását csak részben érteti meg a gondolatok szabatos kifejezésére való törekvés, sokkal inkább az embernek az a véleszületett hajlandósága, hogy minden eszközét tetszetőssé, széppé, díszessé tegye, vagyis játékos, művészi ösztöne. Nem is más némelyik chiasmus, mint pusztán játék a szavakkal, sokszor csak egy fél lépés választja el az igazán meglepni és elképesztetni akaró szójátéktól. Ez a díszítő kedv az oka annak, hogy ezzel az alakzattal leggyakrabban költőknél és szónokoknál találkozunk, akik hallgatóságukkal, olvasótáborukkal nemesak megértetni akarnak valamit, hanem hatni is akarnak rája.

Kis hibák — gyakori vétségek VII.* 50. Az utca magyar nyelve. Az unalomig fölpanaszolt szeplője az utcának a cégtáblák, hirdetések magyartalansága és helytelen helyesírása. Folyóiratok, napilapok sokszor szóvá tették már ezt a kérdést, de nem venni észre, hogy valami eredménye lett volna; a helyzet nem igen változott meg. Hogy a távolabbi városrészekben ilyen és hasonló hirdetések vannak az ablakban: „Csinosan butorozot szóba azonal kiadó“, azon bosszankodik ugyan az ember, de hamar meg is bocsátja. Nem veheti azonban olyan könnyen, ha előkelő belvárosi moziban olvas illet: Előadások

* Az előbbi közleményeket l. az EM. 1939—42. évf.-ban.

kezdetre 5—7—9 órakór. Jegyelövétel délelőtt 10—11. Vagyis nem lehet közöm-kös az embernek, ha nem tesz különbséget a rövid és hosszú o—ó, ö—ő között, jobban mondva, ha csaknem következetesen fölcseréli őket.

Hány ilyenfélebe botlik belé az ember jártában-keltében. Egyszer már megírtam valahol, hogy valamely hatóságoknak (városnak, rendőrségnek, iparhatóságnak) erre is ki kellene terjesztenie gondviselését, hiszen a nyelv helyes használata, tisztasága volna olyan fontos, mint az utcáké, házaké. Úgy látszik azonban, hogy a háborús, rendkívüli idők annyira elfoglalják őket, hogy erre nincsen érzékük. De van sok társadalmi egyesületünk, szervezetünk, szövetségünk, nem vállalhatná-é magára valamelyik ezt a nyelvvédő és egyúttal népnevelő munkát is? Valamit igazán tenni kellene, mert a sok helytelenség mindennapos olvasása az épnyelvű és tanultabb emberek érzékét is megzavarhatja, félrevezetheti és végül megronthatja.

51. **Az utak helyesírása.** Ugyanide kívánczok egy másik tapasztalatom, melyet nyári kirándulásom során szereztem. Az egyik község bejáratában *Kolosborsa* nevet olvastam, így régiesen *s*-sel *zs* helyett, egy másikban *Pán-ezélceh*-et, ugyancsak régimódon *c* helyett *cz*-vel. Hiszen szép a régihez, a hagyományoshoz ragaszkodni — egy bizonyos határig, de úgy tudom, hogy a helységek nevét a hivatalosan megállapított alakban kell használnunk, még akkor is, ha a régies írásból semmi félreértés nem származik. Hogyan és honnan tanulja meg a falusi ember a községek nevének mai írását helyesen, ha maguk a hatóságok nem adnak módot rá, ha nem törődnek véle.

Azt csak mellékesen jegyzem meg, hogy ugyanezen a vidéken (bizonyára másutt is) ilyen szótagolású föliratok vannak: Az út rossz! *Gépk-ocsival* nem járható! és *Gépkocsiv-al* nem járható! Az igazság kedvéért meg kell vallanom, hogy helyesen írt szövegek is vannak, sőt ezek vannak többségben. Csakhogy hibásnak nem volna szabad lennie. Ilyennek sem volna szabad előfordulnia: Autóbusz megáló, egy *l*-lel, pedig egy magánvállalat egész útvonalán így van.

52. **Kodolányi János** ismét kísérletet tett egy novellában [Nyúlcsánk meg Jajgató, M. Csillag II. (1942.) II.: 127.] a vezérek-korabeli magyar nyelv utánzására, helyesebben feltámasztására, minthogy utánozni csak olyat lehet, ami van, ami ismeretes, a vezérek korának nyelve azonban nem maradt ránk, tehát nem is ismeretes. A nyelvtudomány még nem jutott odáig, hogy az akkori nyelvet rekonstruálhassa, valószínűleg nem is fog eljutni soha, ha csak valami csoda folytán tartalmas írott (faragott, vésett) emléke elő nem kerül valahonnan. Egyes szók, nyelvtani alakok akkori állapotára több-kevesebb bizonyossággal lehet ugyan következtetni, de az egész beszédet elhithető és elhithető módon megállapítani nem lehet.

Az a kérdés, szükség van-e erre. A tudomány természetesen nagy hasznát látná, de a szépirodalomnak egyáltalában nincsen szüksége rá. Az írónak még akkor sem volna szabad véle élnie, ha történetesen ismernők ennek a régi kornak nyelvét, mert sok tekintetben elavult, ha nem is teljesen érthetetlen, de nehezen érthető. Egy régi nyelven fennmaradt irodalmi alkotás lehet művészi hatású (ennek a hatásnak sok tényezője van), de az utánzatnak, a hamisítványnak aligha. A régi kor éreztetésének mások a művészi, nyelvi eszközei, amint erre többek között példát adott *Arany János* a Buda halálában, *Gárdonyi Géza* A láthatatlan emberben. Amit Kodolányi János mívelt, az nem művészi, sokszor érthetetlen és elsősorban hamis.

Voltaképpen nem is erről akartam beszélni, ez csaknem akaratlanul bugygyant ki belőlem. — A novella így kezdődik: „Tobfia Ugal... sátrában egy kopasz, hajlottorrú, nagybajuszú rongyos embert *fakgat*. Ez a *fakgat* írásmód

ütötte meg a szememet, mert igaz ugyan, hogy a szó töve *fak-*, rokona a *fak-ad*, *fak-aszt* ige, és annyi mint nyilatkozatra, vallomásra, ki-*fak*-adásra készlet, de jelentése átvitt értelmű lett, családjától elszigetelődött. Ezért az Akadémia helyesírási szabályainak szójegyzékében ezt olvassuk: *faggat* (nem: fagkat). Még az *aggat*, *szaggat* igét is két *g*-vel írjuk, (nem pedig: akgat, szakgat), így rendeli az Akadémia, holott jelentésük igen kevésbé távolodott el társaitól (ak-ad, ak-aszt; szak-ad, szak-ít, szak-aszt).

53. Mostanában mind gyakrabban olvasható a szabályzat követelte *ahhoz*, *ehhez* helyett *ához*, *ehez* egy *h*-val. Amikor ezt a hibát baráti társaságban szóvá tettem, egyik tagja védelmébe vette azzal az indokolással, hogy ma már senki sem mondja kettős mássalhangzóval, kár tehát erőltetni. Alig engedett álláspontjából akkor is, amikor analógiákra hivatkoztunk; azt mondjuk és írjuk: *abban—ebben*, *akkor—ekkor*, *attól—ettől*, sőt azt is írjuk: *afféle—efféle*, ámbar ezeket is legtöbbször már csak egy mássalhangzóval ejtik. Az Akadémia is éppen az analógia miatt ragaszkodik a csaknem általános kiejtés ellenére a származtató-elemző írásmódhoz, mert így könnyebb megtanulni és megtartani, könnyebb, mintha még kivételeket is kellene elraktározni. A kettős *h* elhanyagolásának természetesen az a magyarázata, hogy képzése különbözik a többi hangétól (sokan nem is tartják igazi, teljes értékű hangnak), nem olyan erőteljes, hangzós; több nyelvben lassanként egészen elgyengült vagy ki is veszett.

Ugyancsak a szóelemző elvnek kell érvényesülnie akkor is ha a *h*-végű szavakhoz, aminők pl. *céh*, *düh*, *juh*, *méh*, *oláh*, *pléh*, kell *hoz*-*hez*-*höz* ragot függeszteni; tehát: *céhhez*, *csehhez*, *dühhöz*, *juhhoz* stb., hogy a szó töve és a rag világosan kielemezhető legyen. Erre ugyan ritkán kerül sor, de éppen ezért jó fölhívni rá a figyelmet. A *val-vel* és *vá-vé* ragot pedig ezek a szavak változatlanul hagyják, vagyis a rag *v*-je nem esik ki, a szóvégi *h* nem nyúlik meg, tehát: *méhvel*, *oláhval*, *pléhvel*; *méhvé*, *oláhvá*, *pléhvé*, (nem pedig: *méhhel*, *oláhhál*, *pléhhel*; *méhhé*, *oláhhá*, *pléhhé*, ahogyan olykor látható).

54. Hadd fejezzem be a sort egy másik helyesírási hibával, amelyet ugyancsak a ragok helytelen kiírásával szoktak elkövetni, még pedig akkor, amikor *számhoz* kell ragot függeszteni. Leginkább a *-val*, *-vel* rag használatakor esik meg a baj. Nemrégiben ezt olvastam: „...amíg hazánkban 48.423-al, vagy Németországban 285.484-el több gyermek született, mint amennyi ember meghalt [Hitel VII (1942), 296.]. A hiba, a hiány ebben az esetben az, hogy a *val*, *vel* rag kieső *v*-je helyett a szám utolsó hangjának pótlónyújtásul való kiírása elmaradt; helyesen így volna: 48.423-mal, 285.484-gyel. Úgy kell eljárni, mintha a számot betűvel írónk ki, tehát: három-mal, négy-gyel; így a többi is: 1-gyel (eggyel, egy-gyel), 5-tel (öt-tel), 6-tal (hat-tal), 8-cal (nyolc-cal), 10-zel (tíz-zel), 20-szal (húsz-szal), 30-cal (harminc-cal), 40-nel, 100-zal, 1000-rel stb.

Brüll Emánuel

SZEMLE

A Torma Zsófia-gyűjtemény az Erdélyi Nemzeti Múzeumban

Az Erdélyi Tudományos Intézet kiadásában magyar és német nyelven megjelent kötet* annak a szerzőnek munkássága révén látott napvilágot, aki a magyarságot és elsősorban az erdélyi magyarságot a legválságosabb időkben két magyarnyelvű vaskos és tanulságos kötettel ajándékozta meg: az ősrégészet körébe vágó *Régibb kőkorr*al és az *Újabb kőkorr*al. Ő volt az is, aki a megszállás éveit alatt csaknem havonta látta hosszabb-rövidebb cikkeket hazai és külföldi folyóiratokban, mindig azzal a céllal, hogy szolgálja hazájának, nemzetének tudományos érdekeit úgy, hogy a külföld is lássa a valót: ha ki is esett Erdélyben politikai, gazdasági téren a vezetés a magyarság kezéből, a szellemet, a lelket nem sikerült béklyóba verni, letörni.

Az EME Érem- és Régiségtárába vásárlás útján 1891-ben egy nagyon értékes régészeti gyűjtemény került. A gyűjtemény megeremtője Torma Zsófia (1840—1899), a római régész Torma Károly leánya, ama bizonyos „belső tűz”-től is hevítve, fáradságot, anyagi megerőltetést nem ismerve, hozta össze páratlanul álló gazdag erdélyrészi gyűjteményét. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület tekintélyes anyagi áldozattal nemcsak megvette a gyűjteményt, de anyagi romlásának legmegrázóbb napjaiban, a megszállás idején lehetővé tette a gyűjtemény kiválogatott anyagának lerajzoltatását is. Így láthatott most napvilágot e gyűjtemény.

A gyűjtemény javarésze (9673 drb.) a Hunyadmegyei Tordosról származik (145+3 tábla), kisebbik része (224 drb.) a Tordos közelében fekvő Nándorvályáról (3 tábla), a nándori és algyógyi barlangokból (71 drb., 2 kép), a többi 396 darab vegyes és ismeretlen lelőhelyekről való. A tordosi és nándorvályai telep és emlékek a neolithicum termékei, míg a másik kettő aeneolithicus természetű. Képviselve van azonban a gyűjteményben — főleg Tordosról — a réz- és bronzkor (1 tábla), az I. és II. vaskor (4 kép), a római- (2 kép) és a népvándorlás kora is (1 kép). Az utóbbiak azonban alárendelt szerepet játszanak számbelileg az újabb kőkor emlékeihez viszonyítva.

Torma Zsófia maga a lelőhelyek közül Tordoson ásott, — 1875-től addig, amíg a földtulajdonosok engedték; ásott még a nándori és az algyógyi barlangban is. A gyűjtemény javarészt azonban maga gyűjtötte mezőgazdasági munkálatok során. A gyermekkorát élő archeológia korában csak a tárgy volt a fontos. Ma a rétegviszonyok nyomossága mindenek felett áll. Schlieman trójai ásatainak eredményeit azért kellett hitelesítő ásatásokkal ellenőrizni, mert a rétegviszonyokra nem fordított elég gondot. Torma Zsófia gyűjteményének közlését azért kellett hitelesítő ásatásoknak megelőznie, mert gyűjteményének nagy tömege nem saját ásataiból származott, hanem gyűjtélekes anyag. Ez a tény se Schliemannak, se Torma Zsófiának nem von le érdemeiből semmit.

A Torma-gyűjteményben is tehát adva volt egy hatalmas gyűjtemény, melynek közzététele csak *tipológiai* alapon lett volna lehetséges, mivel hiányoztak a pontosabb sztratifráiai megfigyelések. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum

* Roska Márton: A Torma Zsófia gyűjtemény az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárában. 38 képpel és 151 táblával. 4-r. Die Sammlung Zsófia von Torma in der numismatisch-archeologischen Abteilung des Siebenbürgischen Nationalmuseums von Márton Roska, mit 38 Abbildungen und 151 Tafeln. Kolozsvár, 1941. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R. T. (Az Erdélyi Tudományos Intézet kiadása.) 354 l.

Érem- és Régiségtárának akkori igazgatója, dr. Pósta Béla hitelesítő ásatásokat végeztetett Tordoson és Nándorvályán; ezek vezetésével Roska Márton akkori egyetemi adjunktust bízta meg. A Torma Zsófiától több, mint 70.000 m²-re túlbecsült tordosi neolithicus telep területén Roska 1910 folyamán 4 különböző helyen, Nándorvályán pedig 1914-ben csak egy helyen hitelesítő ásatásokat végzett. Mind az öt helyen aránylag kis területen (30–50 m²) tekinthetett bele a telep rétegviszonyaiba, de így is fontos útmutatásokat kapott arra, hogy a telepről előkerült nagy gyűjtemény anyagának tudományos, korszerű csoportosításakor milyen szempontok jönnek tekintetbe. Sajnos a hitelesítő ásatások területenkénti helyszínrajzát nem adhatta, mert idevágó jegyzetei elvesztek. Annál pontosabban adja a felásott helyek függőleges és vízszintes metszeteit és a metszetekbe eső megfigyeléseit: a házhelyeket, tűzhelyeket és ingó emlékeket. Az ez alkalommal előkerült kő, agancs, csont, kagyló és égetett agyagtárgyak adnak útmutatást a 144 táblán közölt változatos alakú és rendeltetésű szerszámok és szerszámfélék kronológiai csoportosításához. Annak tehát, aki korszerűen akarja használni a táblákat, elsősorban a hitelesítő ásatásokból előkerült emlékeket kell tanulmányoznia.

A sztratigráfiai, tipológiai, technikai és díszítést illető megfigyelések végső eredménye az, hogy a nándorvályi település a tordosinál régebbi és eddigi régészeti ismereteink alapján, alsó rétegével, az erdélyrészi neolithicum legrégebbi fázisát képviseli. Felső rétegének magas szintje közel egyidős a tordosi alsó réteggel. Nándorvályán feltételezhető egy legfelső harmadik réteg is, ezt azonban a mezőgazdasági munkálatok tönkretették.

Tordoson Roska három réteget állapított meg. Alulról a második azonban csak átmeneti rétege az alsónak, melyet felső szintjén a Maros árja, iszapja takar. Az iszaprétegen támadt új élet átvezet a harmadik, a *felső* réteghez, melyet legfelső szintjében, egyebek közt az átfúrt kőbalta jellemez, míg alsóbb rétegeiben és Nándorvályán csak átfúratlan lapos vésőket és kaptafalakú kőszerszámokat lelt. Nándorvályán az agyagplasztika teljesen hiányzik, viszont Tordoson már az alsó rétegben megjelennek az agyag-idomok. Mindkét telep keramikáját általában jellemzi a bemélyített vonalszalagos dísz, a vonalközoeket kitöltő pont- és vonalkadízítések, a felsőbb rétegekben fejlettebb formában, mint az alsókban. A nándorvályai felső rétegben megjelenik az agyagedényeken a fehér festékkel való bevonás, folytatódik ez a tordosi rétegekben és ez utóbbi alsó rétegében fellép emellett a húsvörös bevonás, felső rétegében pedig a barna-vörös bevonás, mely azért fontos, mert a Torma-gyűjtemény hasonló típusú edényeire szintén barnavörös festékkel veszik fel az edényre a mintát. Ime a hitelesítő ásatások egyik nagy eredménye.

Ezek a ráfestett minták kötik össze a tordosi felső réteget a festett keramikájú erődsdi telep alsó rétegeivel, ahol a ráfestéssel kisorolt minták mellett a korábbi, ráfestett minták is képviselve vannak. Minthogy ez utóbbi mintás festés mégis más kivitelű, mint a tordosi, így állott elő annak a hiatusnak a kérdése, mely Tordos és Erősd között a sima átmetet képezne és amely további szerencsés leletek révén tűnne el. A Torma Zsófia-gyűjtemény közzététele révén most már az erdélyi neolithicum fejlődésének három lépcsőfoka vált tisztázottá; ehhez — mint jelentősebb lelőhelyek — Nándorvályá az első fokot szolgáltatja, Tordos a másodikat és Erősd a harmadikat. Kronológiailag jórészt mindhárom együtt megy a bükki kultúra felső és a tiszai kultúra alsó szintjével.

A szerző a hitelesítő ásatások eredményeit szóvá tette már kézikönyvében, az *Újabb kőkor*-ban és ott szól bővebben a fentemlített hiatus kérdéséről is, mely átvezet minket itt a nándori és algyógyi barlangleletekhez; ezek már

a kezdő fémkor előhaladottabb szakaszának az emlékei. A nándori barlangban Torma Zsófia által tett megfigyelések érdekességét és helyszíni felvételeinek pontosságát emeli ki a szerző, majd elvezet az algyógyi barlangba, ahonnan ugyancsak Torma Zsófia gyűjtött össze szépen díszített edényeket és kőbaltákat. Az innen előkerült agyagedények már nem ismerik a festést, de kisporolt mintás, mélyített (tűzdelt) díszítménnyel ellátottak és mint ilyenek szellemben egyeznek az erödsi 1. és 2. (alólról) réteg ugyancsak „kisporolt“ mintás, de festett keramikai emlékeivel. Az azonos díszítő szellem, az eltérő technika ellenére, együvé utalná a két csoportot; ennek magyarázatául a szerző azt adja, hogy a festett keramikások kezdetben mindig magas terraszokon, erődített helyen lakoznak, míg a mély díszítést képviselő népelemek a völgyekben tartozkodnak. Erösdön a legfelső réteg (alulról a 4-ik) már festésnélküli, újra mélyített díszű. Legjobb tudomásom szerint azonban az erödsi legalsó réteg festett edényein a festés szélét bekarcolt vonalak kísérik, jóval nagyobb mértékben, mint a felette való második és harmadik rétegben és így ennek révén is közel állnak a tordosi legfelső réteg emlékeihez. Ha áll az a tétel, hogy a politikai nyomás alatt álló autochton népek kulturális képességei, művészi hajlamai elemi erővel szoktak előtörni újra, ha a politikai nyomás bármi okból megszűnt, miért ne tétélezhetnők fel már az őskorra vonatkozólag is, mondjuk, éppen az erödsi jellegű festett keramika esetében azt, hogy magas terraszokról a völgyekbe szálló hódító népelem távoztával, vagy felszívódásával a régebbi lakosság ízlése jutott újra diadalra. Az azonos szellemű, de eltérő ízlésű művészi hajlamok időbeli egymásmellettsége, területi elkülönüléssel kapcsolatban, a csomózott keleti szőnyeg színhatásához hasonló tarka képet kínál, az egymásután pedig leegyszerűsíti a színeket háboruk, népmozgalmak szülte uralkodó tónusokká, melyeknek elhalványulása után az alapszín jut újra jelentősebb érvényesülésre. Ma a szakköröknek több oldalról jól megindokolt nézete az, hogy az első használati fémeket, a rezet is magával hozó tripolja-jellegű festett erdélyi kultúrát egy északról, északnyugatra jött hódító népelem váltja fel, újra festés nélküli, mélyített díszű keramikát felmutató kultúrával. Az egymásutáni négy kronológiai réteget felmutató erödsi telep hosszú tartalmú, átalakító hatású kultúrára vall.

Szóban forgó mű tehát elvezet minket a mélyített vonalszalagos keramikától az egyszínű festék-bevonáson át (előbb fehér, majd húsvörös) a barnavörös mintás festésig, ahol mielőtt az erödsi alsó réteget elérnők, a fentemlített hiatus mutatkozik. És elvezet a barlang-leletek révén az újra festésmentes, mélyített díszű agyagművességig. A mélyponttól a zenitig követhetjük tehát a hiattussal Erdély területén az edényfestést. A kiinduló pont (Nándorválya) és a végső pont az erödsi 3. réteg alólról, melyhez a festetlen 4. réteg csatlakozik, — időben olyan távolinak tűnnek fel és a fejlődés annyira lépésről-lépésre követhető, hogy Huber Schmidttel és Roskával együtt valóban Erdélyt tekinthetjük a festett kerámika szülőföldjének és hosszú időn át fejlesztőjének. Már csak ezért is indokolt letűnését nem annyira a kultúrát hordozó népelem lassú felszívódásával, mint inkább északról előretörő népmozgalmal összefüggésbe hozni. Ezekkel a régészeti kérdésekkel áll összefüggésben ez a munka és ezekre kap rövid mondatokban beszédes feleletet az olvasó.

Torma Zsófia maga is kora több színvonalán álló tanulmányban foglalkozott gyűjteményével. Amint a kötet végén felsorolt idevonatkozó irodalom tanúsítja, másokat, hazai és külföldi szakembereket is gyakran foglalkoztatót a gyűjtemény anyaga. Az anyagnak rétegenként való elkülönítése, bőségesebb tárgymutató kívánatos lett volna ugyan, de ez a szép munka így is dicséretére válik a szerzőnek és a kiadónak egyaránt. Az egész mű szövege klasszikus rövidséggel, világos stílussal megfogalmazott. Ugyanilyenek a

táblákhoz adott leírások. Szakember kezébe olyan ez, mint a magyar éremtani munkák közül a *Corpus Nummorum Hungariae*, azzal a különbséggel mégis, hogy ez esetben a hitelesítő ásatások leletanyaga szolgál útmutatással a gyűjtemény anyagának kronológiai elkülönítéséhez.

A szerző méltán szentelte a munkát Torma Zsófia emlékének, aki saját korában kiérdemelte a kolozsvári tudományegyetem díszdoktorságát és nemzedékekre kihatóan példát adott a tudományos igazság keresésére.

Kovács István

Dr. Oroszhegyi Józsa és Román élet-e

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum kéziratárának egyik érdekes, sok időszerű megfigyelést, megállapítást is tartalmazó kézírata jelent meg újabban az *Erdélyi Ritkaságok* című érdemes vállalat sorozatában.¹

Magának a kéziratnak leírója, *dr. Oroszhegyi Józsa* a múlt század-közepi magyar politikai mozgalmak egyik tevékeny alakja, 1822-ben székely eredetű családból született (Családjának neve eredetileg *Szabó* volt). Oroszhegyit nagybátyja papnak szánta, de az unokaöcs szakított nagybátyjával azért, hogy a hajlamainak megfelelőbb orvosi pályára léphessen. Magára maradván, állandó anyagi nehézséggel küzdött. Kezdetben teljesen tanulmányainak szentelte magát, később azonban a főváros irodalmi élete és főként politikai mozgalmai elvonták tanulmányaitól. A Pilvax-kávéház márciusi ifjai között ő is egyike volt azoknak, akik a március 15-i események tevékeny részesei voltak. A meginduló szabadságharc aztán teljesen elsodorta az egyetemről. Előbb mint szabadesapat-vezető harcolt a Felvidéken, majd a világosi fegyverletétel után két évig bújdosott. 1851-ben az osztrák hatóságok felfedezték buvóhelyén és tízesztendei fogságra ítélték. Ötévi josefstadi raboskodás után a királyi kegyelem 1856-ban szabaddá tette. Ekkor befejezve orvosi tanulmányait, megnősült, majd valószínűleg Kolozsvárt, azután meg Abrudbányán orvoskodott. Egy évi orvoskodás után 1860 tavaszán Bukarestbe ment. Itt előbb magyar lapot szerkesztett, majd állami orvosi alkalmazást kapott. Háromévi gyakorló orvosi működése alatt volt ideje és alkalma bensőségesen megismerkedni a görög, orosz és török uralom, meg saját nemzeti hibái következtében számalmas helyzetben élő fejedelemség balkáni életével. Romániai tartózkodása alatt összegyűjtött adatok alapján 1862-ben Foksánban (Focsani) írta meg *Román élet* című kéziratát azzal a céllal, hogy az akkor még nemrégiben (1859) megalakult Erdélyi Múzeum-Egyesületnek jutassa el kiadás, vagy megőrzés végett. „Most új hivatalállásom kezdetén — írta Foksánba kerülése után — a hivatásommal járó körutakat járom, szemlégezem s tudósításaimhoz adatokat gyűjtök, mik egykor az erdélyi múzeumegyletnek, mely első tisztelt meg taggá választással, reményem szerint kelendő táj és néprati adatul szolgálndnak“ (21. 1.).

Bár Oroszhegyi elfogulatlanul és a magyar-román jóviszony őszinte vágyával nézte a romániai életet és viszonyokat, természetszerűleg sok olyan jelenséget vett észre, mely az akkori román életet nem a legkedvezőbb színben tünteti fel. Időszerű észrevételeit még kézírata befejezése előtt meg is irogatta az aradi *Alföld* című lapban. Emiatt az erdélyi román vezetők közbelépésére a romániai sajtó-berkekből kíméletlen támadás-sorozat érte. Hogy hiva-

¹ Román élet. A mai oláhföld és népe természeti, történeti, közéleti, vallási, erkölcsi, forgalmi, szokási, s társadalmi viszonyainak rajza. Írta: Dr. Oroszhegyi Józsa gy. orvos Romániában 1860—1862. Kolozsvár, 1942. 158. 1. — Sajtó alá rendezte Biró Sándor (Erdélyi Ritkaságok 5. sz. Szerk.: Dr. Janesó Elemér).

talos elbocsátásának, vagy más súlyos következménynek elejét vegye, 1862-ben lemondott kórházigazgatói állásáról és a török kormány szolgálatába lépett. Ez állásában a török birodalom európai és kisázsiai részében több helyet tartózkodott. Végre Ciprus szigetére került. Itt érte az 1867-i kiegyezés híre és innen küldötte el Román élet című kéziratát az EME-nek. A kiegyezés utáni elhelyezkedési lehetőségekben bízva, rövidesen maga is útra kelt Magyarország felé. Útközben, hogy hol, nem tudni, szélütés érte; embertelen gonosztevők a magatehetetlen beteg minden gyűjtött vagyonát, poggyászának nagy részét is ellopták. Munkaképtelenül, koldusan, barátai támogatásával tengette ezután életét. Az EME azzal segített rajta, hogy megvásárolta kis érem-gyűjteményét. Nagy nyomorából az 1870-ben bekövetkezett halál váltotta meg.

A hányatott, szerencsétlen életű Oroszhegyinek legjelentősebb alkotása most megjelent Román élet című műve. E munka első fele a román fejedelemségek történetének (31—41. l.) és földrajzának (41—73. l.) leírása. E szabványos, sokszor csak lélektelenül felsoroló leíró résznél sokkal érdekesebb és értékeesebb a mű második fele (73—147. l.). Ez magát a román életet mutatja be: a társadalmi, illetőleg nemzetiségi-népi rétegződéseket, a népi sajátosságokat, a néprajzi jellegzetességeket, a társadalmi és családi életet akkori állapotában és leplezetlen valóságában. Oroszhegyinek az orvosi gyakorlattal és a társas érintkezéssel kapcsolatos sok-sok tapasztalata, a személyes élmények egész sora beszél e részben a román életnek e korbéli elmaradottságáról és visszasságairól. Akinek alkalmá volt a román királyság világháború utáni társadalmi és erkölcsi életébe bepillantani, meglepetve látja, hogy a mai helyzet bizonyos felszínes európaiosodás után mennyire a múlt század-közepi társadalmi és erkölcsi életnek szerves továbbfolytatása. Ha a román történelem és társadalom kutatóinak szemét nem homlyosítja majd el az a tény, hogy ez a leírás magyar írótól származik, kétségtelenül sok érdekes adatot és megfigyelést hasznosíthatnak Oroszhegyi munkájából. Az írónak hidegen józan, sokszor egyenesen jövőbenező világlátása, politikai tájékozottsága nem egy megjegyzéséből és észrevételéből kitűnik. Közöttük talán egyik legérdekesebb az, amely az akkor francia rokonszeny felé hajló románságnak még a Hohenzollern-Sigmaringeni ház trónrajutása előtt a német tájékozódás szükségszerű voltát hangoztatja. „...Románia kikerülhetetlen sorsa: előbb-utóbb német gyarmattá válni; minek előjelei napról-napra mutatkoznak a láthatáron“ — írja (98. l.).

Nagy kár, hogy Oroszhegyinek nincs világlátásával és a szerzett tapasztalatokkal egyenlő értékű kifejezés-készsége. Nyelve, stílusa száraz, lapos: stílusa tele van a nyelvújítás korának sok divatos, de ma már kiveszett torzszülöttével. Néhol azonban rövidségében, szűkszavúságában is eleven; különösen ott, ahol személyes élményt beszél el. Milyen kár, hogy az egyéni tapasztalatok rögzítésében sokkal íróibb Oroszhegyi nem a napló közvetlenebb formájában írta le tapasztalatait.

A kiadványt *Biró Sándor* mindenre kiterjedő gondossággal rendezte sajtó alá.² Bevezetésében tisztázza az író életének nem egy vitás kérdését, a függelékben pedig kritikai megjegyzésekkel tájékoztat a felhasznált források és adatok szövevényében; ugyanitt ismerteti magát a kéziratot és korszerű, következetesen keresztülvitt forráskiadási elveit. Mindenestre örvendetes és a további kiadványok kifogástalansága szempontjából reménykeltő, hogy

² Kár, hogy a kiadvány gondozója Egyesületünk nevének utolsó tagját mindenütt elavult *Egylet* alakjában írja a mai, hivatalosan is használt *Egyesület* forma helyett.

az Erdélyi Ritkaságok sorozatában a legutóbbi sok szempontból hibáztatható kötet után Biró Sándor hozzáértéssel és gondossággal az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak egyik kéziratát ilyen mintaszerűen tette közkinccsé.

Szta.

A kolozsvári Nemzeti Képzőművészeti és Építészeti Kiállítás tanulságai

A Nemzeti Képzőművészeti Kiállítás célja, hogy a magyar művészek új alkotásainak bemutatásával évről évre számot adjon a végzett munkáról. A kolozsvári kiállítás jellegét is ez a cél szabta meg s épen ebben látjuk a kiállítás egyik hiányosságát. Erdély magyarsága nem kísérhette figyelemmei az utolsó húsz év csonkaországi magyar művészetének kivirágzását. Mindenképpen helyes lett volna tehát, ha a rendezőség, eltérve az egyébként nagyon helyes évi-számadás elvtől, ezt a húsz évi fejlődést mutatta volna be. Az építészeti kiállítást épen ez a nagyvonalú szemle avatta elsőrangú élménnyé. Ha a Nemzeti Kiállítás célkitűzésével nem lehetett ezt egyeztetni, akkor megelőzőleg kellett volna egy kiállításon bemutatni az elszakítás óta megtett út egyes szakaszait s a bejárt ösvények irányait. Enélkül ugyanis sok szempontból értelmetlenül hatott az egybegyűjtött anyag s ezen még a rendezés kiválósága sem segíthetett. Az igazán kiemelkedő nagyságú művészek műveinek ágját nem feltétlenül szükséges így előre megvetni, mert értékeiket magukban hordják és elemi erővel hatnak. A magyar művészeti élet értékes átlagát jelentő művészek munkái azonban csak egy-egy irány fejlődéstörténelmi mozzanataként értékelhetők, s ez adja értelmüket is. Ezek a művek szellemi előzményeik nélkül társtalanul és sután unatkoztak a falakon. A dolgok természetes rendje szerint az utóbbi művek voltak nagy többségben, s köztük csak elszórtan itt-ott csillant meg egy-egy remekmű, s hallotta az ember a teremtés szintjére tisztult művész komoly szavát. A remekművek mellett még a most induló fiatalság munkáiban meg-megcsillámló őszinteség volt az, ami a sok kép sívárságában üdülést és hitet jelentett. Hogy mi lesz ezekből a szépen induló fiatalokból, hogy bírják-e harcok legnehezebbikét, melyet önmagukkal kell megvívniok, hogy be ne lepje őket a megszokás, a technikai tudás önmagáért való öröme, a divat múltó kívánsága s más leselkedő sátáni erők, azt csak a jó Isten tudja. A fiatalokat látva, mindig eszembejut a magyar művészetnek az a szomorú rejtélye, amit a Képzőművészeti Főiskolán tapasztaltam. Ott ugyanis az volt a munkamenet, hogy egy-egy beállított emberi alakot hétfőtől péntekig festettek, vagy rajzoltak. Hétfőn déltájban vagy kedden is öröm volt járni a megkezdett képek között, a vázlatosan feldobott nyers színekből és a lendületes vonalakból még a kisebb képességű növendékek munkáin is csak úgy sugárzott a munka öröme s a meglátás frissisége. Amilyen öröm volt ezt látni, olyan lehangoló volt a hét vége felé megnézni ugyanazokat a munkákat. Csupa fáradt, agyondolgozott, „technikailag kitűnő“, de emberileg már semmit sem mondó váz dermedt a vásznanon. Sajnos mindez nemcsak egy hét munkáján belül van így, hanem a hétfőtől péntekig tartó idő kitagul egy-egy művészember életére, fiatalságától öregkoráig. Jól emlékszem, hogy hány kitűnő tehetség indult előttünk és közülünk s hányan keltek útra még a század elején nagy lendülettel s amint teltek a napok, az évtizedek, mind jobban szürkültek s mindinkább beleveszték a mesterségbe. Ebből a szomorú menetből ragyogó csillagként emelkednek ki azok, akikben a hivatás és a képesség belső tíze mind tisztább és tisztább anyagból táplálkozik s idők multával mind nagyobb emberséggel ragyog.

A kiállítás egyik érdeme, hogy Rudnay Gyula két örökértékű művében egy csillag mutatta a magyar művészet útját. Nem feladatom Rudnay Gyula

nemes művészetét ezen helyen méltatni, mert ez a beszámoló általános áttekintést akar adni a magyar művészet sorskérdéseiről, Rudnay Gyula pedig már messze túlemelkedett az élő s a halott időn, s művészetének fénye a teremtó élet szépségeit komolyan s áhitattal élő mindenrendű ember felé, határokon és fajokon át, sugározza azt, ami a magyarságban örök.

Ilyen időtlenné érő értékek izzanak Szőnyi István, Nagy Imre, a közülnk való Gy. Szabó Béla és Borsos Miklós műveiben. Pásztor János meghitt, szépségű szobrai és Szolnay Béla festői tájképei az európai szintű magyar művészet értékei. Nagy hiánya a kiállításnak, hogy igazán kiváló s nagyértékű művészeink közül többen (Medgyessy Ferenc, Egry József, Koszta József, Baresay Jenő, Csók István stb.) nem állítottak ki semmit sem, mások (Bernáth Aurél, Szobotka Imre) eddigi munkásságukkal mérve gyenge alkotásokat küldtek be. Annál nagyobb örömmel nézhettük néhány kitűnő grafikusunk szép lapját.

Ezek után néhány szorongó szót a fiatalokról. Szinte fél az ember teljes őszinteséggel és nyíltsággal írni, mert a leírt szóból hiányzik a kimondott szó melegsége és barátsága s így sokszor a legjobb szándékkal megírt mondatok is rideg ellenérzést váltanak ki a minden kritikát érzékenyen vevő művészemberekből; a közönség meg épenséggel hátsó gondolattal teli támogatást sejt. A kárpátaljai fiatalokkal kezdem. A monumentális erejű Manajló Fedor két kiállított képén csak halványan tükröződnek egyszerű szín-víziói s nagyobb képének piszkos színezése egyszerűen saját képességei ellen való véték. A rendkívül finom színérzékű és bensőséges lírájú Endrédi György teljes felszabadulásához rajzbeli merevségét kellene levetkőznie. Erdélyi Béla néhol finoman összecsengő színeit bosszantóan zavarja Cézanne imádata. Abrahamovics Béla színei kissé megszokottan modernnek, képességei több elmélyedésre hívják.

Az erdélyi fiatalok közül már említettük a kimagasló, megérett és önálló stílust alkotó Gy. Szabó Bélát, a többi kiállítók között is gazdag ígéretekkel láthatunk. Ferenczy Julia kissé szomorúság, gyengéd lírájához eszközei egyelőre méltatlanul gyengék még. Simon Béla igen jól komponál s egyénien lát, nagy képe határozottan megfogja az embert, de a részletekben még sok tanulmányra van szüksége. Vele kapcsolatban Rudnay Gyula egyik korrekturájára jut eszembe. Az egyik növendék rajza előtt állva, első pillanatra meglátta s velünk is megláttatta, hogy a rajz remekül tükrözi a model életét, azután neki látott és végigelemezte. Végül kiderült, hogy a részletek egyike sem volt érett, de az egészet átsugárzó szellem feleltette a kivitel ügyetlenségét. Ez azonban az a része a művészetnek, amelyet meg lehet tanulni sok és szorgalmas természetnézéssel és képi hatásra nem törekvő festéssel. A kemény studium nemesak technikát eredményez, hanem művészi elmélyülésének is nagy hasznára lesz. Ugyanez áll Andrássy Zoltánra is. Fülöp A. Andor stílusa már kiforrott, az atmoszféra fény és színjátékait kizáró, finoman rajzolt képe rokonszenves alkotás. A Bordy András vezetése alatt dolgozó marosvásárhelyi fiatalok mesterükben fejlődésüket elősegítő s adottságaik irányát nem befolyásoló kitűnő irányítót kaptak. Műveik egyetemes mértékkel még nem mérhetők, de sok egészséges meglátás jellemzi portréikat. Vásárhelyi Z. Emil dekoratív törekvéseiben tudatosan kiküszöböli érzelmi élményeit, egy művészember számára végzetes lehet ez az erős intellektualizmus. Galántai Pirk János téli tájképén új, forradalmian szép színösszhangok s hangulatok esendülnek meg. Vérbeli művészember s a nagybányai hagyományokat dús színekkel és merész hangulatokkal gazdagítja. Varga Mátyás őszi hangulata a színekben gazdag festőiességű és kitűnően rajzoló művésznek nem a leg-szerencsésebb alkotása.

A kárpátaljai és az erdélyi fiatalok szabad, egyéni irányú, gazdag kísérletezésével szemben a csonkaországi fiatalok műveit bizonyos egység jellemzi; tegyük hozzá rögtön, hogy ez az egység nem sok jóval bíztat. Szinte valamennyije egy-egy nagy mester hatása alatt dolgozik, legtöbbször meg az olasz korai renaissance művészetének bágyadt s fáradt utánzója. Kún Istvánt Rudnay Gyula, Bartha Lászlót Bernáth Aurél és Baresay Jenő igézte meg, Emőd Aurél Iványi-Grünwald késői képeinek összehangoltabb változatát állította ki. Természetesen ez a megfigyelés csak bizonyos mértékig értékmérő jellegű, mert e más mesterek bővületében élő fiatalok sok finomsággal s erővel törik át az ígézet tartalmát s erősebbjeikben önálló kifejezőeszköz felé való törekvés is rokonszenvet kelt. Nehezebb kiutat találniuk az újklasszicizmus követőinek. A renaissance hatalmas vajadásából megszületett s abban az időben gyökeréig őszinte stílusnak előzmény nélküli átvétele nálunk egy erősen papirizú, dekoratív divatot alakított ki. Az egyetlen, aki robusztus tehetségével áttört ezen a sablonon s igazán jelentős, nagyértékű alkotásokkal gazdagította a magyar művészetet, Aba-Novák Vilmos volt. A nagy barokk mesterekre emlékeztető könnyed és nagy felületeket biztosan benépesítő fantáziája s hallatlan bravuros rajztudása átsegítette őt a ványadt, filozófalgató vagy affektáltan naív s az élet lendületes szép vonalzenéjét dróthálókáá merevítő festőmódon. A nála kisebb tehetségek azonban menthetetlenül belevesznek a nagy idők mestereinek bámulatába s őszintének képzelt szabad variálásába. Kísérleteik különösen akkor nagyon kétséges értékűek, ha a magyar művészet hagyományainak merev törését is meglátjuk munkáikban. Kétségtelen, hogy nem lehetünk olaszabbak az olaszoknál s így az erre való törekvés hiábavalóságba pazarol magyar értékeket. Az is bizonyos, hogy a falfestés technikáját másutt, mint a nagy olasz mesterek freskóin, sehol sem tanulmányozhatják jobban a nagy feladatokra készülő magyar fiatalok. Ezzel szemben nyilvánvaló, hogy a magyar népviseletbe öltöztetett Madonna semmivel sem magyarább, mintha a XV. századi firenzei hölgyek finom profilját, vagy igazi olasz ábrándosságát „élik újjá” művészeink. Néhány tehetséges, rokonszenves művésziünk vajdik a magára vett stílus és saját ösztönös mondanivalói malomköve között. Kolozsváron kiállított képeik azonban kevés jelét mutatják annak, hogy a neoklasszicizmus fegyelmző erejét s műhelynevelését szervesen bele tudnák építeni a magyar föld művészetébe. Az olasz művészet sokszor termékenyítette már meg hazánk művészetét, de ez az olasz művészet mindig a megtermékenyítéssel egykorú művészet volt, amelyik egyuttal egész Európára is sugározta szépségeit. A futurismo-ból kinövő olasz újklasszikus művészet nagy mesterei végigmentek szívvel-lélekkel egy nagy művészi forradalom minden járható és járhatatlan útján, s sok egyéni küzködéssel értek el egy olyan stílushoz, amelyik sok rokon vonást árul el a kezdő renaissance művészetével. Az olaszok sok forradalmi vívmányát magában hordozó újklasszicizmus tehát előzményeiből forrott azzá, ami s nem a más előzményekből kinőtt quattrocento mesterek képeinek szemléletéből, másodlagos élmény hatására keletkezett. Tagadhatatlan, hogy Magyarországon is a XX. század elejének szélsőséges forrongásai után természetes és az összes zsákuccák tanulságait magában hordó lehiggadás tapasztalható. Gyönyörűen példázza ezt a folyamatot Bartók Béla művésze, mely önmagából lassan az egyszerűbb szerkezetek felé gazdagodik. Nem hiszem azonban, hogy ezt a folyamatot mesteresen siettetni lehetne, vagy épséggel laboratoriumi munkával meg lehetne teremteni. Összehasonlíthatatlanul rokonszenvesebb nekünk az egyéni teremtésből, annak kezdő és néha dadogó előadásából sok küzködéssel kinövő művészet, mint a más éghajlat, légkör, kor és vérmérséklet kész eredményeinek egyszerű átvétele.

Sajnálatos, hogy a magyar történeti festészet nem nagy hagyományain állva tör új és merész utakat, hanem klasszikus mintákra támaszkodva biceg célja felé. Néha sablonkincse birtokában bántó fölényességgel nyul témáihoz s egy kaptafára húzza valamennyit. Pedig talán Szent István és Mátyás kora között nem csupán az a különbség, hogy más ruhában jártak az emberek. Bizony a múlt század Madarásza és Székely Bertalanja és a közelmúlt Rudnay gobelinje és Aba-Novák freskósora után igen vérszegény az az anyag, amit a kolozsvári kiállítás bemutatott.

A papírizű neoklasszicizmus a szobrászok közt sokkal kisebb intenzitással hat, mint a festőknél, a néha tisztán díszítő célból született szobroknál nem is mindig zavaró, különösképen ha a régi városképek helyreállításakor alkalmazzák ezeket a másodélményből született szobrokat. A szoborkiállítás sok friss és önálló tehetséget mutatott be. A szobrászati anyagból messze kimagaslik Borsos Miklós fekete gránitfeje és Pásztor János elmélyült szeretettel faragott néhány szobra. Monumentalis mű kis méretei ellenére Boda Gábor jerikói trombitása s szépek Kocsis András, Varga Ferenc, Somogyi József, Andrásy Kurta János, Boldogfai Farkas Sándor, Laborcz Ferenc, Kósa Huba Pál és a díjnyertes Kós András munkái. Műveik sok szabad és lendületes gazdagságú motívum és mintázáskincset rejtenek magukban s sok magvas, egészséges kompozíciós ötlet van bennük. A klasszikus ízlésben fogant s mégis jó szobor kitünő példája Kocsis András egyik szobra, míg Buzi Barnabás díjazott faszobrában idegenszerűleg hat a finom naturalizmussal induló művész magárákényszerített monumentalitása. Ugyanez áll Győri Dezső Szent Ferencére is. Sajnálatosan hiányzott a kiállításról Pátzay Pál, Vilt Tibor és Borberek Kovács Zoltán munkássága.

Mind a festők, mind pedig a szobrászok műveinek feljegyzésekor az volt az irányító szándék, hogy különösen a fiatalok munkájának értékeire s hibáira mutassunk rá. Az említettekén kívül még számos kiállító művét láthattuk a kiállításon. Köztük több u. n. „befutott” idősebb és tehetséges fiatalabb festőt és szobrászt is. Kiállított munkáik azonban munkásságuk eddigi színvonalán mozognak s nem világítják meg új oldalról működésüket. Így az inkább elvi síkon tárgyalt ismertetésben nem tartottam szükségesnek felsorolásukat.

Összegezve a tanulságokat a következő kép tárul szemünk elé: A magyar művészetet időtlenül, vagy a jelen Európa szintjén képviselő művészeink és a fiatalokban megcsillanó értékeken kívül kétségbeejtően megtorpant a magyar művészet lendülete. Mintha a magyarság ma nem is sorsdöntő órái legnehezebbjében küzdene, hanem esendesen tétlenkednék. Elszorul az ember szíve, ha a kép és szoborvásárlásokat nézi. Egy-két kivétellel csak állami közületek vásároltak. Már pedig a közületek nem tarthatják el egy ország művészetét, s nem is az a cél, hogy csak múzeumokban és hivatalszobában legyen képviselve a magyar művészet, hanem az, hogy minden művelt magyar ember otthonában hallassa szavát. Válságban van tehát a magyar művészetnek az a művelődéstörténelmileg igen értékes rétege, melyik színvonalas alkotásokkal a jövődjé talaját munkálja s előkészíti a belőle kinövő egyetemes erejű magyar művészek útját. Pedig ez a réteg sok bensőséges szépség alázatos bányásza s elsovadása vagy önmaga-eladása a nemzet egészségének egészségtelen művészetszemléletét mutatja. Mert bizony még az általunk igazán gyengének tartott kiállított művek bármelyike is méltóbban képviselheti a magyar művészetet középosztályunk lakásaiban, mint ami — tisztelet a kivételnek — most lóg falaikon. Ehhez azonban szükséges lenne az is, hogy a kiállítók is vessenek számot magukkal és a magyar társadalomban való helyzetükkel s ne kérjenek csillagászati árat műveikért. A kép és szobor árának indokolatlanul magas volta mögött egy sajnálatos magatartás húzódik

meg. A művész, vagy helyesebben, aki képeket fest, vagy szobrokat farag, magát társadalomfölöttinek képzei s így kivételes helyet kíván magának. Nem is kell talán megemlíteni, hogy az a kevés, akinek tényleg kijár ez a megkülönböztetés, mely emberi bölcsességgel sohasem kívánja ezt maga számára. Ez a túlméretezett önértékelés jut kifejezésre a nagyraszabott árakban. Réalisabb árak s megfelelő felvilágosító nevelés mellett bizonyára áthidalható az a szakadék, amely ma a művész és a közönség közt anyagi szempontból is tátong. Remélhető, hogy a már folyamatban levő s igen tiszteletreméltó szándékú kezdeményezések megtalálják a helyes utat, s a művészek is megtalálják a helyüket a társadalomban, ugyanúgy mint a többi, alkotó hivatásban dolgozó magyar ember.

Az építészeti kiállításról szólva csak a légteljesebb köszönettel gondolhatunk a kiállítás rendezőire. A tárgyilagosság kedvéért meg kell jegyezni, hogy a rendezés nagyvonalú alapelveinek keresztülvitelét nagyon megkönynyította az, hogy kitűnő fényképekkel és rajzokkal mutathatták be azt a történeti anyagot, amelynek bemutatása a képzőművészeti kiállításon csupa nagyértékű eredetivel történhetett volna meg.

Az építészeti kiállítás heleilleszkedett Erdély s az egész Magyarország multjába s a jelenen keresztül egy szocialisabb Magyarország építészeti tervezetét vázolta fel. Ugyanilyen nagyvonalúsággal mutatta be a Kolozsvár megtisztítása miatt épen időszerű, csonkaországi városrendezések és városépítések munkáját. A kolozsvári városrendezési tervek, több szempontból már megoldást is jelentő pályázatainak bemutatásával is a jövőt szolgálta a rendezés. Záray Lukács és Vargha László néprajzi felvételei egy régóta nélkülözött nagy munka első lépéseiről számolnak be. Erdély építő és faragó képanyagjainak művészi alkotásokkal is illusztrált bemutatása és a szabad térbe állított szobrok helyes elhelyezésének több szempontú magyarázata (bár ez utóbbi technikai kivitele nem volt méltó a gondolat szépségéhez) mind nagy vonzóerőt jelentett. A Redout termeinek kitűnő tagolásában felsorakozott az utolsó 20 év magyar építőművészetének minden kiváló alkotása s ehhez kapcsolva, az elszakítás óta megjelent művészet- és építészettörténeti munkák sorozata. Ez a kiállítás nagy szolgálatot tett mind a szakembereknek, mind pedig a szépség és hagyomány meg az új országépítés feladatait termékenyen munkáló nagyközönségnek is.

Külön kiállításon láthattuk a megszállás alatti Erdély szépirodalmi könyvtermését és színházi s zenei erőfeszítéseit valamint a fényképezés művészi lehetőségeit bemutató szemlét.

A kiállításokon és a művészi hetek egyéb eseményein s a hozzájuk csatlakozó könyvnapokon a magyar állam- és művészi élet sok kitűnő képviselőjét látta falai között Kolozsvár. Az a nemes hagyományokon folyton újat építő erdélyi hagyomány, amelynek tényleges központja, de egyúttal jelképe is Kolozsvár, egy hónapra az egyetemes magyarság szellemi életének forgópontja lett. Mindenképen serkentő hatással volt szűkebb pátriánk szellemi életére ez a találkozó, mert élménnyé lett az a minden erdélyi magyarban meglévő hatalmas érzés, hogy a magyar műveltség egy és oszthatatlan s a külön „szellemiségeknek“ csak annyiban van létjogosultságuk, mennyiben sajátos színeikkel ezt az örök magyarságot szolgálják s gazdagítják.

László Gyula

ADATTÁR

Csügési szójegyzék*

alivánka: ,a kukoricalisztet savanyútejjel összekeverik, sőt tesznek bele és tepsiben megsütik, aztán tejfölt vagy túrót tesznek rá.' Gyimesen *álivánka* és *árivánka*. Balogh: 346 < moldv. r. *alivancă* ,art kleiner fladen aus maismehl u. käse, die nach dem backen mit sahn e o. heisser butter übergossen werden' < szl. *livanuka* vagy *livanu* 'gegossen' Tiktin; Bogrea (Dacorom. III, 724).

alsópárna: ,a szekérnek az a része, amely a tengelyhez van erősítve.'

ágas: ,az alsópárnához van erősítve; ebbe van belefoglalva a rúd szekér felőli része'. Gyimes. Balogh 350, MTsz.

áll: ,a szövőszék alsó része, amely négy lábán áll.'

áliór: ,levelével a juhok száját és lábát gyógyítják.' Gyimesen *álivör*, *órió*. Balogh 353. — Eredetéről vonatkozólag vö. Balogh MNY. XXVIII, 166, Erd.Múz. 1932:353.

ánumé: ,saját, csak erre a célra szolgáló' < r. *anume* ,fából van anumé tipárja'.

ánygyi: ,sógornő' MTsz.

árdéj: ,zöld paprika' MTsz., eredetéről vonatkozólag I. EtSz., I, 228, K. Bedekovich L.: MNY., XXI, 137, Drăganu: Dacorom, I, 133.

áricsos: ,kiütéses, sebes'; alapszava *árics* < r. *ariciu* ,igel, mauke, fusskrankheit der pferde u. rinder, bei welcher die haare sich borstig aufstellen' < lat. *ericius*,

Tiktin, vö. még Resmerița és Șăineanu; Bogrea szerint (Dacorom. II, 899) < m. lat. *panaricium*; vö. még Balogh Ö.: MNY. XXVIII, 166, ErdMúz. 1932:353.

ármurár: ,echinops spherocephalus'; ha a marha nyelve megdagadt, megfőzik és levét a szájába töltik < r. *armurar* ,art krankheit des rindes, die sich in anschwel lung unter der haut aüssert. frauendistel Carduus marianus. ihre blätter dienen als heilmittel < arm. pl. *armuri* schenkel der thiere' < lat. *armus* Tiktin, I. EtSz. I, 138. Pușcariu Dacorom. VI, 226. — Vö. még Șăineanu (Dict.), Resmerița (Dict.), Șt. Pașca: Dacorom. V, 296, 762.

árvacska: ,császárszakáll.'

áskál: ,ás.'

ászpa: ,veratum album', a gyökérét megfőzik s levelével megmosásuk a tetves állatot.

átalfa: ,az osztováta része, amely az állakat közepén és elöl összefoglalja.' MTsz.

bakkancs:

baktató-búrján: ,az ugorka közé teszik, mert akkor az ugorka jobban *ternük*'; MTsz., EtSz. I, 236.

bakszán: ,csak egy eplénje van.' CzF., Nyr. XXXIV, 277, Gyimes ErdMúz. 1932:351.

bábavirág:

bács: ,juhásztor, aki sajtot is készít' MTsz. < r. *baciu*, senner, käsemacher; hirt der den käse bereitet u. dem die schäferei unter-

* Vö. EM. XLVII (1942), 29 kk. — Azokat a Gyimesről közölt adatokat, amelyeknek forrásait nem közlöm, a gyimesközéploki és gyimesfelsőlaki csángók nyelvéről készült, még kéziratban levő tanulmányomból vettem.

steht' Tiktin, I. Etsz. I, 217, Capidan: Dacorom. V, 331, 510, 519, S. P.: Dacorom. IV, 1566.

bácsi: 'nagybátya'; első adat Orczyból, NySz., a *bá* rövidült alakból -csi- kicsinyítő képzővel. (Etsz. I, 313).

bádërka: 'hordócska' MTsz., Gyergyóban (Nyr. XXXIV, 81) **bádërka**, Hertelendfalván (Nyr. XXVIII, 523) **bálrka**, Gyimesen: **bádërka** < moldv. r. *balercă* 'fässchen' Tiktin, vö. Etsz. II, 221; Puşcariu Dacorom. III, 380.

Bálint: 'kutyanév'.

Bándi: 'lónév'.

belédögleszt: 'beáztat'.

beléfogdos: 'a fonalat a nyitsbe és bordába belefogják'.

beavat: 'a pap a menyasszonyt esküvő után beavatja imádsággal az asszonyok sorába' Gyimes ErdMúz. 1932:333; NySz., MTsz.; alapszava az *avik* ige I. Etsz. I, 183.

belésuvad: 'belemélyed', I. a mondákánál 34 I.

bërég: 'párosodik (a juh)' Mtsz. I. Etsz. I, 366.

bërke: 'cérna' vö. Etsz. I, 371.

bernéc: 'kétujjnyi széles, tarka gyapjúból készült öv, amellyel a derékra csavart karincát átkötik' < r. *bärnef* 'Gürtelband der bäuerinnen' Tiktin, vö. Etsz. I, 374. Puşcariu: Dacorom. VI, 225, 238, 316.

békonytól: 'a keresztanya a menyasszonyt megfésüli és kontyot csinál', ugyanez a szokás megvan a gyimesi csángóknál is. I. Balogh Ö. i. m.

bélfa: 'ezen forog a fonallal telt cső'; első adat Schl. szój. MTsz. I. Etsz. I, 341, 1168.

bëtëtura: az esztëna egyik része; a fejés után a juhok ide mennek; < r. *bätätură* 'vorhof des bauernhauses' < r. *a bate* Tiktin; Resme-

riřã Dicț. vö. Giuglea: Dacorom. II, 332.

bidár: 'ajtóval ellátott szekrény, almárium' < r. *blidar* 'offener schüsselschrank' Tiktin.

Bogyál: 'ökörnev'.

Bolokhás: 'ökörnev', < r. *bolocan* 'nume de bou' Säineanu.

bördica: 'a járomajfát és járomfejűt köti össze' CzF., MTsz., Csik m. Nyr. XXVI, 331 < szláv *brdo* 'kicsinyített alakja, I. Etsz. I, 480, Juhász J., MNY. XXV, 197, Balogh Ö.: ErdMúz. 1932:350.

börnyú: 'borjú' OklSz., MTsz., NySz.

börda: a szövöszék egyik szerkezete: 'fésűs bordázata' CzF., MTsz., Gyimes ErdMúz. 1932: 348, Etsz. I, 478 (< szláv *brdo*) vö. még Bärcki, MSzófSz.

bördahija: 'a szövöszék járomalakú szerkezete, amelybe a borda van belehelyezve' CzF., MTsz., OklSz., Gyimes ErdMúz. 1932:348.

borona: 'gerenda' MTsz.

boroslány: 'orgonavirág' CzF.

böjtös-galoska: 'málé- vagy puliszkadarából készült töltelék'.

böklen: 'beleütődik'.

Brezój: 'kutyanév'. Moldva ErdMúz. 1930:169 < r. *brezae*, pl. *brezai* 'v. etw. übermäßig buntem'. Tiktin; V. Bogrea Dacorom. III, 881; vö. még Drăganu: Dacorom. VI, 278.

brigidó: 'fapálca, amellyel az esztënában a vaját verik'; Gyimesen **brigigyó** ErdMúz. 1932:350 < mold. r. *brighidău* 'butterstössel, holztange mit einer scheibe an ihrem einem ende, womit die milch im butterfasse geschlagen wird' Tiktin; Drăganu, Dacorom. II. 900.

búcsúsztató: 'a lakodalomban a verseket mondó'.

budáka: 'faedény, amelyben a tejet ojtják' Gyimes ErdMúz.

1932:350 < moldv. r. *budacă* ,bütte, in der die gemolkene schafmilch gesammelt u. m. lab versetzt wird' Tiktin; Resmeriță, Dicț. Șăineanu, Dicț. Tamás L. MNy. XXIX, 182.

budurój: ,faedény, amelyben a vaját verik' < moldv. r. *buduroiu* ,putină mare' Șăineanu.

buksa: ,persely a szekér kerekén' Moldva ErdMúz. Újf. I, 170, Gyimes ErdMúz. 1932:350 < moldv. r. *bucșă* ,radbuchse, metallenes futter der radnabe' < ném. *buchse* Tiktin; vö. még Șăineanu.

búsapa: ,a menyasszony apja'.

búsanya: a menyasszony anyja'.

bússzülők: ,a menyasszony szülei'.

bukéláj: ,szürke- v. fehérszörű bárány, amelynek a száján fekete a szőr' < r. *bucălae* ,von schafen: schwarzmäulig' Tiktin, vö. még Șăineanu; Resmeriță, Dicț., Giuglea, Dacorom. V, 534, 548—50; L. Spitzer Dacorom. VI, 332; Pușcariu Dacorom. IV, 440—1, 727; Drăganu Dacorom. IV, 739.

buszujok: ,bazzalikom' < rom. *busuioc*, basilienkraut, basilikum, Lieblingsblume der Bauernmädchen, die sich damit schmücken u. derselben eine zauberische Wirkung auf die Herzen der Männer zuschreiben. — wird zu heiltränken u. bei Liebessprechungen verwendet. In der Kirche dient ein Büschel als Weihwasserwedel < lat. *basilicum* Tiktin, vö. még Resmeriță; Dicț., Șăineanu; Dicț., Pușcariu; Dacorom. V, 798.

Buzsór: ,ökörnév' a vöröszinűek neve, Moldva ErdMúz. 1930:169 < rom. *bujor* ,pfingstrose'; daher fig. v. der Rote der Wangen... < szl. *božur* Tiktin; Șăineanu; Resmeriță szerint (Dicț.) < lat. *bi* + rom. *jar*.

bütült: ,nyirott' pl. haj; MTsz. Gyimesen ErdMúz. 1932:347.

cáp, căpocska: ,kecskebak', MTsz., NySz., Oklsz. < rom. *țap* ,ziegenbock' I. EtSz. I, 613, Mariánovics M.: Nyr. XLVI, 113, Capidan, Dacorom. IV, 281, 345, 949.

cárina: ,nagy legelő', Bukovinában: *carina* ,jóság, szántó föld, mező' MTsz. < rom. *țarină* ,ackerland, saatheld, acker' < egyh.-szl. *carina* ,steuer' Tiktin; Șăineanu szerint (Dicț.) < *țară*, Resmeriță szerint (Dicț.) < lat. fem. *terrena*.

cefre: ,kisebb leány' MTsz. (első adat SzD. < *cevere* I. Horger. Nyr. adat SzD.) < *cevere* I. Horger. Nyr. XXXIX, 293, 341, MNy. XXIII, 131, EtSz. I, 603, 622.

cëpő(k): ,cipő' MTsz., I. EtSz. I, 724.

cëpus: ,a szekér egyik része, amely a fűrgentyű két végébe van beleerősítve' < moldv. r. *țepușă* spitze, aufrechte stange an der seite des wagens'. Tiktin, vö. még Resmeriță; Dicț., EtSz. I, 644.

Cékla.

ciba! ,kutyakergető szó'.

cifrabőrső ,virág'.

ciframák: ,csokros pipacs'.

citros: ,ezerlevelű fű', Gyimes ErdMúz. 1932:349. Eredetere vonatkozólag I. EtSz. I, 727.

csaflinta: ,a tézsola végén levő vasserkezet, amelyet favontatásra használnak'; részei: a *karika*, *förgő*, *hëka* és *csaflintanyelv*; összefügghet a rom. a *ciopli* ,ein holz behauen, bezimmern, daran schnitzen' szóval Tiktin; hangtanilag közel áll a Kapnikbányán (MTsz.) feljegyzett *csopling* alakváltozathoz, vö. EtSz. I, 794.

csaflintanyelv: ,a csaflintának az a része, amelyet a fába belevernek'.

csap: ,fenyőág' Tsz., MTsz. Csík-

szentdomokos Nyr. XXXII, 325, Gyimes. Eredete ismeretlen, vö. EtSz.

csatlani: 'összekötni, a szekérhez erősíteni, lekötni'. vö. EtSz. I, 877.

csál: 'ökörkergető-szó jobbra', MTsz., Moldva ErdMúz. 1930:170. Állatterelő, hangutánzó-szó, vö. EtSz. I, 781.

csából jár: 'a balra fogott ökör csából jár'.

csáj: 'tea' < r. *ceaiu*, Şăineanu szerint (Dicţ.).

csemcsellik: 'malacot hívogat', hangutánzó szó ebből *cs*, *cs*, *cs* (így hívják a malacot).

csērecsekarika: 'az osztovátán levő facsiga'. Balogh Ö., MNY. XXVIII, 165.

csercsēvirág: 'fukszia', egy adat Kiskapusról: *csercsés virág* MNY. XI, 92 < r. *cercel(uş)* 'fuchsia' Tiktin; vö. még Resmeriţa: Dicţ.; I EtSz. I, 960.

csērgē: 'pokróc' MTsz. Gyimes ErdMúz. 1932:349, Iugánban és Kelgyeszen (I. Lükő G.: Ethnographia — Népélet XLV, 100): *serge* < r. *cergă* 'couverture' I. EtSz. I, 981—3, Th. Capidan: Dacorom. IV, 350; Resmeriţa szerint (i. m.) a r. szó < lat. *tergus*.

csép: 'fonáleválasztó lapos palcika' MTsz. Gyimes, ErdMúz. 1932:348 < szláv *cěpi* 'stange, die schaft am weberstuhl' I. EtSz. I, 940-i.

csics: 'emlő' vö. EtSz. I, 1019.

csigír: 'apróra vagdalt és zsírban sült bány- v. marhabendő' < r. *cighir* 'peşiţa ce desparte intestinele de plămâni la miel; plăcintă cu măruntae de miel, învălită şi coaptă în această peşiţa' < tör. *gigher* 'peşiţa', I. Resmeriţa: Dicţ., Şăineanu szerint (Dicţ.) < tör. *čegher* 'măruntaie'.

Csinos: 'lónév' Gyimes ErdMúz. 1932:349.

csinyál: 'csinál' MTsz. Háromszék Nyr. XXXIII, 514, Csíkszentdomokos Nyr. XXXII, 275; vö. Fokos: Nyr. LXI, 116.

csipōr, *csiprok*: 'csupor' Gyimes MTsz.

csirikkōl: 'csiripél' Gyimesen *csirikkōl*; a szó eredetére vonatkozólag I. EtSz. I, 1099, Bárcezi i. m.

Csillag: 'lónév', Gyimes ErdMúz. 1932:349; Nyr. XLIV, 335 vö. EtSz. I, 1050.

csitvászón: 'vászon, amely csak *mejjék*-ből van. < r. *cit* 'bunter kattun'. Tiktin < oszm. *çit* EtSz. I, 1106, Şăineanu: Dicţ.; Resmeriţa szerint (Dicţ.) < olasz *citta* 'oraş'.

csitkó: CzF., MTsz., Gyergyó Nyr. XXXIV, 189, Csíkszentmihály Nyr. XXX, 493, Gyimes ErdMúz. Új f. III. 349. A *csitt!* csikóhivogató (ill. terelő, hajszoló) szóból -*kó* kics. képzővel I. EtSz. I, 1045, Bárcezi i. m.

csitkóddzó

csokonyál: 'csőrével kopácsol' < r. *a ciocăni* 'hämmern, klopfen' Tiktin; a MTsz.-ban: *csoknyál*.

csórika: 'térden alig feljebbérő, fehér gyapjúból készült harisnya, amelyet az idősebb asszonyok viselnek' Gyimes ErdMúz. 1932:347, vö. még Nyr. XXXVII, 92. < r. *cioarec* 'art gamasche der bäuerin, schützt das bein gegen kälte; anliegende bauernhosen aus weissem tuch' Tiktin; vö. EtSz. I, 1158. A román szó eredetére vonatkozólag vö. Şăineanu: Dicţ., Resmeriţa: Dicţ., Th. Capidan, Dacorom. IV, 264—5, V. Bogrea Dacorom. IV, 852, Puşcariu Dacorom. VI, 231.

cső: 'az osztováta egyik része, amelyen a fonál van.' vö. EtSz. I, 1165—9, Bárcezi i. m.

csöllőkerek: 'a szövőszékhez tar-

tozó eszköz, amellyel a fonalat a maszóra tekerik' Gyimes ErdMúz. 1932:348.

csúf: 'maskara' < moldv. r. *ciuf* 'om căruia îi place să-și bată joc de alții, vağabond, secătura' l. Şăineanu Dicţ.

csúszólag: a fát 'csúszólag' vonatják.

csusz: 'a szán két talpon csusz.' Eredete ismeretlen vö. EtSz. I, 1224—27. Bárczi i. m. (talán hangutánzó-hangfestő).

csűr: 'az istálló középső tágas része' < kfn. *schüre* (olv. *šüre*) l. EtSz. VIII. 1244, Bárczi i. m.

csürke: 'csirke' MTsz., NySz., EtSz. I, 1101, Bárczi i. m.

dács: 'cseh.'

déli-ebéd: 'ebéd' MTsz.

délinyilló: 'felfutó növény kék virággal.'

dészűszijú: 'bőröv' CzF., MTsz.

diák, *diák*: 'kántor' vö. r. *diac* 'kirchensänger' Tiktin, vö. EtSz. I, 1287, Şăineanu: Dicţ.

diszke: 'fiatal, 1—2 éves juh, kecske, amely nem ellett' MTsz., CzF., eredete ismeretlen, vö. EtSz. IX, 1364.

diszkebarány: 'egy évet betöltött barány.'

diszkeberbéc: 2 éves berbéc.

diszkepásztór: 'aki a *meddű-johókkal*, berbécsekkel és *diszkékkel* járkal.'

disznóbosztán: 'disznótök' < r. *bostan* 'kürbis' < tör. *bostan* 'gemüsegarten' Tiktin; vö. EtSz. I, 500, Şăineanu: Dicţ.; Resmeriţă szerint (Dicţ.) a r. szó < lat. *pustan*.

dránica: 'nagy és kicsi zsindey' MTsz., Gyergyó Nyr. XXXIV, 266, Gyimesb'ikk. Nyr. XXX, 544, Gyimes ErdMúz. 1932:348 < r. *dranița* 'daschindel' Tiktin.

drugát: 'széles vaskarika, amely a rókancza felső külső végéhez van

erősítve'; az EtSz. szerint (IX, 1421) < kisor. *drugar*, junges kieferbäumchen; ruder'; vö. még r. *drug* 'stange', *drugă* 'kurze stange' Tiktin; Pusçariu: Dacorom. II, 835. Onnan kaphatta a nevét, hogy szénahordáskor a rudakat ebbe a vaskarikába dugják bele.

druska: 'leány' < r. *družcá* 'brautjungfer bei den bauern' < egyh. szláv *družka* 'brautjungfer' Tiktin; vö. még Şăineanu: Dicţ., Resmeriţă: Dicţ.

dulápos asztal: 'fiókos asztal' < r. *dulap* 'schrank' vö. tör. 'dolab' Tiktin.

Dumán: 'tehénnev' < r. *Duman* 'name der einem am sonntag geborenen Rinde gegeben wird' < *Dumnica*. Tiktin.

duvaszka: 'az orsó s a rajta levő fonat' MTsz.; a *duvad* szó családjába tartozik l. EtSz. I, 1458.

dzseménér: a hátulsó tengely villaszerű ágasa, *ikresfá*-nak is hívják < r. *gemänare*, pl. *gemänäri* 'eine der beiden am hinteren ende des langbaumes angebrachten, eine gabel bildenden stangen, die jenen mit dem hintergestell verbinden: spreisse' < lat. *gemino* '-are' Tiktin; vö. még Şăineanu: Dicţ., Resmeriţă: Dicţ.

ebéd: 'reggeli' MTsz.

élkéret: 'a leányt a szüleitől elkérni.'

élravaloz: 'a halottat ravatalra helyezni.'

előkötéllánc: 'a szénát és fát ezzel erősítik a szekérhez.'

emberecské: 'fiatal ember'; a moldvai csángóknál: *embereckém* 'férjem' Nyr. III, 2, MTsz.; EtSz. I, 1543.

ennivaló bosztán: 'sütőtök' Gyimes ErdMúz. 1932:349.

epefü: 'gentiana cruciata' Gyimes

ErdMúz. 1932:353, vö. Wagner: Nyr. XXVIII, 142.

oplén: ,a szán elülső és hátulsó keresztfája, mely a szántalpakat összetartja' Gyimes ErdMúz. 1932: 350; Beszt. szój., Schl. szój., CzF., < szláv oplénz. EtSz. I, 1588—9, Melich: A honfoglalás kori Magyarország 84, 85, MNy. VI, 446; Horger, NyK. XLI, 130 és Ásbóth NyK, XLI, 389, 390 szerint < **aplény* < *oplénz*.

eresztő: ,ezzel forgatják az első hasajót, hogy a vászon feszesen álljon.'

eresztőrúd: ,ezzel engedik a hosszú fonalat a hengerre' Gyimes ErdMúz. 1932:348.

ereszkegyék le: ,üljön le' vö. *lëereszke* ,leül' Tsz.

es, esseni: ,esik, esni' (t. i. az eső) MTsz., vö. Munkácsi: Nyr. XXIX, 204, EtSz. I, 36; eredetére vö. még Bárcki, MSzófSz.

ēs: ,is, és' MTsz., I. EtSz. II, 31—3, Bárcki, MSzófSz.

estēr: ,a juh v. tehén, amely nem fiadzik' Tsz., CzF., MTsz. < r. *stēp* ,unfruchtbar', Tiktin; vö. még Capidan: Dacorom. II, 549—50, N. Drăganu: Dacorom. II, 616, Pușcariu, Dacorom. IV, 1384—5. L. még EtSz.

ēsszevigyit: ,összevegyit', MTsz.

ēsszevigyül: ,összevegyül' vö. MTsz.

ēsszekap: ,egymást megszereti.'

ēsszebolondül: ,összekuszálódik.'

ēszpēndz: ,helleborus purpureus' Gyimes ErdMúz. 1932:353, Csíkszépvízen; *ēszpondz*, Moldvában; *ponz*. ErdMúz. 1930:166 < r. *spānz*, *spānt*, *spānz* ,nieswurz helleborus' Tiktin; Resmeriță Dicț.

esztēna: ,juhakol' Gyergyó Nyr. XXXIV, 82, Szabófalva Nyr. XXX, 179, Gyimes ErdMúz. 1932: 349 < r. *stānā* ,schäferrei' Tiktin.

ēszunga, ēsztrunga: ,az esztēna egyik főrésze' Sófaly 32, < r. *strunga* ,melkperch, mit schmalen ausgängen für die (einzeln) zu melkenden schafe' Tiktin; I. EtSz. II, 89—91.

ēsztrungár, ēsztrungár: ,pásztor, aki a juhokat a fejéshez hajtja', másik neve: *monyátör* < r. *strungar* ,hirt der die schafe in den melkperch treibt' Tiktin; vö. még EtSz. II, 91, Șăineanu (Dicț.), Resmeriță (Dicț.), Giuglea, Dacorom. II, 330.

ēdesanya: ,mutter.'

ēdesapa: ,vater.'

ēvegecskē: ,kis üveg.'

ēvekharang: ,üvegharang.'

ējfélicsillag:

ētős: ,mérgeš.'

facsaró: ,rongy, amelybe a friss sajtot teszik, hogy a leve kifolyjék' Gyimes ErdMúz. 1932:350.

fakereg: ,fakéreg.'

faszūjka: ,paszuly.'

fátalan: ,rózsaféle virág' Gyimes ErdMúz. 1932:349.

Fecskē: ,lőnév.'

fējkendő v. ruha:

fēlfērēsz: ,megmossa a halottat.'

fēlkelletet: pl. Jó reggelt. Hát fēlkelletett-ē?

fēlmatollál: ,felmatollál' Gyimesen *fēlmatolál*.

felső-párna: ,a szekér tengelyére felül erősített laposfa, amelyen a *fűrgentyű* van.'

fentő: ,küllő' MTsz., CzF., NySz., OklSz., Gyergyó Nyr. XXXIV, 322, Csík m. Nyr. XXXIX, 237, Moldva ErdMúz. 1930:170, Gyimes ErdMúz. 1932:350.

fetekē: ,fekete' MTsz., NySz.

fēkētő v. főkötő: MTsz., OklSz.

fēnkő: ,fenkő' MTsz.

fērekfärkū-búrján: ,cickafark, achillea millefolium' CzF., MTsz.: a NySz. szerint, achillea pamonica', a. collina' vö. MoeszG., MNy. IV,

31; a *féreg* 'egér' szó (CzF., MTsz., NySz., OklSz., Csíkszentmihály Nyr. XXX, 494, Gyimesbükk Nyr. XXX, 544, Sepsiszentgyörgy MNy. XI, 333, Moldva Nyr. XXX, 173: *fierég*, Gyimesen: *férek farku-fű* v. *egérfarku-fű*) eredetére vonatk. vö. Asbóth: NyK. XXXIII, 232—3, XXXV, 61. Sauvageot Au.: MNy. XXI, 255; vö. r. *coada șorecelui* 'schafgarbe achillea millefollium' Tiktin, Resmerița, Șăineanu.

fésersirit: 'elforgat' CzF.

fész: 'fékítő' v. 'főkötő', amelyet az öreg asszonyok a fejkendő alatt viselnek. < r. *fes* 'der rote fes, wird von verheirateten bäuerinnen getragen' < tör. *fes* Tiktin; vö. még Șăineanu és Desmerița: Dicț.

fírhang: 'függöny' CzF., MTsz., NySz., Apáca Brassó m. Nyr. XXXIV, 49, Gyimes < ném. *Vorhang* I. CzF., Melich: Nyr. XXIV, 208.

Flórika: 'tehénnév' < *Florica*, weiblicher vorname, wird auch einem am palmsonntag geborenem weiblichen kalb gegeben', vö. *floure* Tiktin, vö. még Pușcariu: Dacorom. VI, 526.

fok: 'a kasza pengéjének tompa széle', *monk*-nak is hívják.

förgő: 'a csaflinta egyik része, amely mindenfelé forgatható.'

főrasztólapi: 'a vágásra teszik, hogy hamar összeforrják.'

főfájás:

fundetör: 'a szekeret elül és hátul lezáró deszka' < r. *fund* 'grund, boden, hintergrund' Tiktin.

Furku: 'kutyanév.'

fűrú: 'három csillagból áll' Hant-háza Csongrád m. Nyr. XXX, 199, Nagy Lóz Nyr. XXX, 199, r. *sfredel* ('fuhrmann, sternbild' Tiktin.) szó átfordítása; vö. *fűrő-csútag* Heves m. MTsz.

fűrgenyű: 'a szekérnek az a

mozgó része, melynek két végébe egy-egy *rókanca* v. *cépus* van erősítve.' MTsz.

füstlik: 'a ház tetején levő lyuk, amelyen keresztül a füst a szabadba megy.' Gyimes ErdMúz. 1932:348.

füttő: 'fűtő a konyhában' MTsz., Hertelendfalva Nyr. XXVIII, 523, Kovászna-Vajnafalva Nyr. XXXVI, 191; *szóbá*-nak is hívják.

frank: 'leu' (pénzegység).

gacca: 'a kender gazza.' MTsz.

gagya: 'gatyá' MTsz., CzF.

galuska: 'káposzta-, podbál, ár-déj- v. céklából készült húsos töltelek'; eredetére vö. Bárzsi: MSzótSz.

ganár v. *ganci*: 'gúnár'; 'ganci' CzF., MTsz., ErdMúz. 1932:349; 'ganár' CzF., MTsz., Csíkszentdomokos Nyr. XXII, 272, Halmágy NyK. XXI, 378, Szabófalván Nyr. XXXV, I, 242 *ginár*; Melich Nyr. XXIV, 249 szerint < szep. szász. *goner*, irodái *ganner*; vö. Halász I.: Nyr. XVII, 303, Simonyi: Nyr. XL, 398.

gára: 'állomás' < r. *gară* 'állomás'

gárnica: 'vízes kancsó' < r. *gar-nița* 'wasserkanne, vö. lengyel *garniec* 'topf' Tiktin; Capidan szerint (Dacorom. IV, 1261) < *grana* + *iciu*.

gerebeny: 'gereben' Gyimes ErdMúz. 1932:348, CzF., NySz., OklSz.

geréndéj: 'hosszú, görbe fa, amelyre az ekefej van erősítve.'

gerézd: 'a gerendák végén lévő bevágás, hogy összeilleszthessék' CzF., MTsz., NySz., OklSz.

gödör: 'sír'.

gödörös: 'sírásó'.

gője: 'nőstény dásznó' Gyimes ErdMúz. 1932:349; MTsz.

grátéj: 'vékony fenyőfa-gerendából készült mozgatható rács' < moldv. r. *gratie* 'gitter' < lat. *crates* Tiktin; vö. még Resmerița, Dicț.; Șăineanu szerint (Dicț.) < lat. *gratis*.

gúnya: ‚fehéremű‘ CzF., MTsz., NySz.; eredetére vonatk. vö. R. I.: Nyr. XXXIX, 48, Miklosich, Nyr. XI, 169. Bárczi sz. (i. m.) valószínűleg a szlov., szb. *gunja* ‚bunda, pokróc‘ átvétele.

gúnyafelakasztó: ‚ruhafogas‘.

guzsāj: ‚rokka‘ CzF., MTsz., Gyimes ErdMúz. 1932

gyalog-faszűjka: ‚föl nem futó bab‘ vö. MTsz.

gyērgyina: ‚georgina‘ MTsz. < lat. *georgina* l. Fludorovits, MNY. XXVI, 280, Horger, MNY. XX, 172, XXV, 253, Melich, NyK. XXXIII, 186, 188, 189; Rubinya (Nyr. XXX, 180) szerint < rom. *gheorgină*.

gyükēr: ‚gyökér‘ MTsz., Gyergyó Nyr. XXXIV, 189, Gyimes ErdMúz. 1932:353.

gyünygy: ‚gyöngy‘ MTsz., Zetelaka, Bögöz Nyr. XXX, 444, Csikszentdomokos Nyr. XXXII, 273, Gyimes ErdMúz. 1932:347.

gyűtés: ‚farakás‘.

hadak-úttya: ‚tejút‘ Moldva Erd. Múz. 1930:167, MTsz.

hājnalcsillag: CzF., NySz., Mátraalja, Felsőborsod, Orosháza Nyr. XXX, 199, Moldva uo.

hājgat: ‚engedelmeskedik‘ a rom. a *asculta* (jdm. gehorchen, folgen < lat. *ausculto*) átfordítása.

halottas: ‚a gyászkiséret‘.

hammas: ‚hamvas‘ CzF., MTsz., Gyergyó Nyr. XXXIV, 190, Moldova Nyr. XXXVII, 200, Csikszentdomokos Nyr. XXXII, 275, Nagybacon Nyr. XLV, 71 Gyimes.

harisnya: ‚darócposztó-nadrág‘ CzF., MTsz., NySz., vö. Szarvas: Nyr. XI, 220, XXII, 85.

harukáj: ‚harkály‘.

hasajó: ‚a szövőszék hengere‘ MTsz. Gyergyó Nyr. XXXIV, 321, Gyimes ErdMúz. 1932:348.

hasznájom belőlle!: ‚ételkínálás‘;

Kovácsznán: *használja, ha jól esik!* i. MTsz.

hazaji: ‚menyasszony‘ CzF., MTsz., < *hazai leány* vö. CzF., Kovács M.: Nyr. XLV, 133–4.

háj!: löindító szó. < rom. *há!* ‚geh! gehen wir! geht!‘ Tiktin; vö. még Şăineanu: Dicţ.; Resmeriţă (Dicţ.).

hájta: ‚nőst. kutya‘ < moldv. r. *haită* ‚hündin‘ < ? magy. *hajtani* Tiktin; vö. Şăineanu; Resmeriţă szerint (Dicţ.) < lat. *coitus*.

hálá Istennek.

hásztüzlátni: ‚érdeklődni, háztűznézni‘.

hējca: ‚sárba-féle tánc‘ Gyimesen: *hējca* és *hēsza* ErdMúz. 1932:332.

hējgēt: ‚tehenet kerget‘: *hej-hej!* *hetevén*: ‚fiastyúk‘; így is mondják: *klóska a csűrkéivel*.

hézám: ‚hozzám‘ MTsz.

henēm: ‚hanem‘ CzF., MTsz., NySz.

hí: ‚az istálló emeleti része‘, *odór-nak* is hívják‘ CzF., MTsz.

him: ‚hímzés‘.

himvārni: ‚hímezni‘ CzF., NySz., OklSz., Gyimes ErdMúz. 1932:347 < *hímet varrni* l. CzF., NySz., Nyr. XXXI, 157.

híz, híz!: az ökröket így terelik balra. Moldva ErdMúz. 1930:170.

hízból jár: ‚a jobbra fogott ökör‘.

hobot: ‚fátyol‘ < rom. *hobot* ‚brautschleier‘, vö. egyh. szláv *hobotŭ* ‚schwanz‘, orosz, szerb, rüsel‘, cseh, zipfel‘ Tiktin; Resmeriţă szerint (Dicţ.) < lat. *habitus*; vö. még Puşcariu: Dacorom. III, 831.

hōlmi: ‚menyasszonyi kelengye‘, így is: *zesztré*.

hól: a lovat ezzel a szóval állítják meg.

hóra: ‚tánc‘ *kezes-nek* is hívják,

mivel a táncosok egymás kezét megfogják.

hőrpent: NySz. ,hangutánzó tőből l. Bárczi: i. m.

húrrét: a csöllőkereken levő be-vágás.

hurutás: ,köhögés' NySz., MTsz.
húzószijú: ,a késefára húzzák rá' Gyimes ErdMúz. 1932:348.

ige: ,három szál fonál' CzF., MTsz., Gyergyó Nyr. XXXIV, 83. Gyimes ErdMúz. 1932:348.

ikresfa: ,a szekér hátulsó tengelyén levő villaszerű ágas', *dzsemēnēr*-nek is hívják.

immág: ,immár' MTsz.

imátközjatok: ,imátkozzatok'.

író: ,ebből verik a vaját', *zsenuit*-nak is hívják.

Jancsika szekere: ,göncöl szekér'.

Jámbör: ,ökörnév'.

járomājfa: Gyergyó Nyr. XXXIV, 322, Moldva ErdMúz. 1930:170, Gyimes ErdMúz. 1932:350.

járomfejfa: Gyimes no.

járompáca: Gyergyó no., Moldva uo., Gyimes uo.

járomszög: ,ezt a járomfejfán, kétusán és szekérrúdon lévő lyukan dugják át'.

jóccokát: jó éjtszakát! < *jóicca-kát* l. Csúry, MNy. XXV, 167, Horger, MNy. XXV, 254, 344.

johōrfa: ,juharfa' OklSz.

jövōleg: ,amint jöttek'.

johó: ,juh'.

kabola v. *kanca* MTsz.

kam: ,kan' CzF., MTsz.

kankó: ,kampó, horog' CzF., MTsz.

kaptáros küpü v. *faküpü* ,ebben tartják a méheket'.

karinca: ,kettős (elül-hátul lógó) kötény' CzF. MTsz. < rom. *catrință* ,schurz der bäuerinnen'.

karoságy: lábánál és fejénél magasra felrakva állanak a színes

csērgék, fehér és színes *szōszlepedők*, *lécsēr*-ek és *párnák*.

karika: a csafilinta egyik része.

karós-faszūjka.

kaszakócs: ,ezzel erősítik meg a sorófokat'.

kaszakarika: a kaszán levő szorítókarika. Gyimes ErdMúz. 1932:351.

kaszanyél: ,a kasza nyele'.

katicavirág:

kákó: ,kicsi pálca, a végén cső van' (MNy. XI, 406, XXII, 255), a fonalat ezzel matollálják fel a *matollá*-ra.

kecske: ,magaslábú padalakú szék' Gyimes ErdMúz. 1932:346, MTsz.

kecskegomba: ,rókagomba'.

kenyērgomba: vö. moldv r. *pâniță* ,art pilz' Tiktin; *pâinea pâdurii* Resmeriță; MTsz.

kendervászon:

kereg, *kerek*: ,kéreg'.

kērges: ,kērges' pl. a *kērgitōl mekhāncsák*.

kerekfēj: ,kerékagy' Moldva ErdMúz. 1930:170, Gyimes ErdMúz. 1932:350; vö. még MTsz.

kerekfāl: ,keréktalp' Gyimesen: *fal* uo.; MTsz.

kereksina: ,vasráf' Moldva uo. < rom. *șina* ,radschiene' Tiktin.

kereszcsillag: Nagy Lóz, Sopron m. Nyr. XXX, 198; vö. rom. *crucea* ,sternbild am südlichen Himmel' Tiktin.

kereszt: ,felhérc' Moldva ErdMúz. 1930:170.

keresztapa ,násznagy' Moldva ErdMúz. 1930:157.

keresztēsēn: ,a karok keresztalakot képeznek'; a borral telt poharat a vőlegény a menyasszony anyjának, a menyasszony pedig apjának *keresztēsēn* adja át.

keresztkoma: ,keresztapa'.

kereszfijam, kereszlejányom: így szólítja a násznagy a vőlegényt és a menyasszonyt.

keresztorszok: ,a szán állait elül az orron összekötő rúd' CsF., MTsz., Gyimes ErdMúz. 1932:350 < rom. *orșic* ~ *orcic* ,ortscheit', vö. lengy. *orczyk* Tiktin; vö. még Șăineanu: Dicț., Szinnyei: Nyr. XXIII, 483.

keresztcsép: ,az osztováta része, amely a hátulsó hasajó és a nvist között van' MTsz.

kētusa: ,a szekérrúd v. ekerúd elülső végén lévő kis hajlított rúdacska' < moldv. r. *cātușă* ,auf dem vorderen ende der deichsel des bauernwagens befestigtes, nach rückwärts gerichtetes holz, unter welches das joch gesteckt wird' < lat. *catta* ,katze' Tiktin; Resmeriță szerint (Dicț.) < lat. *cateja*.

kez: ,kéz'.

kezes v. hóra: ,tánc' 1. hóra.

kégyó: ,kígyó' MTsz. Eredetére vö. Bárczi: i. m.

késefa: ,a felhércfán függő hámfa' CzF., NySz., OklSz., MTsz.

kiárt: ,éppen' < rom. *chiar*.

kicsikés: ,a gerendély középső részén van s a földet függőlegesen hasítja'.

kicsi kanta: ,a kaszanyél felső végén levő kis fogantyú. MTsz., Gyimes ErdMúz. 1932:351.

kicsiding: ,kis ing, amelyet a férfiak viselnek' *kicsid* MTsz.

kicsi-kozsók: ,rövid felsőkabát'; *kozsocsel*-nek is hívják.

kifüt, kifüttik: ,jól megmelegít'.

kifül: ,jól megmelegedik'.

kilikājsza: ,kilyuggatja'.

kisújkól.

kiszabadít: az asszony kb. negyven nap múlva a szülés után gyermekével együtt a templomba megy, ahol a pap imádsággal *kiszaba-*

diccsa; ezt *kiszabadulás*-nak hívják.

kijöd v. *kijed*: ,maga' MTsz.

kivírjad, kivírnyad: ,kivirrad' MTsz.

kivonagol: ,a pozdorjásan kitört kendert simábbra vonja'. Székelyföldön *kivonogal* Nyr. XI, 573.

kimenőleg: ,amint kifelé-, kimegy'.

kjinga: ,gyapjúból szőtt heveder' < rom. *chingă* ,sattelgurt'.

klopocël-virág: ,harangvirág' < rom. *clopoșel* ,glockenblume, campanule' Tiktin.

klóska: ,koltó' < rom. *cloșcă* < orosz *kluška* Șăineanu.

klóska a csürkéivél v. hetevén: ,fiastyúk' < rom. *cloșca cu puț* die plejaden' Tiktin.

kokójza: ,áfonya' CzF., MTsz., Gyergyó Nyr. XXXIV, 261, Gyimes ErdMúz. 1932:349. CzF. szerint az alapszó a tojást jelentő *koko* v. *kukó*. Gondolni lehetne talán a rom. *coacăză* ~ *cocăză* ,johannisbeere (vö. még *cocăzar* preisselbeerstrauch) Tiktin szóra, amelyből a magyarban \times *kokoza*, ebből pedig a gyakran használt átvetétes alakok analógiájára *kokojza* lett.

kolcun: ,harisnya' < moldv. r. *colțun* ,strumpf', vö. lat. *calceonis* Tiktin.

kolozsma: ,két szál gyertya, amelyre egy-két méter gyolcs van kötve, ezt a keresztzsülők viszik a keresztelésre'. MTsz., ErdMúz. 1932:345—6.

kolopács: ,kalapács'.

koma, komaasszony: ,keresztapa, keresztanya'.

komárnyék: ,juhfejő hely az eszténában' MTsz. < moldv. r. *comarnic* ,käsehürde, milchkammer der sennerei u. aufenthaltort der sennerei'.

konducsál: ,vezet' < r. a *conduce* ,vezetn.'

kopórsótétel: ,a halottat a második napon este koporsóba teszik' Gyimes ErdMúz. 1932:347.

korcsova: ,az epléneken a szán hosszában átfektetett rúdak'.

kórlát: ,üsttartó fa, amelyre az üstöt a tűz fölé akasztják' CzF., MTsz.

kórmán, kórmány: ,az eke része, amely a felhasított földet elveti' MTsz.

kozsóok (v. *perémes-bunda*) CzF., NySz., MTsz., Mo'dva ErdMúz. Új f. I, 168. < rom. *cojoc* ,bauernpelz aus schaf-od. lammfell' vö. egyh. szl. *kožoku'* Tiktin, Şăineanu; Resmeriţă, Dicţ. Dacorom. I, 294.

kozsocsol: ,rövid felsőkabát' < rom. *cojocel* a *cojoc* diminutiv alakja.

kóméz: erdőben, különösen sziklás helyen termő növény, teát készítenek belőle köhögés ellen.

krinta: ,faedény, amelybe a friss sajtot teszik, hogy a leve kifolyjék' MTsz., MNy. XI, 397, Gyimes ErdMúz. 1932:350 < rom. *crintă* ,holzgefäss mit ausflussöffnung, in das der frische käse in ein tuch geschlagen, getan wird, damit der käsenmilch abfließt'.

krúd: ,gyenge' pl. a gyermek < rom. *crud* ,roh, unreif, unentwickelt' < lat. *crudus* Tiktin.

kudál: ,a fehér farkú ökör neve' < moldv. r. *cuđalb'* von rindern u. büffeln: weissschwänzig < lat. *cauda* + *albus* Tiktin; Resmeriţă szerint (i. m.) < *coadă* + *alb*.

kucsma: ,prémsapka' NySz.

kukukvirág: ,erythronium' MTsz.

kukuta: ,bürok' MTsz < rom. *cucută* ,schieferling' < v. lat. **cucuta* Tiktin. Resmeriţă szerint (i. m.) < lat. *cicuta*; vö. még Capidan, Dacorom. II, 474.

kumëtria: ,keresztelési lakoma' vö. MNy. V, 333. < moldv. rom. *cumetrie* ,gevatterschaft, taufschmaus' vö. egyh.-szl. *kūmotrū* Tiktin; Puşcariu Dacorom. III, 395 szerint < *commater*.

kuptór: ,az udvaron levő sütökemence' < r. *cuptor* ,backofen'.

kutija: ,bádogból készült fénkőtartó' < r. *cutie* ,kleiner kasten, schachtel, büchse, dose'.

kürtit: ,rövidít' alapszava: *kūrta* OklSz., NySz.

külü: ,kolomp' MTsz., Moldva Nyr. XXXVII, 311, 313, Gyimes ErdMúz. 1932:350.

lapát: ,ásó'.

lapocka: ,lapát alakú, nyéllal ellátott eszköz, amellyel az üstben a savót kavarják' Gyimes ErdMúz. 1932:350.

laskaleves: ,húsleves'.

láb: ,négy lábon áll az osztováta áll-a'.

lábittó: ,a szövőszék taposója' CzF., MTsz.

lábbitófőj: ,a szövőszék taposójának a feje'.

láica: ,pad amelynek ládája is van' < moldv. r. *laiță* ,bank' < egyh.-szláv *lavica* Tiktin.

lájbi: ,mellény' MTsz.

látq: < ,láda' OklSz. < kfn. úfn.

lade ,ua' I. Bárczi: i. m.

lējánya: ,fiatal leány' *cefré*-nek is hívják. MTsz.

lējánytánc: ,mulatság, amelyet a menyasszony házában barátnői rendeznek'.

lesikit: ,lesimít' MTsz. Gyimes ErdMúz. 1932:348.

lécsér: ,bordával szőtt keskeny fáliszőnyeg' < moldv. r. *lăicer* ,bankteppich, langer, schmaler wollteppich' Tiktin; Resmeriţă szerint (i. m.) < r. *lăicer*.

léhel: ,fésűforma eszköz vasfogakkal' CzF., MTsz.

léstyan: ‚levisticum officinale.‘ Gyimes ErdMúz. 1932:353, Tatrangon: *léscsián* (Nyr. XXXVII, 377) CzF., MTsz., NySz. < r. *leustean* ‚liebstockel, levisticum.‘

létra: ‚lajtorja.‘ MTsz., Oklsz. Eredetére vö. Bárczi: i. m.

levégződik: pl. *levégződött* a fonal *tkerése*.

ligyán: ‚tál‘ < r. *lighian* ‚waschbecken-schüssel. vö. tör. *legen* Tiktin; Şăineanu szerint (i. m.) vö. alb. *liaghen*; Resmeriţă szerint (i. m. < lat. *lebes* ~ *lebesn*.

lik, *likaszt*: ‚lyuk, lyukaszt.‘ CzF., MTsz.

Lunáj: ‚tehénnev.‘

lütő: ‚lejtő.‘

magad: ‚te.‘

magyaros: ‚csárdás.‘ Gyimes ErdMúz. 1932:332.

marokvas: ‚a tengelyt óvja a kopástól.‘ CzF., MTsz., NySz., Oklsz. Moldva ErdMúz. 1930:170, Gyimes ErdMúz. 1932:350.

matolla: ‚motolla‘ erre az eszközre motollálják föl a fonalat. CzF., NySz. MTsz., Gyimesen: *matolla*, *matóla* ErdMúz. 1932:348. Nyr. XXXIX, 291, NyK. XLI, 122, MNy. XXIII, 499 szerint szláv *motovilo* > **matovlá* > *matóla* > *motóla* ~ > *motolla*; vö. még Németh Gy., Nyr. XLI, 400, Melich MNy. VI, 400; Mariánovics, Nyr. XLIV, 101.

máji: ‚mai‘ MTsz., CzF.

májsztér: ‚mesterember.‘

málé: ‚kukoricaliszt, kukorica.‘ MTsz., CzF.

mámá: így szólítja a gyermek az anyját vö. r. *mamá*.

mánabűzü vagy *rezeta*.

mátkásodni: ‚a leány és a legény a papnál jelentkezik házasságra.‘ CzF., MTsz., NySz.

meddűjohó: ‚juh, amely nem fiadzik‘ vö. *meddű* ‚infecundus.‘ CzF., MTsz., NySz., Oklsz.

megbőlhász: ‚a ház oldalát meglécezni‘ vö. *bőlhaszeg*, ‚ékalakú faszeg‘ MTsz., Gyimes ErdMúz. 1932: 348; így is mondják: *meksusáváz*.

megbögi magát: pl. a johó.

meggerébél: ‚gerebennel megfésül‘ vö. MTsz.

megganáloz: ‚a lúd párosodik.‘

megigiz: ‚megigéz‘ MTsz.; az *ige* fn. származéka; eredeti jel. ‚összeszid‘, ‚varázsigével megbűvöl‘.

megójt: pl. a tejet: NySz.

megönt: megkeresztel.

megűződik: ‚párosodik‘ CzF., MTsz.

megver: pl. a kaszát az ülön.

mejjin: ‚a mellén‘ MTsz., CzF., NySz.

mejjesbunda: ‚juh bőrből készült bundás mellény.‘

mejjék: ‚a megléhelezett kender legszálasabb része‘ CzF., MTsz.

mekfórójzák: ‚leforráz, forró vízzel leönt.‘

mekhánt pl. *a kergitől mekháncsák* a tormát.

meksüketül: MTsz., az alapszó eredete ismeretlen vö. Bárczi: i. m.

mektisztél: ‚megkínál, megvendégel‘, a rom. *a cinsti* (‘jden mit wein etc. bewirten, traktieren, beschenken < egyh. szláv *čistiti* Tiktin) szó átfordítása; Gyimes ErdMúz. 1932: 333.

mektisztelődnék: ‚megkínáltatik, megvendégtetik.‘

mekszapúl: a lúggal leöntött fonalat vízben ide s tova mozgatni, hogy a lúgtól megtisztuljon.‘

meksusáváz: ‚meglécező‘ < rom. *șușă* ~ *susă*, țandără de brad lungă ce se bate pe pereții bordeiului înainte de a se lipi. Şăineanu: Dicț.; Resmeriță, (i. m.) szerint < lat. *scisa* ‚despicată‘

menőleg: ‚menet közben, amint megy.‘

Mērdárius: Medárd.

mētusa: ‚nagynéne‘ < rom. *mătușă* ‚tante‘ vö. egyh.-szláv *mati* ‚mutter‘ Tiktin; Șăineanu (i. m.), Giuglea (Dacorom. III, 569) Pușcariu (Dacorom. VI, 326) szerint < lat. *amita* + *ușă* képző; Resmeriță szerint (i. m.) < lat. *mater* és a kicsinyítő képző: *matuca*, *matuica*; vö. még Drăganu: Dacorom. V, 895.

méló: ‚ménló‘.

minumba: ‚percben, pillanatban, pl. ‚abba a minumba mekhāl‘.

minutra: ‚percre‘, pl. ‚öt minutra‘ < rom. *minută* ‚perc‘.

Miska: ‚ökörnév‘, Gyimes ErdMúz. 1932:349.

mokán: ‚nagy gazda‘ < rom. *mocan* ‚păstor de munți‘ < dákö-gör. *muchon* Resmeriță; vö. még Tiktin; Șăineanu, Capidan: Dacorom. IV, 194, Giuglea: Dacorom. V, 544; vö. MTsz.

monk: ‚a kasza pengéjének tompa fele‘, így is: *foka*.

monyátor: l. *észtrungár*; MTsz., Nyr. XXXVII, 92, Gyimes ErdMúz. 1932:349 < rom. *mânător* ‚hirt, der die schafe in den melkpferch treibt‘ < a *mâna* Tiktin; Szinnyei Nyr. XXIII, 438 szerint < lat. *minator*; vö. Giuglea, Dacorom. II, 333.

morok v. *murok*: ‚sárgarépa‘.

mótán v. *bakmacska*: < moldv. r. *motan* ‚kater‘ Tiktin; Resmeriță, Dicț.; vö. még L. Spitzer, Dacorom. IV, 662, Bogrea, Dacorom. IV, 859.

Mozok: ‚kutyanév‘.

mosia: ‚birtok‘ < rom. *moșie* ‚erheigentum-besitz, bauerngut‘. < *moș* ‚grossvater, urgrossvater, ururgrossvater, vö. alb. *moša* ‚greis, alter‘ Tiktin; Resmeriță szerint (i. m.) *moșie* < *moș* (< lat. *avus*) + lat. *eo*, *ire* ‚mérge‘; vö. még Capidan, Dacorom. III, 232, II, 541.

muskáta: MTsz. vö. rom. *mușcată*.

Muszka: kutyanév Gyimes ErdMúz. 1932:349.

muterka: ‚csavar‘ vö. rom. *mutercă* ‚schraubenmutter‘ Tiktin.

mű: ‚mi‘.

nagyapó v. *nagyatá*: így szólítja meg a gyermek a nagyapját.

natykanta: a kaszanyél középső részén levő fogantyú‘ MTsz., Gyimes ErdMúz. 1932:351.

nagying: ‚hosszú ing‘.

nagymamá v. *nannyó*: így szólítja a gyermek a nagyanyját.

nagyon van: ‚más állapotban van‘.

nagyatá: valószínűleg a rom. *tată* hatása.

nannyó: ‚nagyanya‘ MTsz.

nálbavirág: ‚mályva‘ Moldva ErdMúz. 1930:169 < rom. *nalbă* ‚malve‘.

nándros: ‚fiú‘ < moldv. r. *nand-răș*, *nandraș* ‚grosser junge, kerl‘ Tiktin.

nátin: ‚gyenge ló‘, ‚esetlen, ügyetlen‘ < r. *nătâng* ‚blöd, dumm, einfältig, ungeschickt, linkisch, unbeholfen‘ Tiktin.

nyelápkául (*bóruddzott*): ‚így mondják, ha a tinó már két éves korában borjúzik‘ < moldv. r. *a fătat din neleabcă* vö. *neleapcă* ‚kuh, die vor dem dritten lebensjahre trüchtig wird‘ < orosz *malépka* ‚angeklebtes‘ Tiktin.

néni, *nénike*: így szólítják a nagynénét; így is: *mētusa*.

nyist: ‚nyüst‘ MTsz., Horger, MNyj. 76, 80, 81. Bérczi: i. m. Tévesen: TMNy. 102, Balassa, NyK. XXIV, 393 (< **nyű-st*).

nyomás: ‚kaszáló‘, ‚legelő‘ MTsz.

nyomba: ‚azonnal‘.

nyoszojó: ‚koszorúsleány‘ Gyimes ErdMúz. 1932:340.

nyöstény (v. *nöstény*): CzF.

nyújtó: ‚rúd, amely a szekér első és hátulsó tengelyét köti össze‘

MTsz., Gyimesen: *nyőjtó* v. *szekérnyőjtó* ErdMúz. 1932:350.

nyúlás: 'egy osztováta hossznyi vászon neve' Gyimes ErdMúz. 1932:348.

oblon: 'az istálló oldalába vágott s a *jászó*-hoz nyíló deszkából készült ablak, < r. *oblon* 'falltűr' Tiktin; 'fereastră la un grajd, astupat cu o scândură pe care se dă hrana vitelor' vö. rut *oblon* Şăineanu; Resmeriţă szerint (i. m.) < lat. *ob-plana*.

odáj vagy *tiszta ház*: 'a legnagyobb szoba neve' < r. *odae* 'zimmer, stube, vö. tör. *oda* Tiktin; Resmeriţă szerint (i. m.) < perzsa *choda* 'csa'.

odór: 'az istálló emeleti része, ahol a szénát tartják' CzF., NySz., MTsz., OklSz.

oistya 'szekérrúd' Moldva ErdMúz. 1930:170 < r. *oişte* 'deichsel für pferdegespann, vö. szerb újszl. *oje*, szerb *oјиште* 'zugstange des pflugés' Tiktin; Resmeriţă szerint (i. m.) < dákó-gör. *oistos*.

órca: 'arca' MTsz., CzF., Gyimes; vö. EtSz. I, 126—8, Mészöly: Nyr. XLVII, 124, Fokos: Nyr. LXII, 43, Bárczi: i. m. (*orr + szá*).

órsó: SchlSzj; valamely török nyelvből a honfoglalás előtt l. Bárczi: i. m.

órdáddzik: 'a savóból orda kezd lenni'.

osztág: aztán, azután MTsz, vö. EtSz. I, 198.

osztováta: 'szövöszék' CzF.

ótó: 'oltó, amellyel a tejet alvasztják' MTsz.

ő: 'arasznyi széles, gyapjúból szőtt, tarka öv, amelyet az asszonyok a karinca alá a derékra csavarnak' MTsz. Gyimes ErdMúz. 1932:347.

ökeme a harmadik személy megnevezésére használják.

örőjze, *öröz*: 'örizze' 'öriz' MTsz. *összemórzsol*.

padláda (v. *kanapé* ~ *kánapé*): 'gúnyát tartanak benne, ülőhelyül is szolgál' MTsz.

Pajusos-patak: < r. *păiuş*, pfriemgras *stipa capillata* < *paiu* 'halm' Tiktin; vö. párául *Păiuga*.

pakura: 'kerékkenőcs' MTsz. < r. *pacură* 'wagenschmiere' < lat. *picula*, vö. *pix* 'pech' Tiktin; vö. még Şăineanu (i. m.) Resmeriţă (i. m.), Capidan, Dacorom. III, 222, Papahagi: Dacorom. IV, 1512.

palack: 'kulacs' NySz., MTsz.

palló: 'mielőtt a halottat vivő szekér elindul, egy vízzel telt cserépfazekat tesznek alája, amelyen sült pereg van; ezeket egy darab vászonnal leterítik: ezt nevezik *palló*-nak; Oneştiben csak vásznat tesznek a szekér alá l. Domokos 105.

papsajt: kelésre teszik.

pántika, *pántlika*: 'szalag' MTsz.

párna (alsó, felső): 'a szekér része, amely a tengelyre van erősítve' MTsz.

pázsintszékfü: 'kicsi növésű székfü'.

pädurec: 'savanyú alma' < rom. *pädureş* 'holzapfel' Tiktin; Resmeriţă szerint (i. m.) < már-*pädureş*.

Pädurëán: 'tehénév' < rom. *pädurean* 'waldbewohner' Tiktin.

penděj: 'csipőig érő ing a nőknél' Gyimes ErdMúz. 1932:347.

pëpusa: 'sajtból préselt éremalakú dombormű' < rom. *păpuşă* 'puppe' Tiktin, Şăineanu szerint (i. m.) vulg. lat. **papa* = *pupa*.

pëpusa: 'rövid fonál, amelyből faliszőnyeget készítenek' < rom. *papusă* 'bindfaden' Tiktin; Puşcariu (Dacorom. I, 414, VI, 326) szerint < lat. *pappus*; vö. még Capidan, Dacorom. III, 224.

perémes-bunda:

petěrzszejm: petrezselyem MTsz., NySz.

petyála: 'aranyfüst' a menyaszszony fátyolát díszíti; a vőlegény kalapján belőle készült virág van < mold. r. *peteala* 'gold-silberfäden' vö. újg. *petali* 'blattgold', egyh.-szl. *petala* 'lamina' Tiktin.

pěrzsələdik 'párosodik a kecske'.

pécs: 'igazolvány' < r. *peciu* 'frau-erlaubnisschein des oberpriesters' Tiktin.

pillangóvirág:

pindzsikáltat: 'talpaltat'; < moldv. r. *pingică* 'halbsohle' Tiktin, *a bate pingele* 'talpalni' l. Şăineanu (i. m.).

pítán: 'kukorica- és búzaliszt keverékből készült kenyér.' Moldva, ErdMúz. Új f. I, 162 < moldv. r. *pitan* 'grosses, schweres bauernbrot' vö. bolg., serb. magy. *pita*, egyh.-szl. *pitati* 'nähren' Tiktin.

pityóka: 'burgonya.' CzF., MTsz.

plakoma: 'paplan' < r. *plapoma* 'steppdecke' Tiktin.

plátya: 'húslevesben főtt rizs és rajta hús' < moldv. r. *plachie* 'art bäuerliches gericht, aus hirse od. auch reis mit darin gedünstetem fleisch, ähnlich dem pilaf der städter, doch weicher gekocht' Tiktin; Resmeriţă, Dict.

Plėván: 'ökörnév; a világosabb szőrű ökröt szokták így nevezni; Moldva ErdMúz. 1930:169. < r. *plăvan* 'von rindern: weissgrau' Tiktin; Resmeriţă, Dict.

póc: 'az eszténában a sajtokat rajta tartják.' NySz., OklSz.

podbál, *podbállapi*: 'martilapu' MTsz., < moldv. r. *podbeal* ~ *podbal* 'huflattich tussilago farfara' Tiktin.

pojána: 'tisztás az erdőben' < r. *poiană* 'waldwiese'

pokól-búrján: 'levét a dagadt foghúsról teszik.'

pomosztin: 'fenékdieszka' < moldv.

r. *pomostină* 'bretterbelag-boden des bauernwagens' egyh.-szl. *pomestiti* 'mit brettern belegen' Tiktin; vö. orosz. *pomostă* 'scândură' l. Şăineanu.

ponkostór: 'az osztóváta egyik része; pálcaalkú fa' CzF., MTsz.

Pór: 'a szürkeszörű ökör neve.' Moldva ErdMúz. Új f. I, 169.

prázs: 'póréhagyma' < moldv. r. *praj* 'porree, allium porrum' < egyh. szl. *prazū* 'Tiktin', vö. még Capi-dan: Dacorom. II, 477.

prėzsina, *prėzsinás*: 1 *prėzsina* = 6.72 méter < r. *prăjină* 'lange stange, mit der feld gemessen wird: rute, als feldmass = 3 klafter = 6.69 meter' Tiktin.

primėria: 'községháza' < r. *primărie* 'községháza, városháza'.

privėgy: 'virrasztás a halottas háznál.' Gyimesen több változata él: *privőgy*, *prűvėgy* l. ErdMúz. 1932:347. < r. *priveghiu* 'totenwache' Tiktin.

puliszka: Gyimesen *pulicka* és *málé* < újszl. *poliszka* 'staubmehl' l. Miklosich, Nyr. XI, 414, Gombocz, MNy. I, 257.

putina: 'faedény' < r. *putină* 'hohes, von unten nach oben sich verjüngendes holzgefäss von kreisförmigen durchschnitt, aus durch reifen zusammengehaltenen brettern, dient zum halten von wasser etc. bottich, stande.'

radina: 'gyermekágyas asszony-nak vitt étel, ital, keresztelési aján-dék, keresztelési lakoma.' MTsz. A *kicsi radiná*-n csak a *komaaszszony* vesz részt, a *nagy radiná*-ra a *koma* s a jó barátok is elmennek. CzF., MTsz., Gyergyó Nyr. XXVII, 47, XXXIV, 82. Gyimesbükk Nyr. XXX, 544, Hétfalu Nyr. XXXI, 50, Gyimesfelsőlok és Gyimesközéplek ErdMúz. 1932:346. < r. *rodină* vö. *A se duce, a merge în rădină*, die

wöchnerin besuchen u. sie dabei beschenken, geschieht zwischen geburt und Taufe des Kindes. Die geschenke heißen danach ebenfalls. *rodine* Tiktin.

rājméz: 'lépes méz.'

rakószán: 'szán, amelynek két eplénje van.'

rece: 'csipke.' CzF., MTsz., NySz.

Rēdván: 'kutyanév' vö. r. *rādván* 'staatskutsche, karosse' < orosz. *rydvanü*, lengy. *rydwan'* Tiktin; Resmeriță szerint (i. m.) < ném. *reit-wagen*.

rējásoról: 'ráaggat'.

részfugbúrján: 'scrophularia nodosa.' Gyimes, ErdMúz. 1932:353 < r. *räsfulg*, *räsfulg* 'euterentzündung der schafe, krümling condrilla juncea, einbeere paris quadrifolia' vö. maced. *sfulg* 'blitz' Tiktin; Resmeriță szerint (i. m.) < *räs* (praefix) + *fulg(er)*.

rezeta: 'rezeda.' Bogdánfalva Nyr. XXIX, 320.

ribanc (ribandzba) v. *ronygy (ronygyába)* CzF., MTsz., NySz.

Rigó: 'lónév.' Gyimes, ErdMúz. 1932:349.

rikót (rikóccsa): 'kiált (kiáltja).'

rókanca (vagy cēpus): 'a szekér oldalát tartó rúd.' MTsz.

róvalt: 'vastag pálca, amely be van róva.'

rúdilepedő: 'kivarrott díszes kendő, amely a falon levő fenyőrudon van.'

rúdravaló: 'csipkeszegélyű lepedő, amely a szoba falának mentén levő rúdon függ'; a MTsz.-ban más jelentéssel a Székelyföldről.

ruha v. *fējkendő*: MSz., CzF., OkISz.

rumunica: 'székfűvirág.' Moldva ErdMúz. 1930:166 < r. *romoniță*, *romăniță* 'kamille matricaria chamomilla, vö. lengy. 'rumaniec' Tiktin; vö. meg Șăineanu, Resmeriță,

Bogrea, Dacorom. I, 459, Borza, Dacorom. V, 557.

sarkanytű-virág

savanyó: 'savanyú.' MTsz. Eredetere vö. Bärcki: i. m.

savanyótőj: 'jól megmelegített aludttejel forralt tejjel leöntenek és összekeverik.'

sántatánc: 'mindenki megtáncoltatja a menyasszonyt, utána pedig pénzt tesz a tányérba.

servét: 'kendő' < r. *șervet* 'serviette' < magy. *szervét* Tiktin.

sikójtás: 'sikoltás' MTsz. Eredetere vö. Bärcki: i. m.

sindik: 'betegeskedik' CzF., NySz. MTsz., NyK. XXXI, 398, Csik m. Nyr. XXXII, 54, Erdővidéke Nyr. XXXV, 221, Nagybacon Nyr. XLV, 236, Gyimes; vö. Körösi, Nyr. XI, 410.

sindő: 'betegeskedő.'

sopron: 'szín, fészec' < r. *șopron* 'chuppen' < ném. 'schoppen' Tiktin; Resmeriță (i. m.) szerint < lat. *suprum*.

soróf: 'csavar' CzF., NySz., Gyergyó Nyr. XXXIV, 265, Gyimes < ném. dial. (baj.) 'schrauf' l. Melich, Nyr. XXIV, 397; vö. még TMNy. 176.

Südő: 'süldő' CzF., MTsz.

szabadulatlan: 'az asszony, aki szülés után még nem volt gyermekével a templomban, hogy a pap *kiszabadiccsa*.

szarufa: 'a telőzet gerendái' CzF., MTsz., OkISz.

szārv: 'az eke egyik része.'

szádokfavirág: 'hársfavirág', első tagja CzF., MTsz.

szālkavas: 'a tengelyvasnak az a része, amelyen a kerék forog.

szálláb: 'a szán lába, amelyen az eplén áll.'

szānkó: 'kicsi szán.'

szāntóvas v. *ekevas* Gyimes Erd-

Múz. 1932:351, Moldva ErdMúz. 1930:170.

szekēr: ‚szekér‘ MTsz.

szentantālvirág: ‚liliom.‘

Szent Péter pácája: ‚három csilag egymás mellett‘ MTsz.

szélkoszorú: ‚az épület falára fektetett gerenda, amelyen a tetőzet többi gerendái nyugszanak.‘

szilvás: ‚ha a hús félig fő, aszalt-szilvát dobnak a levébe, s úgy főzik tovább.‘

szkārca: ‚széles faliszőnyeg‘, melyet *pēpusá*-ból készítenek és fagerebennel vernék le < rom. *scoarță* ‚teppich bäuerlicher erzeugung: dient je nach grösse als bodenbelag, wandschmuck, decke für bett, bank, pferd etc.‘ Tiktin.

szóba: ‚téglából v. vasból készült kályha‘ Moldva ErdMúz. 1930:168 < rom. *sobă* ‚heiz-, zimmer-ofen‘ < magy. *szoba* Tiktin; vö. még Šäineanu.

szogácska: ‚fiatal szolgál.‘

szördisznyó: ‚sündisznó‘ CzF. MTsz.

szösz: ‚ami léhelés után a léhelben marad.‘

szplina: ‚a szekér elülső ágasának hátrafelé nyúlt két karját összekötő fa s a rajta levő vas‘ < rom. *splină* ‚querholz, riegel des gabelholzes am bauernwagen‘ Tiktin. Šäineanu (i. m.), Resmeriță (i. m.) és Capidən (Dacorom. III, 212) szerint < lat. *splen*; vö. még Pușcariu: Wb., 1625, Meyer Lübke: REW, 8164.

szuka: ‚nőstény kutya‘ CzF., MTsz., NySz., Gyimes ErdMúz. 1932:349; első kétes adat 1229: *Zuka* OklSz.; valamely északi szláv nyelvből, vö. pl. lengyel *suka* ‚ua‘ I. Bárzsi MSzófSz.

szukamacska: ‚nőstény macska.‘

szüve: ‚szíve‘ MTsz.

szűfájásbúrján

szűfájdalom: ‚szívba‘.

taliga: ‚kétkerekű előrész, amelyhez az ekét erősítik‘ Gyimes ErdMúz. 1932:351; MTsz.

taxi: ‚nagy személyszállító gépkocsi‘ Gyimesen gumibocskort is jelent ErdMúz. 1932:347.

tábla: 1. ‚a kasza lapja‘, 2. ‚pléh‘ < moldv. r. *tablă* ‚blech‘ < közvetve lat. *tabula* Tiktin.

táncolólag: ‚amint táncol, táncolva.‘

táring: ‚vasgyűrű, amely a párnákat a tengelyhez foglalja‘ < moldv. r. *tarăncă* ‚baierele sau curmeiele dela codărla carului‘ Šäineanu; Resmeriță szerint: < lat. *torus*, *toruncula*.

tátá: a gyermek így szólítja apját; valószínűleg a rom. *tată* hatása.

tátos: ‚táltós‘ MTsz. eredetére vö. Bárzsi: MSzófSz.

tehen: ‚tehén‘ MTsz.

tekerés: a fonalat a *maszóra* tekerik.

tekerőlevél: ‚fonálgombolyító készülék‘ MTsz., Gyimes ErdMúz. 1932:345.

tella: ‚ház, csűr és a többi épület, ami a gazdasághoz tartozik‘ < rom. *târlă* ‚eingefriedigter od. auch offener raum im freien felde, der schafen u. rindern während der ruhezeit zum aufenthalt dient: hürde‘ szerb. *trlo* Tiktin. Resmeriță (i. m.) szerint < lat. *tonulus*; vö. még Dacorom. IV, 1526.

tepsi (v. *tevál*): ‚sütőedény fajta‘ MTsz.

tērmik: ‚terem‘ Halmágy NyK. XXXI, 390, Moldva Nyr. XXX, 114, XLIV, 64, Czófalva MNY. III, 472, MTsz; eredete ismeretlen I. Bárzsi: i. m.

tevál (v. *tepsi*): vö. rom. *tava* ‚schmorpffanne‘. Tiktin.

téfol: ‚tejföl‘ MTsz.

tézsola: az eke rúdja; az a rúd, amellyel télen s nyáron *csúszólag* fát vontatnak s amelynek végén az ún. csafilinta van. CzF., MTsz., NySz., MNy. XII, 18, Kalagor Moldva Nyr. XXXVII, 303, Csik m. Nyr. XXXII, 406. Gyimes ErdMúz. 1932:351.

tiló, tilöl: CzF., MTsz., NySz., OklSz. Gyergyó Nyr. XXXIV, 191.

tipár: 'forma' < rom. *tipar* 'presse' vö. egyh.-szl. *tiparū*. Resmeriță szerint (i. m.) < bizant. gör. *typarion*.

tisztaház: 'nagyszoba' Moldva ErdMúz. 1930:168, Gyimes ErdMúz. 1932:348.

tó: 'álló víz'.

tojásrántotta:

tokán: < rom. *tocană* 'ua' l. Bárczi: i. m.

tólvájlapi: 'vágásra teszik'.

toporás: 'ibolya' < moldv. r. *toporaș* 'veilchen' Tiktin.

tór: 'temetés utáni lakoma a halottas háznál'. Eredete még nincs tisztázva l. Bárczi: i. m.

tórmáshús: főtt hús reszelt tormával és cukorporral összekeverve.

toroggyék: 'torokfájás'.

toroggyék-bürján: 'parnassia palustus' ErdMúz. Újf. III. 353.

tőke: 'a levágott fa törzse'.

töröbúza MTsz.

trándátyír (v. *csiinkerözsa*): < rom. *trandafir* 'rose' < gör. *trian-daphylon* Tiktin.

tulipántos láta: 'virágdíszsel kifestett láda'; ebben tarják a pénzt és a *gúnyát*.

Tulok: 'ökörnév'.

túrós esztēna: 'az esztēnának az a része, ahol a sajtokat tartják s amelynek földje *fakeregvél* van befödve, hogy meg ne romolják a sajt'; vö. rom. *brânzerie* 'káserei, der raum in der sennhütte (stână), wo der käse bereitet u. aufbewahrt

wird' Tiktin; rom. *cășărie* 'raum, wo der käse bereitet u. aufbewahrt wird' Tiktin.

tüzelő: 'az esztēnának az a része, ahol a sajtot elkészítik' vö. rom. *fierbătoare* 'káserei, hütte in der der schafkäse bereitet wird' Tiktin; vö. még Giuglea: Dacorom. II, 332.

tűzvas: 'a szövőszék feszítője' Gyimes ErdMúz. 1932:348.

tyédika 'kerékkötő láncc', < rom. *pedică* 'hemm-, sperrkette, beide dienen dazu, das wagenrad am drehen zu verhindern' Tiktin.

ucusu, ucsú! 'récehivogató'.

ugatólag: 'ugatva'.

újesztendő:

úrstenes: 'nehéz'.

után: 'mögé' a rom. *după* 'hinter' < lat. *de post* Tiktin.

utisár: 'az útról fölszedett sár', ezzel tapasztják meg a házat.

ünőtűró: 'az aludttelejt jól melegítik s ha a savó kiválik, tejföllel összevegyítik'.

üst: 'üveggyár'.

vacsoracsillag MTsz.

vagyonság: 'hozomány' CzF., NySz.

vārottas ing: 'himzett ünnepi ing'.

vērēs: 'piros'.

Vērián: 'tehénnev'.

veszpera: 'litánia'.

vētāv: 'juhásztor' 400—100-ig *való johót* vezet, a juhakol parancsnoka, Szabófalván: *vátāv* 'a legények vezetője' Nyr. XXX, 181; Orbán B.: A Székelyföld leírása, VI, 346: *vatáf*, vö. még Nyr. XXXVII, 94. < moldv. r. *vătav* (*de ciobani*) 'oberhirt' < tatár *vataha* 'schar, genossenschaft' Tiktin.

vetőfa: 'a szövőszék része, amelyre a fonalat felvetik' CzF., MTsz., NySz., Gyimes ErdMúz. 1932:348.

vetőllő: 'csolnak alakú faeszköz, amelybe a fonállal telt csövet te-

szik' CzF., MTsz. Gyímes ErdMúz. 1932:348.

vetuja: ,egy éves him v. n. kecske' < rom. *vătuie* ,jähriges zicklein' Tiktin.

vékony: ,has'.

véré: ,unokatestvér' MTsz. pl. *az én első, második vérém* < rom. *văr*, pl. *veri* ,vetter'; *vară*, pl. *vere* ,cousine, base' Tiktin.

vidér: ,veder' MTsz., NySz.

villa: ,a szekér egyik része, amely a fűrgentyűhöz van erősítve'.

vívó: ,akik a temetéskor a keresztet és a gyertyákat viszik'.

vizét vet, vízvetés: ,fejfájás vagy ájulás ellen'.

vonagoló: ,az az eszköz, amelyben a pozdorjásan kitört kendert simábbra vonják' Udvarhely m.-ben *vonagoló* Nyr. VIII, 473.

vonorszok: ,a száznak az a része, amely a keresztorszokot és az első eplént összeköti' CzF., MTsz., Gyímes ErdMúz. 1932:350.

vórnik: ,legény, aki a leányokat és legényeket meghívja az esküvőre' < rom. *vornic* ,hochzeitsbitter' < régi rom. *dvornic*. Tiktin.

Vrencsán: kutyanev; egy az erdélyi Csügésben lakó család neve;

a Vrencsánok a falu legjobb vadászai.

zegelna: ,zacskó' < rom. *zăgâră* ,säckchen, in das die urda getan wird, damit die molke abläuft' Tiktin; vö. még Giuglea, Dacorom. III, 573, 583.

zeke: ,térden jóval alábbérő sötét-szürke v. sötétbarna darócból készült kabát, amelyet télen viselnek'.

zesztrë (v. *holmi*): 1. ,a menyasszony hozománya, ruházata, amit férjhezmenéskor magával visz; 2. a karóság közbelső részén elhelyezett harisnyák, bundák és zekék' MTsz. < rom. *zestre* ,mitgift, heiratsgut, aussteuer' Tiktin; vö. még Capidan, Dacorom. III, 178—179, 225.

zsentuit: ,író' < r. *jintuit* ,zweite schafmolke < *jintui* den (von der ersten molke, dem zer, abgesonder-ten) frischen schafkäse (durch pressen von der zweiten molke befreien' Tiktin.

zseréb: ,10 ige' CzF., MTsz., Gyímes (= 20 ige) ErdMúz. 1932:348; CzF. szerint gyöke a sodrást jelentő *ser*.

Zsoltározás: ,a kántor a halottas-háznál elénekli a zsoltárokat'.

Zsvojáná: ,tehénnev'.

Balogh Ödön

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Közleményei

Jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1941. évi működéséről

Az EME választmányának megtisztelő felkérésére az EME 1941. évi működéséről szóló összefoglaló jelentést a következőkben terjesztem a t. Közgyűlés elé szíves jóváhagyás végett:

Az EME működését az 1941. évben az erőgyűjtés jellemezte. Egyesületünk legfőbb erőforrását gyűjteményei adják, helyes tehát az a törekvés, amely a gyűjtemények gyarapítását, rendezését és a tudományosság számára való közrebocsátását tekinti az EME legfontosabb feladatának. Felszabadulásunkkal természetszerűleg háttérbe szorul az a munkajelleg, amelyet a megszállás idején szak- és népszerűsítő előadások tartásával a magyar kisebbségi tudományosság ébrentartására és a nagyközönség összefogására szükségzerűleg előtérbe állítottunk. Az EME már jó úton van arra, hogy a helybeli egyetemmel és az Erdélyi Tudományos Intézettel összhangban művelje a tudományt is.

A gyűjtemények gyarapítására annál nagyobb szükség van, mert több, mint két évtized alatt alig kerülhetett erre sor; vajmi kevés volt az az összeg, amelyet erre a célra fordíthattunk. A gyűjtemények fokozott újabb gyarapítását most lehetővé tette a 100.000 pengős rendes és 30.000 pengős külön államszegély, amelyet az EME 1941-ben kapott. Ezekből az összegekből a Könyv- és Levéltár összesen 25.000 pengőt, az Érem- és Régiségtár 41.000 pengőt, az Állattár 9000 pengőt, a Növénytár 9000 pengőt, az Ásványtár 8000 pengőt, a Földtani Intézet 10.000 pengőt kapott. Természetesen az idő rövidsége és a mai idők rendkívülisége miatt a tárgyazgatók a kapott összegeket még nem használhatták fel egészében.

A múlt hiányainak pótlását jelentette azoknak a kiadványoknak megjelentetése is, amelyek a román megszállás alatt különböző okokból nem jelenhettek meg. Ezekről a csaknem kész kiadványokról addig csak a benfentesek tudtak és csak most lehettek a szélesebbkörű magyar tudományosság közkincsévé. Ilyenek az Újfalvi Sándor Emlékiratai, az Erdélyi Múzeum-Egyesület 50 éves jubileumára tervezett és csaknem készen kiadatlan maradt emlékkönyv. Most jelent meg az Erdélyi Múzeum folyóirat 1937-ig terjedő mutatója is. Ezek még a múltra vonatkozó kötelezettségek voltak, de már az új indulást jelentik az Érem- és Régiségár dolgozatai, a Levéltár és az Erdélyi Múzeum-Egyesület ismertető füzetei, a Növénytárunk segítségével megjelent szakfüzetek. Még a kialakulás állapotában van a táruk és szakosztályok folyóiratainak, illetőleg időszaki kiadványainak kérdése.

A tárukban általában megkezdődött a rendszerző munka. Természetesen a gyűjteménytárak pontos számbavétele még sok időt fog igénybe venni. A fenti összegekből vásárlás útján való gyarapításon kívül a gyűjtemények jelentős növekedését idézték elő a felszabadulásunkra bekövetkezett lelkesedésből folyó adományok és letétbehelyezések. Többen pénzadománnyal igyekeztek a táruk gyarapodását előmozdítani. A múlt évi közgyűlésen már jelentett adományozókon és letétbe-helyezőkön kívül meg

kell említenünk, hogy Ugron István igazgató tag, tb. elnök közölte a halála után esedékesé váló hagyatéki levelét. Adja Isten, hogy erre minél később kerüljön sor. Dr. Szabó T. Attila egyetemi ny. rk. tanár, az Erdélyi Múzeum folyóirat szerkesztője és a Bölcsészet-, nyelv- és történelemtudományi szakosztály titkára további adományokkal gyarapította Érem- és Régiségtárunk néprajzi gyűjteményét; ezért válaszmányunk alapító tagból igazgató taggá választotta. Dr. Kántor Lajos állami gyakorló gimnáziumi igazgató, aki másnemű elfoglaltsága miatt már nem tudta tovább vállalni 1927-től teljesített titkári tisztségét, lemondása alkalmával 500 pengőt adományozott az Érem- és Régiségtár néprajzi gyűjteményének gyarapítására. Válaszmányunk az EME igazgató tagjává választotta. Sok kisebb adományozó közül is, kiket a táraak fognak jelentéseikben annak idején rendszerezni, meg kell említenünk Illakovicz Kazimiera, Pilsudszky volt lengyel marsall egykori titkárnője, továbbá Fröhlich Albin sarmasági földbirtokos és a kidei Csákány Miklós nevét. Könyvtárunk legjelentősebb gyarapodását a nyomdai köteles példányok megérkezése jelentette.

Tudományos szempontból felbecsülhetetlen értéket jelent két nagy családi levéltár letételbe helyezése és pedig a báró Jósika- és a Torma-családé.

Az Erdélyi Múzeum gyűjteményébe be kell még kerülnie mint végrendeletileg kapott tulajdonnak két Barabás-képnek, az EME néhai elnökének, gróf Wass Bélának nevére annak idején tett alapítványból még hiányzik két részlet befizetése, ezen kívül be kell szállítani az Erdélyi Múzeum táraiba azokat a tárgyakat, amelyek a megszállás idején más helyeken nyertek ideiglenes elhelyezést. Rendezésre vár a gróf Wass Ottília-féle hagyatékából származó tárgyak kérdése is. Általában minden függő ügy sürgős elintézését kíván, amíg életben vannak ezeknek az ügyeknek akkori ideiglenes rendezői.

Megírásra vár az EME utolsó 25 évének története is, ezt azonban akkorra kell halasztani, amikor a kulisszatitkok is megkötöttség nélkül nyilvánosság elé kerülhetnek. A táraak története már most megírható.

A szakosztályok az 1941. évben a szokottnál gyéribben tartottak előadásokat. A Bölcsészet-, nyelv- és történelemtudományi szakosztály összesen 5 népszerűsítő, a Természettudományi szakosztály 2 népszerűsítő előadást tartott, az Orvostudományi szakosztály a díszközgyűlésen kívül 3 tudományos ülést rendezett, a Jog- és Társadalomtudományi szakosztály még nem jutott el a szervezkedésen túlmenő állapotpontra. Általában a szakosztályok életében az 1941. év a szervezkedés, erőgyűjtés ideje volt. A Jog- és Társadalomtudományi szakosztály kivételével a többi szakosztály a mai kívánalmaknak megfelelőleg átalakult, sok új tagot vontak körükbe s a vezetőséget is átalakították. Remélhetőleg életükben erőteljes tudományos munkásság következik. Az EME szakosztályaira hárul az a feladat is, hogy magukhoz kapcsolják és a tudományos munkásságra neveljék mindazokat az ifjabb erőket, amelyek az egyetemen és az Erdélyi Tudományos Intézeten kívül vannak.

A válaszmány az EME tudományos törekvését igyekezett kifejezésre juttatni azzal a határozatával, hogy dr. Györffy István egyetemi ny. r. tanár növénytanai kutatásainak közzlésére 1500 pengőt, Nyárády E. Gyulának pedig 1000 pengőt juttatott.

Az EME iktató-könyve az 1941. évről 264 ügyirat elintézését tünteti fel; ezeket a választmány két ülésben 89 jegyzőkönyvi szám alatt tárgyalta. Az EME választmányának intézkedéseit az évi rendes közgyűlés hagyta jóvá, illetőleg adta meg a felhatalmazást az egyesület vezetésében követhető irányelvekre vonatkozólag.

A jegyzőkönyvben megörökített és az iktató-könyvben feltüntetett ügyek elintézésén kívül a választmánynak jelentős gondot adott az új alapszabály- és szerződés-tervezet előkészítése, illetőleg azoknak többszöri elnöki ülésben való megtárgyalása. A tervezeteket a választmány felkérésére dr. Kántor Lajos akkori titkár készítette dr. Tusa Gábor ügyész és Kelemen Lajos igazgató tag közreműködésével. E tervezetek az elnökségi tárgyalások után a választmány elé kerültek, majd a szükségesnek látott módosítások végrehajtása után a vallás- és közoktatásügyi minisztérium előzetes jóváhagyása elé terjesztettek. Jelenleg a tervezetek még nem érkeztek vissza. Ennek megtörténte után határozathozatal végett a t. Közgyűlés elé kerülnek. Az alapszabály-szerződés-tervezet előkészítésében fáradságot nem ismerő munkát fejtett ki dr. gróf Bánffy Miklós alelnök úr Önagyméltósága.

Tisztelettel kérem az EME 1941. évi működését csak nagy vonásokban feltüntető jelentésem szíves tudomásulvételét.

A választmány nevében:

Dr. Kántor Lajos s. k.,
az EME igazgató tagja.

Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtáráról

Ez az első jelentés, amellyel a Tisztelt Közgyűlés elé lépek, nem a szokott évi jelentés, hiszen már terjedelmében is hosszabb időt ölel fel, egy évet és négy hónapot, azonkívül bármennyire röviden is, vissza kell pillantanom arra a két évtizedre, amikor az Erdélyi Múzeum-Egyesület nem kapott könyvtárigazgatói jelentéseket. Minderre boldog hazatérésünk ad okot, amely az Erdélyi Múzeum-Egyesület életében is a munka nagyméretű újrakezdését, valósággal feltámadást jelent.

Az Egyesület — mint említettem — két évtizeden keresztül nem kapott igazgatói jelentéseket, könyvtárának és leváltárának állapotáról azonban mégis tájékozódhatott tárvizsgáló bizottságának évenkénti kiküldésével, tekintve, hogy annak munkája elé legalább is a könyvtárban a román vezetőség nem gördített akadályokat. A könyvtár igazgatósága ez idő alatt épp nekem juttatta azt a tisztelet, hogy a mindenkori tárvizsgáló bizottság tagjait a múzeum könyvtáráról tájékoztassam; ebben a tekintetben mondanivalóimat sohasem szabták meg előre.

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum könyvtárának huszonekét évi gyarapodása teljesen jelentéktelen volt; ezt a mellékelt részletes kimutatás elég szemléletesen bizonyítja (L. 1. sz. mell.). Okát nem kereshetjük másban, mint egyfelől abban, hogy a kisebbségi időkben nem sikerült az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a román állam között a kapcsolatot olymódon szabályozni,

hogy az Egyesület az egyetem használatára átengedett táraiért legalább a jogos bérösszeget meghaphassa és ezt tárai anyagának gyarapítására és konzerválására fordíthassa; másfelől Erdély magyarsága anyagi leromlottságában nem támogathatta nagyobb arányokban a múzeum céljait. A régi könyvtári és levéltári anyag megőrzése és gondozása tekintetében a helyzetet a román vezetés idején többé-kevésbé megnyugtatónak mondhatom. Meg kell azonban állapítanom, hogy az idegen uralom alatt töltött legutóbbi két esztendőben még azokat a szerény összegeket sem lehetett elkölteni, amelyeket Egyesületünk elnöksége a könyvtár s különösképp a levéltár anyagának gondozására juttatott, mert a tisztviselőknek, meg a könyvtár könyvkötőjének katonai behívása gátolta a pusztulásnak indult anyagnak, főként okleveleknek kiválogatását és javítását. Csak nemrégiben történt és pedig f. évi január hó 15-én, hogy az Egyesület által az oklevelek javítására kiutalt utolsó 10.000 lejnyi összegről az elszámolást beküldhettem, miután annak felhasználását az oly szerencsésen megváltozott körülmények lehetővé tették.

A bécsi döntést követő napokban a román egyetem vezetősége éppen engem jelölt ki arra a szerepre, hogy a kolozsvári Egyetemi Könyvtárat a magyar hatóságoknak átadjam. Midőn a távozó igazgatót felkértem, hogy az átadandó könyvtár állapotáról velem együtt jegyzőkönyvet vegyen fel és nekem az elvitt anyagról listákat kézbesítsen, azt a feleletet nyertem, hogy erre nem kapott utasítást, sem felhatalmazást, az elvitt anyagról pedig a csomagolás céljából rendelkezésre álló pár napi idő alatt még a maguk számára sem tudtak jegyzéket készíteni. Megnyugtató azonban, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület anyagából, tudva, semmit sem vittek el s ha mégis — a gyors csomagolás közben — tévedésből a Múzeum tulajdonába tartozó anyag is az elvittek közé keveredett volna, azt egyszerű reklamálásra mindenkor azonnal visszaszolgáltatja. Annak sürgős megállapítását, hogy ilyenmű tévedések történtek-e és milyen mértékben, megejteni akkor kellő számú személyzet hiányában, nem állott módomban, mivel rajtam kívül csak négy könyvtárnok és két segéd tisztviselő maradt vissza a hatalmas intézetben.

Amikor a magyar honvédség bevonulása után a m. kir. vallás és közoktatásügyi Miniszter Úr engem méltóztatott az Egyetemi Könyvtár igazgatásával megbízni, majd rövidebb azután, 1940. évi október hó 19-én az Egyetemi Könyvtár igazgatójává kinevezett, az Erdélyi Múzeum-Egyesület elnökségéhez intézett legelső átiratomban rámutattam arra, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a magyar állam, illetőleg a m. kir. Ferenc József-Tudományegyetem között fennálló szerződéses viszonyból folyik, hogy kinevezetéssel az Egyetemi Könyvtárral egyesített Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtárának is igazgatójává lettem. Egyben kértem az Egyesület igen tisztelt elnökségét, hogy működésem elé bizalommal tekinteni és hivatali teendőimben, azok minél jobb ellátása érdekében utasításaival és tanácsaival támogatni szíves legyen.

Az ettől kezdve mostanig terjedő másfél esztendő rendkívüli körülmények között telt el, ezért kérem a Tisztelt Közgyűlést, hogy eldigi működésem elbírálásakor ezeket a rendkívüli körülményeket szíveskedjék tekintetbe venni.

A könyvtár szempontjából legelső feladatnak azt tekintetem, hogy mielőbb megnyithassuk kapuit a tudományegyetem hallgatói és a nagyközönség előtt. A katonai parancsnokság engedélyével hat kiegészítő tisztviselőt sikerült alkalmaznom, természetesen ennyi munkaerővel, akiknek fele a könyvtári szolgálatban többé-kevésbé, vagy teljesen járatlan volt, éppen csak az olvasótermi és kölcsönzési forgalmat lehetett ellátni s a felszaporodott irodai teendőket elvégezni.

Amikor azonban dr. Hóman Bálint m. kir. titkos tanácsos, vallás- és közoktatásügyi Miniszter Úr magas látogatásával először megtisztelte könyvtárunkat, már kilátásba helyezte, hogy az egykori könyvtáros megértésével fogja támogatni a könyvtár személyzetének kialakítására vonatkozó törekvéseimet. Majd, amikor dr. Szily Kálmán, m. kir. titkos tanácsos, államtitkár mint a m. kir. Ferenc József-Tudományegyetem miniszteri biztosa megkezdte a tárgyalásokat a könyvtár új tisztikarának kialakítására nézve, azonnal rámutattam arra, hogy itt nemcsak egy öt tudománykarral működő egyetem könyvtárának a tisztikarát kell összeállítani, hanem az Egyetemi Könyvtárnak az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtárával való egyesítése révén ez az intézet egész országrészünk legnagyobb nyilvános könyvtára és ennek Erdély és Magyarország arányában a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtári feladatait is el kell látnia. Felhívtam a figyelmet a könyvtárnak sokféle, különleges gyűjteményére, amelynek a kezelése és fejlesztése nagyarányú tisztikart igényel. Végül rámutattam arra, hogy az újjászervezés során nemcsak azt a színvonalat kell biztosítanunk, amelyet a könyvtár eddig elért s amelyhez a románok igen tekintélyes számú tisztikar munkábaállításával járultak hozzá, hanem ezt az intézetet műveltségi fölényünk bebizonyítására még magasabb színvonalra kell emelnünk, tovább kell fejlesztenünk. A könyvtár személyzetének kiépítésére vonatkozó eme fáradozásaim teljes sikerrel jártak. Ma az a helyzetünk, hogy nem tekintve a Fővárosi Könyvtárnak és számos fiókjának hatalmas személyzetét, a mi könyvtárunk rendelkezik hazánkban a legnagyobb számú személyzettel: 25 tudományos tisztviselővel, 17 tudományos és műszaki segéd tisztviselővel és 23 altisztrel és szolgálóval. E tisztviselői létszámban egy alleveltárnok és két könyvtári gyakornok az Erdélyi Nemzeti Múzeumhoz neveztetett ki. Nem mulaszthatom el az alkalmat, hogy hálás köszönetet ne mondjak dr. Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak és dr. Szily Kálmán államtitkár, miniszteri biztos úrnak megértő támogatásukért. Egyedül az sajnálatos, hogy a könyvtár személyzetének kiegészítése az előállott országos nehézségek miatt csak nagy késedelemmel volt végrehajtható, s a tisztikar zömét csak 1941. május havának közepén vezethettem eskütelre, az utolsó kinevezések pedig 1941. szeptemberében történtek meg.

További kérdés tisztikarunk könyvtárosi képzettségének problémája. Valójában a tisztikar tagjainak több mint a fele csak most lépett erre a pályára. Természetes dolog, hogy el kell telnie egy-két esztendőnek, amíg ennek az új tisztikarnak minden tagja beletanul foglalkozásába és a régiekkel, meg hazánk könyvtárából idehelyezett kartársaival összehangolódva, igazi céltulatos munkában egyesül.

Az újonnan kinevezett személyzettel elsősorban a könyvtár gyűjtemé-

nyeinek átcsoportosítási munkálatait végeztetem el. A könyvtárvizsgáló bizottság tagjainak legnagyobb és legjogosabb panasza mindenkor az volt, hogy könyvtárunknak nagyszámú és felbecsülhetetlen értékű Régi Magyar Könyvtári gyűjteménye a román uralom idején egy szűk, kis helyiségbe volt összehalmozva, hogy a könyvtár igazgatósága a különleges román vonatkozású Sion-gyűjteménynek adhassa át a Régi Magyar Könyvtár eredeti helyét. Ugyancsak mostoha sorsa volt az értékes régi térképtárunknak, amelynek sajtószerű szerkezetű szekrényeit az egyenesen térképtárnak épült helyiségből áthelyezték a kéziratok gyűjteményének termébe, hogy a megüresedett helyiséget a köteles példányok átvételére szolgáló irodának rendezhessék be. A kéziratári terem három hatalmas asztalát a levéltárba vitették fel. Ma már a Régi Magyar Könyvtár visszatért méltó helyére és a térképtárat is berendezték a románok által a könyvtár kibővítése céljából épített új termék egyikében, amely mint olvasóterem szükségtelessé vált, mert a raktárhelyiségektől legtávolabb esett és kiszolgálását biztosítani nem lehetett. A Régi Magyar Könyvtár és a térképtár visszaköltöztetése után az arra kiszemelt tisztviselők mindjárt megkezdték a gyűjtemények elrendezését s e munkálatok befejezése után fogjuk tisztán látni, hogy a gyűjteményeket az idegen uralom lefolyt éveiben és a kivonuláskor mennyiben érte károsodás.

A butorzatnak eredeti helyére való visszaállításával sok tekintetben sikerült az egyes termekben helyreállítani azt a stílusbeli összhangot, amelynek megvalósítására a könyvtárépítő igazgató jogosan büszke volt.

Sok gondot okoz a könyvtár vezetésében az a tény, hogy a könyvtár raktárhelyisége csaknem teljesen megtelt. Az új gyarapodásnak feltétlenül helyet kell szorítani. Ez nem lesz könnyű feladat, mert a román uralom éveiben már egyszer végeztünk helyszerzés céljából egy átcsoportosítást azon az alapon, hogy a könyvtárnak új palotájába költözésekor főképpen az apróbb gyűjtemények helyének kiszabásakor meglehetősen bőkezűséggel jártunk el. Ugyanezt az átcsoportosítást megismételni sokkal nehezebb lesz. A helyzetben oly módon kívántam segíteni, hogy a románoktól létesített és kivonulásukkor teljesen kiürített Állami Levéltárban visszamaradt igen egészséges és száraz faanyagot, amelyből ott 300 foyódméternyi levéltári szekrény készült, a város vezetőségétől — Kelemen Lajos múzeumi és levéltári főigazgató támogatásával — megszereztem, majd egyetemünk gazdasági hivatala ezt a nagymennyiségű és értékes faanyagot szakszerűen lebontatta és könyvtárunkba beszállította. Ebből a faanyagból — amelyet hozzáértők körülbelül 15.000 pengő értékűre becsültek — néhány száz pengőnyi munkadíj ellenében sikerült a könyvtár pincéjébe már régebben beállított polcokat teljesen kiépíteni, a többes példányok és más, kevésbé feltett könyvári anyag elhelyezésére. Azonkívül a románok a könyvtár főépülete és a könyvtár között, az első emelet tetején terrasz módjára kiképzett helyre egy másodemeleti termet és fölé egy könyvraktárrá kiképzett padláshelyiséget építettek, de ezt már be nem butorozták. Ezeket a helyiségeket a maguk teljességében polcokkal szereltem föl. Az így bebutorozott padláshelyiség arra vár, hogy a könyvraktár alagsorában elhelyezett hírlapkönyvtár román anyagát befogadja, mert annak használata ezután csekélyebb lévén, távoli elhelyezése nem fog nagyobb nehézséget okozni.

Viszont így a majdnem teljesen betelt hirlapkönyvtári helyiség képes lesz a könyvtári hirlapanyag köteles példányokból származó gyarapodásának a befogadására. Emellett a levéltár folytatását képező, említett másodemeleti terem arra fog szolgálni, hogy a levéltár tulzsúfoltságát enyhítse és így a levéltár, bár rohamos gyarapodás elé tekintünk, mintegy tíz évig nem fog helyszükével küzködni.

Ami már most a köteles példányok kérdését illeti, a következőket kell elmondanom. A budapesti kir. főügyészség területéről 1898 óta miniszteri rendelettel az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtárának biztosított sajtóügyi köteles példányokat a trianoni békekötés után szegedi számüzetésében a m. kir. Ferenc József-Tudományegyetem könyvtára vette át. Minthogy a Ferenc József-Tudományegyetem könyvtára a legnagyobb nehézségek között alakult meg újra Szegeden és a trianoni sors anyagi gondjai folytán könyvhiányban szenvedett, a múzeumi köteles példányokat is fölhasználta feladatai ellátásához és az így nyert könyv- és folyóirat-anyagot bekebelezte. Az 1940-ben újból megnagyobbodott magyar haza problémáinak elrendezése során a m. kir. igazságügyi minisztérium által fölvetett kérdés alapján a vallás- és közoktatásügyi minisztérium kikérte mind a szegedi, mind a kolozsvári egyetem véleményét a köteles példányok kérdésének megoldására nézve. Egyetemünk állandó könyvtári bizottsága legelőször éppen e kérdés sürgős letárgyalása céljából ült össze. Ezen az ülésen dr. Györffy István egyetemi professzor úrtól hathatósan támogatva kimutattam, hogy nem lehet szó az ügyészségi köteles példányok megosztásáról a két egyetem között, azok, mint a múltban, a jövőben is kizárólag az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtárát illetik. Ha nem is kívánjuk, mert hiszen könyvtári megoldása szinte lehetetlen, hogy a szegedi Egyetemi Könyvtártól bekebelezett könyvanyagot visszkapjuk, ragaszkodnunk kell a köteles példányokra fennálló jogunkhoz. Kiátásba helyeztem a könyvtári bizottságnak, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület a viszonyok kedvezőbbre fordulása idején lépéseket fog tenni aziránt, hogy ne a sajtóügyi köteles példányokat kapjuk, amelyeknek az átvételekor — a dolog természete szerint — mindig több-kevesebb hiányt kell megállapítanunk, hanem a köteles példányokról szóló törvény egészítették ki oly módon, hogy az Erdélyi Nemzeti Múzeum könyvtára közvetlenül és reklamálási joggal kapja ezeket a példányokat a nyomdávalalattoktól, s lehetőleg az ország minél nagyobb területéről. Egy ilyen irányú kérelem annál jogosabb, mert a köteles példányokat élvező könyvtárak és intézmények mind a főváros területén vannak, már pedig a mai harci eszközök miatt a könyvtárak is fokozott veszélynek vannak kitéve és a gondos előrelátás azt kívánja, hogy nemzeti irodalmunk emlékeinek egy további példányát az országnak vidéken elhelyezett könyvtárai őrizték.

Örömmel vettem 1941. évi november hó 11-én a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak Egyesületünk elnökségével is közölt 26.979—1941. III. számú rendeletét, amelynek alapján „a budapesti ítéltábla területén, valamint a magyar Szent Koronához visszatért Kárpát-alja, Keletmagyarország és Északerdély területein működő kir. ügyészségek köteles példányainak elhelyezésére és megőrzésére, ha rájuk az ügyészségeken szükség már nincsen, az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtárát

jelöltem ki." Minthogy a budapesti kir. főügyészség, amely csak egy évi köteles példány-anyag elhelyezésére volt berendezkedve, már előzetesen panaszolta, hogy az 1939. év második felétől felgyűlt két és fél esztendei anyagot már nem tudja elhelyezni, az említett miniszteri rendelet kézbesítése után sürgősen felküldtem Budapestre dr. Herepey Árpád főkönyvtárnokot és Györbiró Jenő múzeumi könyvtári gyakornokot a köteles példányok átvételére. Ők háromheti munkával 94 hatalmas ládába csomagolták a felgyűlt könyv-, folyóirat- és hirlapanyagot és ez ma már könyvtárunk fedele alatt van.

Könyvtárunk más forrásból való gyarapodása is nagy lendületet vett. Felszabadulásunk örömmámorában megindult a közönség részéről a könyvek ajándékozása a 22 év alatt elmaradt gyarapodás kipótlására. Mostani jelentésemben nem tudom megtenni, hogy az ajándékozók névsorát régi szokás szerint teljességében közöljem, csak arra szorítkozhatom, hogy a legnagyobb adományozók nevét soroljam fel és ajándékaikról számszerű kimutatást mellékeljek. Ime:

1. Herczeg Ferenc 117 kötet, 2. Tarcsay Izabella 693 kötet, 3. Szabó T. Attila dr. 500 kötet (183 folyóirat, 2 térkép), 4. Velits-örökösök 263 kötet, 5. Roska Márton 25 kötet, 6. Közgyűjtemények Orsz. Felügyelőségének erdélyi osztálya 144 kötet (61 folyóirat), 7. Vidovszky Ferenc 117 kötet (23 folyóirat, 79 térkép). 8. Ferenczi Sándor 16 kötet.¹

Mivel régebben a tudományos kutatás elősegítésére az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtára is nagyobb számú külföldi folyóiratot rendelt, kiválasztottam és megrendeltem több külföldi folyóiratot. Ezek kiválogatásában az a szempont vezetett, hogy az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtárában régebben teljes sorozatokkal szereplő külföldi tudományos folyóiratok gyűjtését tovább folytassam és lehetőleg minél teljesebb számban beszerezsem azokat, amelyek az Erdélyi Nemzeti Múzeum különféle táraiban folyó tudományos munka nélkülözhetetlen segédeszközei. A mai közlekedési viszonyok között azonban a velünk szövetséges államok területeiről megrendelt folyóiratok beszerzése is hosszabb időt kíván.

Kelemen Lajos múzeumi és levéltári főigazgatóval egyetértésben mozgalmat indítottunk az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára gyarapításának föllendítése érdekében.² Buzdító hangú felhívásokkal fordultunk a tanügyi hatóságokhoz és az iskolák igazgatóságaihoz, hogy tanulóik közreműködését szerezzék meg célunk számára. Bár a mozgalmat csak nemrég indíthattuk meg, már is igen biztató eredmények mutatkoznak. Szépszámú levéltári anyag került hozzánk letétként, ajándékként vagy vásárlásra felajánlva. Közben folytattuk azt a régi szokásunkat, hogy a nagyobb levéltárakat örökös letétbe helyező családoknak a címereit a levéltári termek díszéül megfestessük. A levéltár iránt újból megnyilvánuló bizalom megbecsülhetetlen értékű és hatalmas anyagú családi levéltárak letéteményezését eredményezte. Itt csak a legfontosabbakról teszek egyelőre említést, mert talán nem messze van az az idő, amikor Kelemen Lajos múzeumi és levéltári főigazgató irányításával meg fog jelenni levéltári értékeink tuda-

¹ Csak a 10 kötetnél nagyobb könyvajándékok adományozóit vehettük névsorba, azonban a duplumok beszámításával.

² L. az EM. XLVI (1942). köt. 1. sz. melléklet.

mányos ismertetése is.¹ Első helyen kell megemlékeznünk a báró Jósika-család hitbizományi levéltáráról, amely báró Jósika János és gróf Bethlen Györgyné báró Jósika Paula letéteként került levéltárunkba. Továbbá hasonlóan nagy értéket képvisel báró Bornemissza Adél letéte, valamint a csicsókeresztúri Torma-család, a Tunyogi-Csapó és a törökfalvi Török-család levéltára, amelyek ugyancsak letétként gazdagítják levéltárunkat. Az egész szaporulat hozzávetőleg 80.000 darabbal növeli a több mint félmillió darabot tartalmazó levéltári gyűjteményünket.

Magam inkább csak a levéltár ügyeinek adminisztratív intézését végzem és így jelentésem is csak erre terjedhetett ki.

Ami könyvtárunk használatának kérdését illeti, ez elválaszthatatlan az Egyetemi Könyvtárétól. Ezért tájékoztatásul mellékelem a könyvtár látogatottságáról és kölcsönzési fogalmáról az 1940—41. tanévre vonatkozó kimutatásomat (L. 3—4. sz. mell.). Mint az egyetemi könyvtári beszámolómban, úgy itt is rámutatok arra, hogy az elért eredmény meglepően szép, ha tekintetbe vesszük, hogy az elmúlt télen fűtési nehézségekkel küzdöttünk és olvasóink ennek ellenére mégis kitarítottak buzgalmukban.

Bár külön jelentésben beszámoltam már Egyesületünk elnökségének a könyvtár részére kiutalt rendes és rendkívül átalányairól és azok felhasználásáról, itt is előadom, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek az állam kiutalt 100.000 pengőnyi államsegélyéből, helyesebben bérösszegéből különböző időpontokban, de erősen a tárgyalt időszak végén Egyesületünk választmánya a könyvtárnak 20.000 pengőt adott, a rendkívüli államsegélyből pedig indokolt előterjesztésemre 5000 pengő rendkívüli segélyt juttatott. Ezekből az összegekből 7000 pengőről már beküldöttem elszámolástomat és a megmaradt 13.000 pengőnyi rendes és 5000 pengőnyi rendkívüli átalányt átvittem az 1942. évre. Az átvitt átalánynak felhasználása remélhetőleg már csak rövid idő kérdése, ha megérkeznek a megrendelt folyóiratok, ha mind nagyobb arányokban kínálnak fel a levéltárnak megvásárlásra oklevélanyagot, továbbá, ha módomban lesz a szükséges honi és külföldi könyvanyag kiválasztása és további megrendelése, valamint a könyvköttetés nagyobb mérvű megindítása.

Mint hogy az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtára a magyar irodalom értékeinek egyik hivatott őrzője, nem lehet meg a huszonkét év hiányzó magyar könyvtermelése nélkül, mivel továbbá az 1918-ban megszakadt és csak most folytatódó hazai és külföldi folyóiratanyagot is ki kell egészítenünk, feltétlenül szükséges, hogy a könyvtár az 1942. évre is megkapja a 20.000 pengőnyi rendes és 5000 pengőnyi rendkívüli átalányt.

Ezekben vázoltam könyvtárunknak a lefolyt 16 hónap alatti helyzetét és a benne folyó tevékenységet. Kérem a Tisztelt Közgyűlést, hogy jelentésemet — bár vázlatosságát magam érzem leginkább — jóindulatúlag tudomásul venni szíveskedjék.

Kolozsvár, 1942. február 16-án.

Valentiny Antal s. k.,
az Erdélyi Nemzeti Múzeum
könyvtárának igazgatója.

¹ A levéltár saját feladatainak népszerűsítése céljából már most kiadta *Jakó Zsigmond*nak „Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának múltja és feladatai” című tanulmányát (Kolozsvár, 1942. Erdélyi Tudományos Füzetek 133. sz.).

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtárának gyarapodása 1919—1939-ben

É V	Könyv	Ősnyomat- vány	R. M. K. R. R. K.	Folyóiratok	Hírlap	Vegyes nyom- tatványok	Szinlap	Kiáltvány	Röpiratok	Gyászjelentés	Térkép	Kézirat	Oklevél
1919—1920	728	—	—	3	—	1	4	—	50	557	1	6	4154
1920—1921	981	—	11	238	15	51	—	—	75	1575	—	—	—
1922	325	—	—	75	—	1	—	—	7	1054	—	2	13
1923	111	—	—	23	1	—	—	—	—	—	10	—	—
1924	108	—	—	5	—	4	—	—	—	50	—	2	—
1925	85	—	—	5	3	—	—	—	—	37	1	—	—
1926	167	—	—	54	2	—	—	—	—	531	—	—	—
1927	100	—	—	17	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1928	108	—	—	13	7	—	—	—	—	22	—	—	—
1929	134	—	—	14	—	1	—	—	—	23	—	—	—
1930	70	—	—	25	—	—	—	—	—	33	—	—	1
1931	217	—	—	65	—	2	—	—	—	11	—	—	—
1932	268	—	—	37	1	1	—	—	—	241	—	1	—
1933	342	—	—	30	—	—	—	—	—	215	—	2	—
1934	194	—	—	31	—	1	780	—	—	58	—	2	21
1935	166	—	—	42	—	2	—	—	—	221	—	1	30
1936	128	—	—	53	—	—	—	—	—	176	—	—	—
1937	197	—	—	69	—	1	—	—	—	80	3	2	—
1938	361	—	—	71	—	—	—	—	—	7	—	—	58
1939	61	—	—	72	—	—	1	—	—	2	—	—	—
Összesen :	4851	—	11	942	29	65	785	—	132	4893	15	18	4277

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtárának gyarapodása az 1940—41. évben

	Nyomtatvány		R. M. K.		Folyóirat		Hírlap		Vegyes nyomtatvány		Térkép		Színlap	Kiadvány	Egylevelés	Cyászjelentés	Kézirat	Oklevél	Fénykép
	mű	köt.	mű	köt.	mű	köt.	mű	köt.	mű	köt.	d a r a b								
Vétel útján	1940	—	—	—	2	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	1941	351	228	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	56	338	160
Ajándékol	1940	21	22	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—
	1941	1170	1698	1	1	10	145	1	1	18	34	76	76	—	16	306	37	225	14
Cserében	1940	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	1941	3	3	—	—	—	84	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Köteles	1940	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	1941	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Letétül	1940	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	1941	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	70000	—
Összesen :	1545	2151	1	1	12	232	1	1	18	34	76	76	—	—	—	19	307	70563	174

M e g j e g y z é s : Az itt felsorolt adatokban nincsenek beszámítva a többpéldányok, amelyek igen tekintélyes számot tesznek ki.

K i m u t a t á s

a kolozsvári m. kir. Ferenc József-Tudományegyetem és az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtárának olvasótermi forgalmáról az 1940—41. tanévben.

	Munkanapok száma	Egyetemi tanárok	Tanársegédek	Hallgatók						Tanulók	Magánzók	Olvasók száma összesen	Könyvek		Időszakiak		Összesen		Napi középérték		
				Bölcsészeti	Jogi	Term. tud. kari	Orvosi	Közgaz. tud. kari	mű				köt.	mű	köt.	mű	köt.	Olvasók	Művek	Saját könyv használok	
Október	26	1	4	264	116	63	148	5	17	170	788	1199	1410	69	192	1268	1602	30	48	—	
November	26	1	1	666	388	123	429	86	129	215	2038	3278	3764	107	271	3385	4035	78	130	155	
December	21	3	4	450	345	99	465	169	236	172	1943	3057	3772	72	262	3129	4034	92	149	551	
Január	25	—	—	495	324	159	410	143	450	326	2307	3078	3767	127	350	3205	4117	92	128	951	
Február	24	1	4	568	357	235	429	191	653	427	2865	3676	4485	174	443	3850	4928	119	160	1579	
Március	24	3	8	634	479	281	642	331	688	559	3625	4759	5746	260	623	5019	6369	151	209	1632	
Április	22	4	1	286	271	155	217	94	444	287	1759	2299	2744	139	354	2438	3098	104	111	540	
Május	26	2	6	463	306	132	287	94	457	347	2094	2690	3210	202	461	2892	3671	80	111	914	
Június	23	12	2	255	199	80	201	33	176	213	1171	1614	1983	144	228	1758	2211	51	76	397	
Július	27	2	13	131	69	13	54	44	164	276	766	1205	1597	128	389	1333	1986	28	49	20	
Augusztus	12	—	7	56	23	4	36	29	105	116	376	613	790	44	288	657	1078	31	55	30	
Összesen :	256	29	50	4268	2877	1344	3318	1219	3519	3108	19732	27468	33268	1466	3861	28934	37129	—	—	6769	

Kimutatás
a kolozsvári m. kir. Ferenc József-Tudományegyetem és az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtárának
könyvkölcsönzési forgalmáról az 1940—41. tanévben

Év	Hó	Munka- nap	Egye- temi tan- személy- zet	Egye- temi hallgatók és mások	Kölcsön- zők összesen	Kikölcsönzött	
						művek	kötetek
						száma	
1940	október	26	16	16	32	40	59
„	november	26	30	31	61	78	91
„	december	21	34	59	93	133	185
„	január	25	54	54	108	153	348
1941	február	24	47	55	102	171	352
„	március	24	59	99	158	224	287
„	április	22	64	61	125	198	266
„	május	26	59	89	148	218	431
„	június	23	50	52	102	161	210
„	július	27	75	95	170	254	325
„	augusztus	12	24	59	83	134	148
	Összesen :	256	512	670	1182	1764	2702

Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának 1941. évi működéséről

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának 1941. évi működése, hogy röviden fejezzem ki magam, a rendbetétel jegyében indult meg s folyt le.

A rendbetétel belső munkát jelent s nekem munkatársaim segítségével elsősorban is arra kellett törekednem, hogy az Egyesület vagyonát különválasztva az államtól, a múzeális kezelés retortáján átvigym. Ami a tulajdonos megállapítását illeti, a szorosan vett érmészeti és régészeti anyaggal nem volt sok nehézségünk, mert a leltárak, beszerzési naplók, amelyek szerencsénkre itt maradtak, kellő útbaigazítással szolgáltak, de például a könyvanyag szerteséjjel volt, a butorzat hasonlóképpen. Mindezekről rendszer alapleltár készült; ez most már a folyton beálló gyarapodásokat is azonnal feltünteti.

A régészeti anyagot gondozatlanul, siralmas állapotban vettem át. Mindenekelőtt a pincékben, a padláson elraktározott s romlásnak leginkább kitett holmikát kellett megfelelőbb helyre mentenem. Ezzel párhuzamosan folyt a be nem leltározott anyag megszámozása és leltárba vezetése. Sajnos, csak egy részével készültünk el, a praeparálással pedig még hátrébb vagyunk; ennek az anyagiakon, személyzet- és helyiséghiányon kívül az is az oka, hogy sok anyagot most már nehezen, vagy egyáltalán nem tudunk beszerezni.

Az a raktárszerű kiállítás, amely múzeumunkat olyan siralmasan jellemezte, bántólag hatott mindenkire. Mindenekelőtt a II. emeleten a művészettörténeti anyagot rendeztük át. Alig voltunk vele készen, jött a légi-veszély s az elsötétítés. Le kellett szerelnünk az egészet s biztosabb helyen kellett elraktározni. Év vége felé, amikor megszűnt a közvetlen veszély, mindent újracsináltunk. Hogy ez mit jelentett munkában, időben, csak az tudja, aki ilyesmit végigcsinált.

Ennek rendjén helyet szorítottunk az egyházi hímezéseknek, ruháknak is; kiállítottuk a Szt. Mihály-templomból még 1903-ban beajándékozott barokk oltárokat is. A II. emeleten helyeztük el egyelőre két kisebb, XVIII. századbéli orgonánkat, míg az alsóvárosi ref. templom hatalmas orgonáját, amely szintén a XVIII. század második feléből való, a római kőtár egyik sarkában voltunk kénytelenek kiállítani, mert máshol nem fért volna el.

Őszinte sajnálattal kell jelentenem, hogy az erdélyi ötvösség gazdag emlékeiből semmit sem tehetünk közszemlére, mert a Bástya-u. 2. sz. alatti épület biztonságát még mindig nem lehetett annyira megoldani, hogy a megboldogult Pósta Béla által szerzett anyagunknak bár egy részét hozzáférhetővé tehetjük volna a múzeumlátogató közönség részére is.

Ez a kiállítás a butorzat kiegészítését tette szükségessé; ezt az állami segítségéből kellett fedeznem, holott a szerződés értelmében ez állami feladat. Hiszem, hogy a jövőben ez a kérdés is méltányosan fog megoldódni.

Az I. emelet átrendezése az 1942. évre maradt.

Az éremtárral vannak a legnagyobb nehézségeink, mert két kis szobában összezsúfolva a raktárszerű elhelyezést nem bonthattuk meg s nem is fogjuk megbonthatni, amíg vissza nem kapjuk az I. emeleten az ókori

történeti és a klasszikafilológiai tanszék által elfoglalt három nagy szobát s nagy termet.

Az elsötétítéssel és légveszedelemmel kapcsolatosan az éremtár féltettebb anyagát is össze kellett csomagolnunk. Hosszantartó, aprólékos munkát jelent az anyagnak újrendezése. Itt is szekrényhiánnyal küzdünk; ezt egyelőre úgy oldjuk meg, hogy a meglevő szekrényeket osztjuk be gazdaságosabban. Dr. Kovács István végzi ezt a munkát, saját egykori osztályán. Ebben neki fiatal munkatársai segítenek, akik így tőle értékes oktatást is nyernek.

Munkatársaim nagy részét az államsegélyből kell fizetnem s ez évenként a jövő évtől kezdve közel 9.000 pengőt tesz ki. Az idén, csonka évről lévén szó, 3.459 pengőt kellett kifizetnem erre a célra. Ezt azonban a legjobb befektetések egyikének kell minősítenem, mert az a fiatal gárda, amelyiket a múzeumhoz sikerült kötnöm, ú. m. Czéh Irén, Pálffy Antal, Perczely Nándor, Szabó György és ifj. Kós Károly a magam és a dr. Mozsolics Amália múzeumőr, valamint debreceni hűséges tanítványom, most tanársegédem, dr. Novák József vezetése és segítsége mellett a legszebb ígéret a jövőre nézve. Számukat szaporítanom kell, mert a munka sok, halasztást nem tűr. Így is sok-sok hátrálék meredezik elibénk. A klisék, lemezek, fényképek leltározásához hozzá sem foghattunk, amíg készen nem vagyunk a beszerzési naplónak megfelelő leltárakba való bemásolásával s javításával.

Ezzel kapcsolatosan folyik az olyan leletcsoportoknak a leltárból való kiírása, amelyek több darabjából hiányzik a leltári szám. Utólagosan kell megállapítanunk a keresztlevélüket. A kezeink között levő beszerzési naplók segítségével pontosan fog sikerülni, de természetek időbe és munkába fog kerülni.

Ez a hibája a középkori kőtári anyagnak is: a sok ide-odahurcolás, felállítás, befalazás stb. sokról eltüntette a leltári számot. Több még 1899 előtt szerzett darab be sines leltározva.

Ebben a nagy munkában kitűnő segítségemre vannak altisztjeim a régi, hűséges Duka Péter vezetése mellett.

Egy állandóan alkalmazott műasztalos hiányát naponként érezzük. A régi és új butorzat karbantartása, sok apró-cseprő javításnak a gazdasági hivataltól való igénylése késedelmes elintézését, sok fölösleges munkát jelent; igényléseinket sokszor nem is intézik el megfelelően.

Néprajzi gyűjteményünk a megszerzendő EKE-múzeum anyagával alaposan meg fog növekedni. Ez szükségessé fogja tenni külön néprajzi szakember alkalmazását. A fejlődés iránya úgyis az, hogy külön kell válnia a művészeti és néprajzi osztálynak. E feladat megoldása csak részben egyesületi, részben állami.

Erre gondolva intéztem ismételten kérést a VKM.-hez a régi katonai sütőde megszerzése s a múzeumi épülettel Nyugaton határos négy teleknek kisajátítása érdekében. Az ezen az oldalon építendő negyedik szárnyal egy időre megoldódnék a helyiség kérdése. Ha sikerült volna megkapni a régi katonai sütődét, oda lehetett volna telepíteni a római kőtárat s ennek helyén a barokk építészet emlékei s oltáraink pompásan elfértek volna.

Mivel az államsegélyt későn kaptuk kézhez, külső munkálataink szerényebb keretek között mozogtak. Bikszád és Kovács palaeolithikus műhelyei,

a besztercenaszódmegyei Csépan kora- és késővaskori temetője kicsi, de annál értékesebb darabokkal gyarapították gyűjteményünket.

I. sz. mellékletünk a régiségtár gyarapodásáról ad áttekintő képet. Megértéséhez rövid magyarázatot kell fűznöm.

Az őskori csoport aránylag nagymérvű gyarapodása onnét van, hogy megkezdtem a román megszállás idején titokban végzett ásatások eredményeinek beletárolását. Ezek költségeit a Wass Otília-féle hagyatékból eladóvá tett szőnyegek árából fedeztem. Olyan időben történt ez, mikor már minden múzeális gyűjteményünkre rátették a kezüket a megszállók s már a Székely Nemzeti Múzeum elvételére Sepsiszentgyörgyre utazott a hirhedt Ghibu Onisifor. Akkor támadt az a gondolatom, hogy az erdélyi gyűjteményeket az anyaországban kell megteremtenünk. A kiásott anyagot rejtegettem, 1937-ben sikerült kivinnem Debrecenbe, ahonnét 1940. decemberében hazaszállítottam. Olyan anyagot sikerült összehoznom, amelynek teljes híjjával van a régiségtár s amely rendszeres ásatásból származik.

A dolgot bizalmasan kellett kezelnem. Egy volt tanítványom és más illetékes tényezők tudtak róla. Később beavattam a dologba egy másik volt tanítványomat, de ez abban az időben, amíg 1936 őszén be voltam börtönözve, olyan formában sugta be a megszállóknak, hogy a hivatalos ásatások alkalmával elloptam a leletek javát. A nagyobb bajt Teodorescu professzor hárfította el azzal a kijelentéssel, hogy szakember ilyet nem tehetett, mert ezzel meghamisította volna az ásatások eredményét.

A jövő évi beszámolómban lesz alkalmam részletes kimutatást adni a régiségtárnak ezekből az ásatásokból származó gazdagodásáról.

Értékes sorozattal gazdagodott palaeolithikus gyűjteményünk a dr. Balogh Ernő professzor úrnak a krassószörénymegyei Komárnik határában levő Szarvasbarlangban, valamint a popováci egyik barlangban végzett ásatásai rendjén lelt anyaggal. Ezek az első biztos leletek erről a területről, ahol eddig az amerikaiak több éven át sikertelenül kutattak a diluviális ember ittélésének nyomai után.

Diamantstein László az Ilona-u. 8. sz. telkén felszínre került s a Kr. u. II. század végéről származó, egy napocai decurio által *Liber Pater*-nek felajánlott fogadalmi oltárt ajándékozott a tárnak.

Az architektonikus és szkulpturális csoport gyarapodása úgy állott elő, hogy a kolozsi unitárius egyházközség ideajándékozta az egykori XV. századbeli Szt. Imre-templom építészeti maradványait; ezeket *Petres Gyula* tanító megértő lelkesedése őrizte s mentette meg a végleges pusztulástól.

Dr. Szabó T. Attila professzor úr mentette meg múzeumunk részére Bethlen Gábor építőmesterének, Kőműves Benedeknek sírkőtöredékét, valamint egy 1726-ból való és Diószegi Mihályné, Váradi Krisztina kecsedi udvarházából származó ajtószemöldökkövet.

Kolozsvár sz. kir. város a városháza épületéből kikerült négy darab XVI. századbeli kőajtőtöredékét helyezte el múzeumunkban; ezek közül az egyik mesterjegyes.

Kelemen Lajos főigazgató úr egy 1588-beli mesterjegyes ajtószemöldökkőtöredéket ajándékozott s növelte ezzel eddigi sok-sok ajándékának a sorát. Az ő éles szeme figyelte és vigyázta a város területén történő épületjavítások rendjén előbukkanó építészeti emlékeinket.

Tervbe vettük, hogy nemcsak Kolozsvár s közvetlen környékének be-

szélő köveit mentjük meg, hanem távolabbi vidékeket is. Kolozsvárt pedig derék polgármesterünk, Keledy Tibor segítségével, minden épületbontásnál, alapfalásánál föl fogunk figyelni befallazott s a földben rejtőzködő emlékeinkre s azokat múzeumunk részére megszerezük. Ugyanezt tervezzük régi sírköveinkkel is.

Képtárunk gyarapodásában előkelő helyet foglal el két Barabás-kép, a Magyar Képzőművészek Egyesületének képtárunk helyiségében rendezett kiállítása emlékére pedig a kiállító művészek közül *Bory Jenő* egy női agyagfejet, *Kóbor G. Elek* egy női gipszszobrot, *Cs. Farkas Lőrinc*, *Halasi Horváth István*, *Horváth Béla* és *Haranghy Jenő* festőművészek 1—1, *Szalontay József* pedig 2 képet ajándékozott múzeumunknak. Egy képpel gazdagította képtárunkat *Takács Zoltán* festőművész is. *Marschelek Endréné Kőváry Endre* arcképét volt szíves beajándékozni. *Comanescu Sándorné*, *Macedonfy Pop Ilona* hagyatékából bekerült két *Kőváry-kép*, amelyek egyike a hagyatékozó édesanyját, másika pedig a fiát ábrázolja. Értékes gyarapodása végül képtárunknak egy újabb *Sikó-kép*.

Szerényebb gyarapodást mutat éremtárunk, amelynek szaporulatáról II. sz. mellékletünk tájékoztat.

Itt sorakoztatom fel azoknak nevét, akik ajándékaikkal járultak hozzá gyűjteményeink gyarapításához. A Régiségtár és a Néprajzi tár részére ajándékoztak: Dr. Balczó Géza, dr. Balogh Ernő, Bory Jenő, özv. Comanescu Sándorné, Macedonfy Pop Ilona (hagyaték), dr. Dersi Domokos, Diamantstein László, Dobrovits László, Cs. Farkas Lőrinc, Frölich Albin, Gyönyey Sándor, Halasi Horváth István, Hankó Veress Károlyné, Haranghy Jenő, Hirscher Ernő, Horváth Béla, Kelemen Lajos, Knabel Gyula, Kóbor G. Elek, Kolozsvár sz. kir. város, dr. Konrádi Dánielné, Lakatos István, Magyargyerőmonostori ref. egyház, özv. Marschelek Endréné, Mészáros Gyula, dr. Mozsólics Amália, Najmányi Károly, dr. Roska Márton, dr. Szabó T. Attila, Szalontay József, dr. Felvinczi Takács Zoltán, Tauffer-család (a világháború alatt), dr. Tóth Elek, Ugron István, Veress József. — Letétbe helyeztek tárgyakat: Borbély Samu, EME Levéltára, a Kolozsvári Unitárius Egyház, Marosvásárhelyi Lakatosok és Pléhesek. — Az Éremtár részére ajándékoztak: a KORMÁNYZÓ ÚR ÖFÖMÉLTÓSÁGA (a kabinetiroda útján), Baló László, Balogh Zoltán, Brediceanu Caius, Dávid Béla, Demeter Ferenc, Frey Imre, †özv. br. Jósika Samuné (1940 őszén adta át a Főigazgató Úrnak), dr. Kovács István, özv. Marschelek Endréné, †Molnár Mária (hagyaték), N. N., Nemes Sándor, Ugron István. A névsorok maguk helyett beszélnek s elmondják azt is, hogy az érdeklődés gyűjteményeink iránt egyre fokozódik. Növeli és elősegíti ezt az a körülmény is, hogy a múzeum hozzáférhetővé lett a nagyközönség részére is. Különösen örvendetes dolog, hogy a vidék érdeklődése is felébredt.

Ennek köszönhetjük *Frölich Albin* értékes ajándékát: egy a Kr. e. I. sz. derekáról származó barbarus ezüstleletet, amely Sarmaságon került felszínre és e mellett bizonyít *Veress József* vajdakamarási tisztartó úr múzeumunknak juttatott ajándéka: egy ezüstfibula, egy csüngős bronzfülbevaló s egy bronzesat, amelyek a Kr. e. IV. sz. fordulójáról származó sírból kerültek felszínre s amelyek nyomán a maroszentannai temetővel egykor újabb temetőt fogunk feltárhatni.

Különös örömmel jegyezzük ide, hogy Erdély fia, ifj. dr. *Derzsi Domo-*

kos állatorvos úr a biharmegyei Zsákán kiásott újabb kőkori és bronzkori anyagot tartalmazó gyűjteményének egy részét annak emlékére, hogy Kolozsvár az anyaországhoz visszatért, múzeumunknak ajándékozta.

Örömmel jelentem, hogy az idén kiadtuk új folyóiratunk I. kötetét. Címe: *Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából*. Ez a kötet csak 10 ív terjedelmű, a jövő évi II. kötet már 20 íves lesz. Ezzel kívánunk bekapcsolódni az egyetemés régészeti munkálkodás vérkeringésébe s hisszük, hogy a kapandó cserepéldányok révén a ráfordított költségek busásan térülnek majd meg. Az egyes cikkeket német és francia, esetleg latin, olasz és angol kivonatok, fordítások teszik hozzáférhetővé a külföldi szaktársak részére is.

Hasonló jóleső örömmel jelentem, hogy az Erdélyi Tudományos Intézet kiadásában megjelent a szakkörök által annyira várt Torma Zsófia-féle gyűjtemény monográfiája „*A Torma Zsófia-Gyűjtemény az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárában*” címen, magyarul és német nyelven, 350 lapon, 151 táblával és 38 szövegekőzti képpel illusztrálva. Ezzel egy több évtizedes tartozásnak tettünk eleget.¹

Tisztelt Közgyűlés! Megboldogult mesterem, *Pósta Béla* egy életen át harcolt, hogy a vezetése alatt álló intézetnek és múzeumnak arra való épülete, felszerelése, személyzete legyen. Halálakor, bár az első világháború egyik legértékesebb tanítványát, *Létay Balázst*, aztán *Gulyás Jánost* követelte áldozatul, mégis elég tisztos gárda sorakozott még melléje. Felszerelés tekintetében sem panaszkodhattunk valami nagyon, azt azonban nem érthette meg, hogy az ő páratlan szervező erejével naggyá fejlesztett gyűjtemények megfelelő, önálló épületbe költözzenek.

Ennek a harcnak nemcsak szemlélője, hanem résztvevője voltam magam is s most, életem vége felé, hűtelen volnék Hozzá, múltamhoz s elhivatásomhoz, ha nem kérném nyomatékosan a Tisztelt Közgyűlést is, hogy szorgalmazza a magas kormányznál szerződésbeli kötelezettségeinek teljesítését: a személyzet beállítását, a megfelelő felszerelést és az önálló épületet. Annyi nemzeti kincs van felhalmozva az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárában különböző gyűjteményeiben, hogy egyetemes kár és nemzeti bűn, ha azokat szakszerűen fel nem dolgozzuk, illetőleg az érdeklődő közönség és szakkörök részére nem tesszük hozzáférhetőkké.

A személyzeti kérdés megoldásakor gondoljunk egész komolyan arra is, hogy az erdélyi régészeti feladatok jórésze a mi vállainkra nehezedik, hogy nekünk kell embereket nevelnünk a többi erdélyi intézetek részére. A nagyközönség áldozatos érdeklődése is csak fokozódhatik, ha látja, hogy múzeumunk ügyei a kor szemlééhez s e haza-rész fontosságához mérten intéződnek el. A magas kormány részéről a közelmúltban mutatott érdeklődés és támogatás biztatásul szolgál a jövőre nézve is.

Jelentésem szíves tudomásulvételét kérve, vagyok a t. Közgyűlésnek
Kolozsvár, 1942. február 20-án

mély tisztelettel
Dr. Roska Márton s. k.
egyetemi ny. r. tanár,
igazgató.

¹ A gyűjteményt éppen dr. Roska Márton tette közzé. Ismertetését l. előbb a folyóirat *Szemle* rovatában (A szerk.).

Az E. N. M. Régisegtárának ásatás, vétel, ajándék és letét útján történt gyarapodása az 1941. évben

Beszerzés módja	Egyptomi	Óskori	Római	Népvándorláskori	Honfoglaláskori	Árpádkori	Újkori	Művészeti	Ipartörténeti	Fegyvertári	Architektonikus és sculpturalis	Kegyeleti	Gyógyszertári	Kép-, rajz- és festmény-gyűjtemény	Néprajzi	Egyéb	Összesen
Ásatás	—	701	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	701
Vétel	—	—	1	—	—	—	11	1	7	1	6	—	—	52	14	—	93
Ajándék és letét	—	126	43	3	—	—	—	5	8	1	10	—	—	11	73	8	288
	—	2	11	—	—	—	—	—	4	—	15	9	—	—	—	—	41
Összesen :	—	829	55	3	—	—	11	6	19	2	31	9	—	63	87	8	1123

Erdélyi Tudományos Füzetek

Megindította **György Lajos**

Szerkeszti **Szabó T. Attila**

Az EME kiadása

	Pengő		Pengő
1. Rass Károly: Reményik Sándor	1.20	36. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum	
2. Párvan Bazil: A dákok Trójában	1.—	Vadadi Hegedüs-kódexe	1.50
3. Bitay Árpád: Gyulafehérvár Erdély		37. Kántor Lajos: Hidvégi gróf Mikó Imre	
művelődéstörténetében	1.—	szózata 1856-ban az Erdélyi Múzeum	
4. Bitay Árpád: A moldvai magyarság	1.20	és az Erdélyi Múzeum-Egyesület meg-	
5. Szokolay Béla: A nagybányai művész-		alakítása érdekében	1.50
telep	1.20	38. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar	
6. Balogh Ernő: Kvarc az Erdélyi me-		irodalom bibliográfiája. 1930. év	1.50
dence felső mediterrán gipszeiben	1.20	39. Balogh Arthur: A székely vallási és	
7. György Lajos: Az erdélyi magyar iro-		iskolai önkormányzat	1.50
dalom bibliográfiája. 1925. év	1.50	40. György Lajos: Eulenspiegel magyar	
8. K. Sebestyén József: A brassói fekete		nyomai	2.50
templom Mátyás-kori címerei	1.20	41. Dömötör Sándor: A cigányok temploma	1.50
9. Karácsonyi János: Új adatok és új		42. Kristóf György: Báró Eötvös József	
szempontok a székelyek régi törté-		utazásai Erdélyben	2.50
ténetéhez	1.50	43. Hofbauer László: Az Erdélyi Híradó	
10. Gál Kelemen: Brassai küzdelmei a		története	1.50
magyaritalanságok ellen	1.50	44. Kristóf György: Kazinczy és Erdély	1.50
11. Tavasz Sándor: Erdélyi szellemi éle-		45. Asztalos Miklós: A székelyek őstörté-	
tünk két döntő kérdése	1.20	nete letelepülésükig	1.50
12. György Lajos: Két dialógus régi ma-		46. Varga Béla: Az individualitás kérdése	2.50
gyar irodalmunkban	2.—	47. Kemény Katalin: Erdélyi emlékirók	2.50
13. K. Sebestyén József: A Becse Gergely		48. Dömötör Sándor: Vida György facetiái	1.50
nemzetiség, az Apafi és a Bethleni gróf		49. Oberding József György: A mezőgaz-	
Bethlen család címere	1.50	dasági hitelkérdés rendezésére irányuló	
14. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar		törekvések a román törvényhozásban	1.50
irodalom bibliográfiája. 1926. év	1.50	50. Szabó T. Attila: Közép-Szamos-vidéki	
15. Gyárfás Elemér: A Supplex Libellus		határnevek	1.50
Valachorum	1.50	51. Balogh Jolán: Olasz falfestmények	
16. Rónay Elemér: Kemény János fejede-		Gyulafehérvárt	1.—
lem halála és nyugvóhelye	1.50	52. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar	
17. György Lajos: Egy állítólagos Pancsa-		irodalom biográfiaja. 1931. év	1.50
tantra-származék irodalmunkban	1.50	53. Kántor Lajos: Magyarok a román nép-	
18. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar		költészetben	1.50
irodalom bibliográfiája. 1927. év	2.—	54. György Lajos: Magyar anekdotáink	
19. K. Sebestyén József: A középkori nyu-		Naszreddin-kapcsolatai	1.50
gali műveltség legkeletibb határai	2.—	55. Veress Endre: Gróf Kemény József	
20. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum-		(1795—1855)	4.—
Egyet. XVI—XIX. század kéziratot		56. Kántor Lajos: Kölcsönhatás a magyar	
énekeskönyvei	1.50	és román népköltészetben	1.—
21. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar		57. Tavasz Sándor: A lét és valóság	2.—
irodalom bibliográfiája. 1928. év. pótlá-		58. Szabó T. Attila: Adatok Nagyenyed	
sokkal az 1919—1928. évekről	1.50	XVI—XX. századi helyneveinek ismer-	
22. György Lajos: A francia hellénizmus		retéhez	2.—
hullámai az erdélyi magyar szellemi		59. Imre Lajos: A falunvelés irányelvei	2.—
életben	1.50	60. Veress Endre: A történetíró Báthory	
23. Kántor Lajos: Az Erdélyi Múzeum-		István király	2.50
Egyesület problémái	1.50	61. Boros György: Carlyle	1.20
24. Gál Kelemen: A nemzeti nevelés ro-		62. Jubász Kálmán: Két kolozsmonostori	
mán fogalmazásban	1.50	püspökpatát a XVI. században	1.50
25. Tavasz Sándor: Kjerkegaard szemé-		63. Biró József: A kolozsvári Bánffy-	
lyisége és gondolkozása	1.50	palota és tervező mestere, Johann	
26. Papp Ferenc: Gyulai Pál id. Bethlen		Eberhard Blaumann	2.—
János gr. körében	1.50	64. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar	
27. Csúry Bálint: Néprajzi jegyzetek a		irodalom bibliográfiája. 1932. év	1.50
moldvai magyarokról	1.50	65. Janosó Elemér: Az irodalomtörténet-	
28. Biró Vencel: Püspökjelölés az erdélyi		írás legújabb irányai	1.50
róm. kath. egyházmegyében	1.50	66. Kántor Lajos: Erdély a világháborút	
29. Telesi Domokos gróf: A marosvásár-		tükröző román irodalomban	1.50
helyi Telesi-könyvtár története	1.50	67. Veress Endre: A moldvai csángók szár-	
30. Hofbauer László: A Remény című zseb-		mazása és neve	2.50
könyv története (1839—1841)	1.50	68. Oberding József György: A Kolozsvári	
31. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar		Gondoskodó Társaság	2.—
irodalom bibliográfiája. 1929. év	1.50	69. Papp Ferenc: Gyulai Pál a kolozsvári	
32. Gyulai Farkas: A Döbrentei-pályázat		ref. kollégiumban	2.—
és a Bánk bán	1.50	70. Ferenczi Miklós—Valentiny Antal: Az	
33. Raika László: Jókai „Törökvilág Ma-		erdélyi magyar irodalom bibliográfiája.	
gyarországon” c. regénye	1.50	1933. év	2.—
34. Temesváry János: Hét erdélyi püspök		71. Balogh Jolán: Márton és György ko-	
végrendelete	1.50	lozsvári szobrászok	5.—
35. Biró Vencel: A kolozsmonostori belső		72. Kristóf György: Szabolcska Mihály	
jezsuita rendház és iskola Bethlen és		Erdélyben	2.50
a Rákóczy fejedelmek idejében	1.50	73. Lakatos István: Magyaros elemek	
		Brahms zenéjében	1.20

74. Kristóf György: Eminescu Mihály költeményei	1.50
75. Biró József: A honchidai Bánffy-kastély	2.50
76. Juhász Kálmán: Műveltségi állapotok a Temesközben a török világban	1.20
77. Rajka László: Jókai román tárgyú novellái	1.20
78. Venczel József: A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom	2.—
79. Valentiny Antal: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1934. év	2.—
80. Biró József: Magyar művészet és erdélyi művészet	2.—
81. György Lajos: Anyanyelvünk védelme	1.20
82. Grandpierre Edit: A kolozsvári Szent Mihály-templom története	2.50
83. Balogh Ernő: Dr. Szádeczky-Kardoss Gyula	1.20
84. Kozosa Sándor: Historiás ének Boeszkay Istvánról	1.20
85. Révész Imre: Méliusz és Kálvin	2.50
86. Szabó T. Attila: Zilah helynévtörténeti adatai a XIV—XX. században	2.—
87. Lakatos István: Az új magyar műzene	1.20
88. Rass Károly: A mi regényirodalmunk	2.—
89. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1935. év	1.20
90. Monoki István: Romániában az 1935. évben megjelent román-magyar és magyar időségi sajtótermékek címjegyzéke	2.—
91. Szabó T. Attila: Nires—Szásznyires település, népség-, népesség- és helynévtörténeti viszonyai a XIII—XX. században	2.50
92. Jancsó Elemér: Nyelv- és társadalom	1.50
93. Gyárfás Elemér: Gyárfás Elek útinaplója 1844-ből	1.50
94. Jászay Károly: Magyar luteránus megmozdulások Cluj-Kolozsváron 1798—1861	1.50
95. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1936. év	2.—
96. Kántor Lajos: Czegei gróf Wass Ottília, az Erdélyi Múzeum-Egyesület nagy jótevője	2.—
97. Szabó T. Attila: A transylvan magyar társadalomkutatás	1.20
98. Lakatos István: A román zene fejlődéstörténete	2.—
99. Szabó T. Attila: Kelemen Lajos tudományos munkásságának negyven éve (1897—1937.)	1.20
100. György Lajos: Dr. Bitay Árpád életrajzi adatai és tudományos munkássága	1.20
101. Szabó T. Attila: Dés helynevei	2.—
102. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1937. év	2.—
103. Makka Endre—Nagy Ödön: Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez	4.—
104. Szabó T. Attila: Bábonny története és települése (68 képpel)	4.—
105. György Lajos: Az „Erdélyi Múzeum” története (1874—1937.)	2.—
106. Fábian Béla: Nagykend helynevei	1.—
107. Herepei János és Szabó T. Attila: Levéltári adatok faépítészetünk tör-	

tenetéhez. I. Fatemplomok és haranglábak	2.—
108. Szabó T. Attila: Levéltári adatok faépítészetünk történetéhez. II. Székelykapuk és fazarak	1.20
109. Kristóf György: Az erdélyi magyar vidéki hírlapirodalom története a kiegyezésig	2.—
110. György Lajos: Dr. Rajka László élete és tudományos munkássága	1.20
111. Lakatos István: A muzsikus-Ruzitskák Erdélyben	1.20
112. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1938. év	2.—
113. Domokos Pál Péter: Zemplény János kéziratos énekeskönyve (XVII. sz.)	1.20
114. Szabó T. Attila: A kalotaszegi nagybirtokok jobbágságának szolgálatlása és adózása (1640—1690.)	2.—
115. Nagy Géza: Geleji Katona István személyisége levelei alapján	1.20
116. Kántor Lajos: Párhuzam az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az Astra megalakulásában és korai működésében	1.50
117. Palotay Gertrud: Arva Bethlen Kata fonalas munkái	2.—
118. Imre Lajos: A közművelődés mint társadalmi feladat	1.—
119. Balogh Artúr: A Nemzetek Szövetsége húsz évi működésének mérlege	1.20
120. György Lajos: A magyar nábob	1.50
121. Sebestyén József: A Cenk-hegyi Brasovia-vár temploma	1.50
122. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1939. év	2.—
123. Szabó T. Attila: Újabb adatok és pótlások kéziratos énekeskönyveink és verses kézirataink könyvészetéhez	1.50
124. Ady László: Magyarkapus helynevei	2.—
125. Nyárády E. Gyula: Kolozsvár környekének mocsárvilága	2.50
126. K. Sebestyén József: Régi székely népi eredetű műemlékeink	1.80
127. Biró Vencel: Gr. Batthyány Ignác (1741—1798).	1.—
128. Biró Sándor: A Tribuna és a magyarországi román közvélemény	4.—
129. Ferenczi István: Régészeti megfigyelések a limes dacicus északnyugati szakaszán	4.—
130. Herepei János: A dési református iskola XVII. és XVIII. századbeli igazgatói és tanítói	2.50
131. Palotay Gertrud: Régi erdélyi himzsminta-rajzok	2.50
132. Tóth Zoltán: Iorga Miklós és a székelyek román származásának tana	2.—
133. Jakó Zsigmond: Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának multja és feladatai	2.—
134. Entz Géza: A csicsókeresztúri római katolikus templom	3.—
135. Kristóf György: Tudományos intézetek Erdélyben 1919-ig	2.—
136. Balogh Ödön: Néprajzi jegyzetek a csügségi magyarokról	2.50
137. Debreczeni László: Szőljgyekzet egy népművészetről szóló munkához	2.—
138. Imreh Barna: Mezőbánd helynevei	3.—
139. Mikó Imre: A törvényhozói összehívhatat- ienség	2.—

Megrendelhetők az Erdélyi Múzeum Kiadóhivatalában

Az 1—10, 16, 20, 27, 29, 47, 50, 59, 78, 97. szám elfogyott.

Az Erdélyi Múzeum

az EME központjának, Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi, valamint Jog- és Társadalomtudományi Szakosztályának hivatalos közlönye. Az előfizetés tagoknak 10, nem tagoknak és kereskedőknek 12 pengő. Kéziratok, ismertetésre szánt könyvek és a folyóirat szellemi részét illető tudakozások a szerkesztőség (Kolozsvár, Király-u. 14), az előfizetés és a folyóirat részükedésére vonatkozó kívánások a kiadóhivatal címére (Kolozsvár, Brassai-u. 7) küldendők. — Postatakarék csekk száma: 31851.